अध्याय एक
अध्ययन विधि

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधान २०७२ मा उल्लेख भएअनुसार गरिएको राजनैतिक विभाजन अनुसार व्यवस्था गरिएका सातवटा प्रदेशहरू मध्ये प्रदेश नम्बर चार अन्तर्गतको एउटा जिल्ला पर्वत हो । विगतमा गरिएको भौगोलिक विभाजन अनुसार पहाडी प्रदेश अन्तर्गत पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको धवलागिरि अञ्चलको चारवटा जिल्ला मध्येको एउटा जिल्ला पर्वत हो । पर्वत जिल्लालाई साविक धवलागिरी अञ्चलको प्रवेशद्वार पनि भनिन्छ । विश्व मानचित्रमा २८° ००′ १९″ देखि २८° ३५′ ५९″ उत्तरी अक्षांश र ८३° ३३′ ४०″ देखि ८३° ४९′ ३०″ पूर्वी देशान्तरसम्म यो जिल्ला अवस्थित छ । ५३६ वर्ग कि.मि. कुल क्षेत्रफल ओगटेको यस जिल्ला समुद्र सतहबाट सेतीवेणी ५२० मिटरदेखि हम्पाल मोहरेडाँडा ३३०९ मिटर सम्मको उचाइमा रहेको छ । यस जिल्लाको पूर्व पश्चिम लम्बाई ७-१० कि.मि. र उत्तर दक्षिण लम्वाई ३७-४४ कि.मि सम्म रहेको छ (जि.वि.स. पर्वत, २०७०) ।

यस जिल्लामा उष्ण, शीतोष्ण र समशीतोष्ण गरी सबै किसिमको हावापानी पाइन्छ । यस जिल्लाको पूर्वी सिमानामा कास्की र स्याङ्जा, पश्चिममा म्याग्दी, बागलुङ र गुल्मी, उत्तरमा म्याग्दी र कास्कीको सीमाना पर्दछ भने दक्षिणमा स्याङ्जा र गुल्मीको भाग पर्दछ । कालञ्जर हम्पाल पर्वत, डहरेको लेक, पैयुँ, पञ्चासे, सेतीवेणी, महाशिला, विश्वकै ठूलो मानिएको शालग्राम, गुप्तेश्वर गुफा, अल्पेश्वर गुफा, सहस्रधारा, शालग्रामयुक्त कालीगण्डकी नदी, विभिन्न स्थानमा रहेका ऐतिहासिक तथा प्रसिद्ध प्राचीन कोटहरू जस्ता प्राकृतिक र धार्मिक स्थलहरू रहेको यो जिल्ला पर्या-पर्यटन, धार्मिक पर्यटन, कृषि तथा लघु उद्यम आदिको विकासका लागि बलियो सम्भावना बोकेको जिल्लाका रूपमा चिनिन्छ ।

पर्वत जिल्लाका साविकमा कायम रहेका छवटा गा. वि. स. हरूलाई समेटेर पैयुँ गाउँपालिकाको गठन गरिएको हो । भौगोलिक रूपमा ५६० मिटर (पैयुँखोला/सेतीखोला किनार) देखि १८२० मिटर उचाईसम्म यस गाउँपालिका फैलिएर रहेको छ । सेतीखोला किनारको आसपासमा रहेका सम्म परेका बेंसीफाँटदेखि लिएर

उच्च लेकसम्म फैलिएको भू-भाग भएकोले नदीजन्य पदार्थदेखि लिएर विभिन्न प्रकारका वनजन्य पैदावरहरूको प्राचुर्यता यहाँ रहेको छ ।

भौगोलिक बनोट, जनसङ्ख्याको आकार, पेशा, आर्थिक स्रोत, शिक्षा तथा अन्य भौतिक पूर्वाधारहरूको अवस्थाको वास्तविक पहिचान नभएसम्म भविश्यका लागि स्पष्ट योजना तथा कार्यक्रम तय गर्न समस्या पैदा हुने हुन्छ । यस गाउँपालिकाको आर्थिक समृद्धि र उन्नतिका लागि आवश्यक योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न यहाँको भौतिक, सामाजिक तथा मानवीय संसाधनको सुक्ष्म रूपमा गरिएको विश्लेषणले सहयोग पुऱ्याउन सक्ने अपेक्षासहित वस्तुगत विवरण तयार गरिएको छ । नेपालमा गाउँपालिकाको गठन भएको समय एक वर्षपनि नभएकोले साविकमा कायम रहेका र हाल पैयुँ गाउँपालिकामा समावेश भएका छ वटा गा. वि. स. हरूको अवस्थालाई यसका लागि आधार मानिएको छ ।

नेपालको वर्तमान संविधानमा व्यवस्था भएअनुसार स्थानीय तहहरूलाई स्थानीय सरकारको मान्यता प्रदान गरिएको छ । स्थानीय सरकारहरू पहिलेभन्दा धेरै अधिकार सम्पन्न भएका छन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन सम्बन्धि ऐन तथा नियमावलीमा गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरूले वस्तुगत विवरण तयार गरी त्यसैका आधारमा योजना छनौट गर्नुपर्ने व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ । वस्तुगत विवरण तयारीका लागि वास्तविक सूचनाहरूको संकलन र तीनिहरूको विश्लेषण गर्नुपर्दछ । यथार्थपरक ढंगले तयार गरिएको वस्तुगत विवरणले गाउँपालिका लगायत अन्य सरोकारवालाहरूलाई विकास निर्माणका क्रियाकलाप संचालन गर्न ठूलो सहयोग पुर्‍याउँदछ ।

गाउँपालिकाको विकास निर्माण र सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा स्थानीय तहको भूमिका बढ्दै गईरहेको सन्दर्भमा गाउँपालिकाको आर्थिक, भौतिक, सामाजिक, शैक्षिक, जनसाङ्ख्यिक, भौगोलिक, पूर्वाधार आदिजस्ता समग्र अवस्थाका बारेमा उल्लेख गरिएको वस्तुगत विवरणको तयारी एक महत्त्वपूर्ण कार्य हो । गाउँपालिकामा समावेश भएका साविकका गा.वि.स.हरूले विगतमा गाउँ वस्तुगत विवरण तयार गरेको भए तापनि नयाँ संरचनाअनुसार गाउँपालिकाको वस्तुगत विवरण तयार गर्नु आवश्यक देखिएको हुँदा यस अध्ययन कार्य गरिएको छ ।

१.२ वस्तुगत विवरण तयार गर्नुको उद्देश्य

गाउँपालिकाको समग्र पक्षको अध्ययन गरी गाउँपालिकाको आवश्यकता अनुसार योजनावद्ध तरिकाबाट विकास प्रक्रियालाई अगाडि बढाई स्थानीयबासीको जीवनस्तरमा वाञ्छित परिवर्तन ल्याउने कार्यलाई यस अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ । स्थानीय तह सञ्चालन सम्बन्धि नेपालको वर्तमान संविधान, सङ्घीय तथा प्रादेशिक सरकार र स्वयम् स्थानीय तहबाट निर्माण गरिएका ऐन तथा नियमावली अनुसार संविधानतः आर्थिक तथा राजनैतिक अधिकारप्राप्त गाउँपालिकाले आफ्नो विकास निर्माण कार्य जनमुखी, सहभागितामूलक, प्रभावकारी, सुव्यवस्थित र दिगो प्रतिफल दिने गरी प्राथमिकताका आधारमा आवश्यक योजना तयार पारी सञ्चालन गर्ने कार्यमा सहयोग पुग्ने अपेक्षा यस अध्ययनमा राखिएको छ । परिवर्तित राजनैतिक सन्दर्भमा स्थानीय निकायहरूको पुनर्संरचनापश्चात् गठित यस गाउँपालिकाको भौतिक, आर्थिक, जनसाङ्ख्यिक तथा सामाजिक अवस्थाको विश्लेषण गरी विकासका सम्भावना तथा चुनौतीहरूका बारेमा उजागर गर्ने अभिप्रायका साथ यो अध्ययन गरिएको छ ।

गाउँपालिकाले आफ्नो समग्र विकासका लागि उपयुक्त र आवश्यक योजना तथा कार्यक्रमहरू निर्माण गरी तिनीहरूको कार्यान्वयनमार्फत समग्र गाउँबासीको आर्थिक तथा सामाजिक स्तरमा उल्लेख्य सुधार गरी समृद्ध र आर्थिक रूपले सक्षम गाउँपालिकाको रूपमा स्थापित गराउने मार्गमा सहयोग पुऱ्याउने मूख्य उद्देश्य यस अध्ययनको रहेको छ । यस अध्ययनका अन्य उद्देश्यहरू निम्न अनुसार रहेका छन् :-

- गाउँपालिकाको भौतिक, आर्थिक, सामाजिक, जनसाङ्ख्यिक, शैक्षिक तथा भौगोलिक अवस्थाको विश्लेषण सहितको वस्तुगत विवरण तयार गर्ने ।
- गाउँपालिकाबाट भविष्यमा सञ्चालन गरिने आवधिक योजना तथा वार्षिक कार्यक्रमको लागि प्राथमिकता निर्धारणको लागि आधारस्तम्भ तयार गर्ने ।
- गाउँपालिकाको वास्तविक र सही सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन गर्न र कार्ययोजना बनाउन मद्दत पुऱ्याउने ।
- गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासका सम्भावना र चुनौतीहरू बारेमा प्रकाश पार्ने ।
- सूचनाबाट विभिन्न निकाय तथा व्यक्तिहरूसंग सम्बन्ध बढाउन सहज हुने हुनाले आपसी सहयोगको वातावरण निमाण गर्ने ।

१.३ वस्तुगत विवरण तयार गर्नुको औचित्य

लामो समयसम्मको योजनाबद्ध आर्थिक विकासको परिणामस्वरूप पनि नेपालका स्थानीय निकायहरू आर्थिक रूपले समृद्धिको उच्च तहमा पुग्न सकेको पाइएन । केन्द्रीकृत राज्य व्यवस्थाका कारण स्थानीय तहका साधन तथा स्रोतहरूमाथि केन्द्रको नै बढी अधिकार रहने र केन्द्रीय सरकारको विनियोजित बजेटमार्फत स्थानीय निकायहरू सञ्चालन भइरहँदा जन अपेक्षित रूपमा गाउँमा विकासका आयामहरू समुन्नत अवस्थामा पुग्न सकेनन् । वर्तमान नेपालको संविधान २०७२ ले स्थानीय निकायहरूलाई विभिन्न आर्थिक तथा राजनैतिक अधिकारहरू प्रदान गरेको छ । स्थानीय तहहरू अधिकार सम्पन्न हुने भएका छन् । यस सन्दर्भमा पर्वत जिल्लाका साविकमा कायम रहेका सातवटा गा.वि.स. हरूलाई समावेश गरी गठन गरिएको यस गाउँपालिकाको वस्तुगत विवरण तयार नभएकोले वस्तुगत विवरण तयारी गर्ने कार्य गरिएको छ । गाउँपालिकाको भौतिक, सामाजिक, शैक्षिक, आर्थिक तथा अन्य विविध पक्षको सुक्ष्म विश्लेषणबाट नै त्यहाँको यथार्थ स्थितिको पहिचान हुन जान्छ ।

यस गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था र आर्थिक स्रोतका बारेमा पहिचान गरी विकासका सम्भावना र चुनौतीहरूलाई उजागर गर्ने उद्धेश्य यस अनुसन्धानको रहेकाले यसको ठूलो औचित्य तथा महत्त्व रहेको छ । गाउँपालिकाको समृद्धि र उन्नतिका लागि गाउँपालिकाका सरकारी निकायहरू, जन निर्वाचित प्रतिनिधिहरू तथा अन्य सरोकारवालाहरूलाई भविश्यमा सञ्चालन गर्न सकिने विभिन्न योजना, कार्यक्रम तथा आवश्यक नीति निर्माणका लागि आधार हुनसक्ने अपेक्षासहित यो अध्ययन गरिएको छ । गाउँपालिकाको विविध पक्षहरूको वास्तविक स्थितिको तथ्याक र सूचना विना कुनैपनि योजनाको सही छनौट हुन सक्दैन । तसर्थ वस्तुगत विवरणको आधारमा प्राथमिकता निर्धारण गरी वास्तविक आवश्यकता र जनताको चाहनामा आधारित कार्यक्रम संचालन गर्न तथा भविष्यका लागि पूर्व तयारी गर्न समेत यसले सहयोग पुग्दछ । तसर्थ गाउँपालिकाले यस आर्थिक वर्षमा वस्तुगत विवरण तयार गर्ने निर्णय गरे बमोजिम यो अध्ययन गरिएको छ । यस विवरणले निम्न कुरामा मद्दत पुग्ने अपेक्षा गरिएको छः-

- गाउँपालिकाको वास्तविक र सही सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन गर्न मद्दत पुग्ने ।

- गाउँपालिकाभित्रका स्रोत, साधन र क्षेमताको पहिचान भई तिनीहरूको सदुपयोग गर्न तथा सम्भावित जोखिमहरूबाट बच्ने उपायहरूको खोजी गर्न सकिने ।
- गाउँपालिकाको भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, प्राकृतिक, जनसाङ्ख्यिक, शैक्षिक र मानवीय जीवनका हरेक पक्षहरूका बारेमा जानकारी प्राप्त हुने हुनाले संचालित कार्यक्रमको समीक्षा गरी सुधार, समायोजन वा परिवर्तन गर्न र नयाँ योजना तर्जुमाका लागि पृष्ठपोषण (Feedback) प्राप्त हुने ।
- सूचनाबाट विभिन्न निकाय तथा व्यक्तिहरूसँग सम्बन्ध बढाउन सहज हुने हुनाले आपसी सहयोगको वातावरण निर्माण हुने ।

१.४ बस्तुगत विवरण तयारीका लागि अपनाईएका विधिहरू

सङ्घीय मामला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट तयार पारी उपलब्ध गराईएको ढाँचा वा प्रारूपलाई मुख्य आधार मानी गाउँपालिकाबाट प्राप्त सुझाव सल्लाह अनुसार गाउँपालिकाको वस्तुगत विवरण तयार पारिएको छ । आवश्यकताअनुसार मन्त्रालयले तोकेको ढाँचामा केही थप सूचना तथा विवरणहरूलाई समावेश गरिएको छ । गाउँपालिकाबाट वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्नका लागि सूचना प्राप्त भए बमोजिम स्थानीय निकायमा रहेर लामो समयसम्म कार्य गरेका विशेषज्ञहरूको समुहबाट गाउँपालिकासंग नियमानुसार सम्झौता गरी वस्तुगत विवरण तयार गर्ने कार्यलाई सम्पन्न गरिएको छ । पर्वत जिल्लाको दक्षिण पूर्वी क्षेत्रमा अवस्थित यस गाउँपालिकाको समग्र पक्षको विकासका सम्भावना र चुनौतीहरू के के छन् ? र समृद्ध गाउँपालिकाको रूपमा यसलाई कसरी स्थापित गराउन सकिन्छ भन्ने विषय र गाउँपालिकाका जननिर्वाचित प्रतिनिधि तथा विभिन्न सरोकारवाला व्यक्तिहरूबाट सङ्कलन गरिएका धारणाहरूलाई पनि यस अध्ययनमा समावेश गरिएको छ ।

यस सन्दर्भमा केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागबाट प्रकासित सूचना, राष्ट्रिय जनगणना -२०६८ को विस्तृत प्रतिवेदन, जिल्ला समन्वय समिति पर्वत, जिल्लास्थित विभिन्न सरकारी कार्यालयहरू, सम्बन्धित साविकमा कायम रहेका गा. वि. स.का अभिलेखहरू, प्रकासित पुस्तक तथा कृतिहरू, गाउँपालिकाका निर्वाचित जन प्रतिनिधिहरू, स्थानीय बुद्धिजीवीहरू, समाजसेवी एवम् राजनीतिज्ञसँगको परामर्श, स्थलगत अवलोकन

लगायतका स्रोत र विधिहरूलाई आधार मानी आवश्यक सूचना तथा तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गरी विश्लेषणात्मक, विवरणात्मक तथा व्याख्यात्मक विधिलाई प्रयोग गरी यो वस्तुगत विवरण तयार गरिएको छ ।

१.५ बस्तुगत विवरणको सिमाहरू

कुनैपनि अध्ययन अनुसन्धान निश्चित क्षेत्र, समय र बजेटको सीमामा आधारित हुन्छ । स्रोत, साधन र समयको पाबन्दीभित्र रही अध्ययन क्षेत्रका उद्देश्य अनुरूपका सत्य र वास्तविक तथ्यहरूलाई उजागर गर्ने गरी अध्ययन कार्यको सीमा निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ । गाउँपालिकाको समग्र पक्षको अध्ययन गरी बस्तुगत विवरण तयार पार्ने कार्य गरिएको भए तापनि यस गाउँपालिकाको सन्दर्भमा यो पहिलो कार्य हो । गाउँपालिकामा समावेश भएका साविकका गा.वि.स.हरूले विगतमा गाउँ वस्तुगत विवरण तयार गरेको भए तापनि वर्तमानमा परिवर्तित संरचनाअनुसार गाउँपालिकाको समग्र तथा एकिकृत वस्तुस्थिति विवरणका लागि अद्यावधिक सूचना तथा तथ्याकहरूको आवश्यकता पर्ने भएकोले मन्त्रालयले तोकेको प्रारूपमा आधारित रही यो वस्तुगत विवरण तयार गरिएको छ । यस वस्तुगत विवरणमा गाउँपालिकाको हकमा प्राप्त भएसम्मका तथ्य र सूचनाहरूलाई यथासंभव समावेश गर्ने प्रयत्न गरिएको छ । वस्तुगत विवरण तयार गर्नका लागि पर्वत जिल्लास्थित पैयुँ गाउँपालिकासंग सम्झौता गरी संङ्घीय मामला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले निर्धारण गरेको मापदण्डको अधीनमा रही तयार गरिएको यस वस्तुगत विवरणका सीमाहरू देहायअनुसार रहेका छन्:-

- यो वस्तुगत विवरणमा पर्वत जिल्लामा रहेका सातवटा स्थानीय तहहरू मध्ये एक पैयुँ गाउँपालिकाको भौगोलिक, भौतिक, आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक, जनसाङ्ख्यिक, राजनैतिक अवस्था तथा सरकारी र गैर सरकारी संघ संस्था एवम् विकासका पूर्वाधार आदिजस्ता विषय र क्षेत्रहरूको अवस्थालाई मात्र समेटीएको छ ।
- पैयुँ गाउँपालिकाको अलावा जिल्लामा रहेका अन्य स्थानीय तहहरूको विवरणलाई यस अध्ययनमा समावेश गरिएको छैन ।
- वस्तुगत विवरण तयार गर्नका लागि पैयुँ गाउँपालिकासंग गरिएको सम्झौताको सीमाभित्र रही यो कार्य पुरा गरिएको छ ।
- वस्तुगत विवरण तयारीको कार्यलाई उद्देश्यमूलक र प्रभावकारी बनाउन निश्चित स्रोत, साधनको प्रयोग गरिएको छ ।

- गाउँपालिकासंग गरिएको सम्झौताअनुसार सम्झौता भएको मितिले तीन महिनाभित्र कार्य सम्पन्न गरी वस्तुगत विवरण गाउँपालिकाको कार्यालयमा पेश गर्नेगरी समय सीमा निर्धारण गरिएको छ ।
- वस्तुगत विवरण तयार गर्दा आवश्यकताअनुसार प्राथमिक तथा सहायक दुबै किसिमका तथ्याङ्कहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

१.५ वस्तुगत विवरणको संरचना

पर्वत जिल्लामा रहेका सातवटा स्थानीय तहहरू मध्ये जिल्लाको दक्षिणी भेगमा अवस्थित यस पैयुँ गाउँपालिकाको आर्थिक, भौगोलिक, शैक्षिक, सामाजिक, जनसाङ्ख्यिक आदिजस्ता विविध पक्षहरूलाई समावेश गरी सङ्घीय मामला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले तोकेको प्रारूप अन्तर्गत रही तयार गरिएको वस्तुगत विवरणको संरचना यसप्रकार रहेको छ :-

- अध्याय १ मा अध्ययन विधि खण्ड रहेको छ । यसमा अध्ययनको पृष्ठभूमि, वस्तुगत विवरण तयार गर्नुको उद्देश्य, वस्तुगत विवरण तयार गर्नुको औचित्य, वस्तुगत विवरण तयार गर्नका लागि अपनाईएको विधि, वस्तुगत विवरणका सीमाहरू तथा वस्तुगत विवरणको संरचनालाई समेटिएको छ ।
- अध्याय २ मा गाउँपालिकाको परिचय खण्डलाई समावेश गरिएको छ । यसमा गाउँपालिकाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, संरचना, भौगोलिक अवस्थिति, सिमाना, भौगोलिक स्वरूप, गाउँपालिभित्रका प्रसिद्ध पर्यटकीय तथा धार्मिक सम्पदास्थलहरू, गाउँपालिकाभित्र मनाइने चाडपर्व, मेला उत्सव एवम् गाउँपालिकाका निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको विवरण आदिजस्ता विषयहरूलाई समेटिएको छ ।
- अध्याय ३ मा गाउँपालिकाको जनसाङ्ख्यिक विवरण तथा परिदृश्यलाई समाविष्ट गरिएको छ ।
- अध्याय ४ मा गाउँपालिकाको आर्थिक, भौतिक तथा सामाजिक पक्षसंग सम्बन्धित विभिन्न विषय वस्तुहरूलाई समावेश गरिएको छ ।
- अध्याय ५ मा गाउँपालिकाको प्राकृतिक स्रोत, कृषि, उद्योग, पर्यटन, वनजंगल, तथा अन्य पूर्वाधार सम्बन्धि विभिन्न विवरणहरूलाई उल्लेख गरिएको छ ।
- अध्याय ६ मा गाउँपालिकाभित्र रहेका विभिन्न सरकारी कार्यालय तथा गैर सरकारी संघ संस्थाको विवरणलाई समावेश गरिएको छ ।
- अध्याय ७ मा गाउँपालिकाको आर्थिक, सामाजिक विकासका अवसर, चुनौती तथा सम्भावना नीतिहरूको विवरणलाई समावेश गरिएको छ ।

अध्याय दुईः परिचय

२.१. पैयुँ गाउँपालिकाको परिचय

नेपालको संविधान २०७२ मा उल्लेख भएअनुसार गरिएको राजनैतिक विभाजन अनुसार व्यवस्था गरिएका सातवटा प्रदेशहरू मध्ये प्रदेश नम्बर चार अन्तर्गतको एउटा जिल्ला पर्वत हो । कालञ्जर हम्पाल पर्वत, डहरेको लेक, पैयुँ, पञ्चासे, सेतीवेणी, महाशिला, मोदीवेणी, विश्वकै ठूलो मानिएको शालग्राम, गुप्तेश्वर गुफा, अल्पेश्वर गुफा, सहस्रधारा, शालग्रामयुक्त कालीगण्डकी नदी, विभिन्न स्थानमा रहेका ऐतिहासिक तथा प्रसिद्ध प्राचीन कोटहरू जस्ता प्राकृतिक र धार्मिक स्थलहरू रहेको यो जिल्ला पर्या-पर्यटन, धार्मिक पर्यटन, कृषि तथा लघु उद्यम आदिको विकासका लागि बलियो सम्भावना बोकेको जिल्लाका रूपमा चिनिन्छ । यो जिल्ला पहाडी भौगोलिक बनावट भएको, प्राकृतिक, सांस्कृतिक तथा सामाजिक विविधताका दृष्टिले महत्त्वपूर्ण र सुन्दर जिल्ला हो (जि.वि.स. पर्वत, २०७०: ४) ।

यस जिल्लामा रहेका विभिन्न स्थानीय तहहरू मध्ये पैयुँ गाउँपालिका एक हो । नेपाल सरकारको मिति २०७३ साल फागुन ३० गतेको निर्णयअनुसार जिल्लाका साविकमा कायम रहेका ४७ वटा गा.वि.स. र एउटा नगरपालिकालाई समायोजन गरी गठन भएका यस जिल्लाका सातवटा स्थानीय तहहरू (जलजला, मोदी, महाशिला, पैयुँ एवम् बिहादी गरी ५ वटा गाउँपालिका र कुश्मा तथा फलेवास सहित २ वटा नगरपालिका) मध्ये पैयुँ गाउँपालिका एक हो । साविकमा कायम रहेका बेउलीबास, टकलाक, त्रिवेणी, हुवास (दुईवटा वडा कायम), सरौंखोला र भोर्ले सहित छ वटा गा.वि.स. हरूलाई समावेश गरी सातवटा वडा रहेको पैयुँ गाउँपालिका गठन गरिएको छ ।

वर्तमान पर्वत जिल्लाको महाशिला गाउँपालिका-१ अन्तर्गत (साविकको होश्राङ्दी गा.वि.स.-१) मा पर्ने कालीगण्डकीको वाँया किनार पर्वतको दक्षिणी भेगमा उत्तरबाट दक्षिणतर्फ फैलिएको र गोर्ल्याङको डाँडाको काखमा अवस्थित ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्त्व बोकेको पैयुँकोटका नामबाट यस गाउँपालिकाको नाम 'पैयुँ' रहन गएको देखिन्छ । यस कोटको नाम र मध्यकालमा पैयुँ राज्यका नामबाट शासित पर्वतको दक्षिणी पूर्वी क्षेत्रलाई अहिलेपनि पैयुँक्षेत्र भनेर चिनिन्छ । चौबीसी राज्य अन्तर्गत पैयुँ राज्यको सबैजसो भाग अहिले पर्वत जिल्लामा समावेश गरिएको छ । पैयुँकोट कसरी नाम रहन गयो भन्ने बारेमा विभिन्न प्रकारका

जनश्रुतिहरू रहेको पाइन्छ । पैयुँ भन्ने रूखको बाक्लो घारी वा जङ्गल भएको स्थानमा कोटघर निर्माण गरिएकोले यस ठाउँलाई पैयुँकोट भनिएको हो भन्ने जनश्रुति यहाँ रहेको छ । हाल पैयुँकोट रहेको ठूलो चौरमा घोडालाई पैयाँ कुदाएर तालिम गर्नसक्ने फराकिलो ठाउँमा कोट दरबार भएकोले यसलाई पैयुँकोट भन्न थालिएको हो भन्ने भनाई पनि प्रचलित छ ।

मध्यकालमा अस्तित्वमा रहेका बाइसी चौबीसी राज्यअन्तर्गतको एक प्रमुख राज्य पैयुँ थियो । मध्यकालको पैयुँ राज्य हालको पर्वत जिल्लाकै महत्त्वपूर्ण क्षेत्रका रूपमा रहेको छ । पैयुँ राज्य १६ औं शताब्दीदेखि १९ औं शताब्दी (वि.सं. १५०२ - १८४२) सम्म अस्तित्वमा रहेको थियो । पैयुँ राज्यका प्रथम राजा रामसिंह सेन थिए भने अन्तिम राजा नायब अकवरसिंह सेन थिए । तत्कालीन समयमा पूर्वमा भिरकोट, पश्चिममा कालीगण्डकी र पाल्पा राज्य, उत्तरमा पर्वत राज्य र दक्षिणमा पाल्पा, गुल्मी, खाँची र अर्घा राज्यको चौकिल्लाभित्र पैयुँ राज्य रहेको थियो । लिच्छवी शासनको पतनपश्चात् मगरात प्रदेशमा मगरहरूको बाहुल्य भएका कारण पैयुँ राज्य मगरहरूको बलढेङ्गी राज्यअन्तर्गत समाहित भएको थियो । पाल्पाली राजा मुकुन्द सेन प्रथमले गुल्मी, अर्घा र खाँचीको मद्दतले मगरहरूको बलढेङ्गी राज्यलाई परास्त गरेपछि पैयुँ क्षेत्रमा आले, राना, चितौरे र थापा मगरहरूको संयुक्त मुख्यौली शासन चलेको थियो । यिनीहरूको मुख्यौली शासन, परस्परको विरोधका कारण र वरिपरिका राज्यहरूमा राजपूत वंशका राजाहरूको शासनको शुरूवात भइसकेकोले त्यसको प्रभावका कारण हुन सक्दछ, यी चार थरी मगरहरूले पैयुँ राज्यमा राजपुत वंशका राजा थाप्ने र उनैको हुकुम शिरोधार्य गर्ने सल्लाह गरेअनुरूप गञ्जु आले, पिउर राना, शेरू चितौरे र बदल थापाले वनारसको घाँसपानीस्थित राजपूतहरूको गाउँ बाँसी भन्ने ठाउँमा पुगी त्यहाँबाट राजपूत नाइकेका छोरा रामसिंह सेन र उनकी गर्भिणी श्रीमतीलाई समेत बोकेर ल्याइ वि. स. १५०२ मा बडादसैंको अष्टमीका दिन रामसिंह सेनलाई पैयुँ राज्यको राजपूत सेनवंशका प्रथम राजा बनाइएको पाइन्छ । राजा रामसिंहले रैतीको भारा नलागोस भनेर उपहार ल्याइदिनेहरूलाई जमिन उपलब्ध गराई कर माफी गरीदिएका थिए भने आफूलाई वनारसबाट बोकील्याई राजा बनाउने चारवटा मगरलाई चारकाजी बनाई चारवटा क्षेत्रको क्षेत्रपाल बनाएका थिए । यी चार क्षेत्रका क्षेत्रपालले पैयुँ राज्यलाई मानेकोले यस क्षेत्रलाई चारपाला पैयुँ भनेर पनि चिनिन्छ । यही ऐतिहासिक तथा पौराणिक महत्त्व बोकेको चर्चित स्थान पैयुँकोट र चौबीसी राज्य अन्तर्गतको प्रमुख राज्य पैयुँराज्यका नामबाट नै यस गाउँपालिकाको नाम पैयुँ राखिएको हो ।

पैयुँ गाउँपालिका २८° ००´ १९´ देखि २८° ०८´ ०८´ उत्तरी अक्षांश र ८३° ३८´ १३´ देखि ८३° ४२´ ४९´ पूर्वी देशान्तरसम्म यो जिल्ला अवस्थित छ । यस गाउँपालिकाको पूर्वी सिमानामा स्याङ्जा जिल्लाको भू-भाग, पश्चिममा विहादी र महाशिला गाउँपालिका, उत्तरी भागमा महाशिला गाउँपालिका र दक्षिणमा स्याङ्जा जिल्लाको भू-भाग पर्दछ । यस गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफल ४२.५ वर्ग किलोमीटर रहेको छ भने समुद्र सतहबाट ५६० मिटर उचाईदेखि १८२० मिटरसम्मको उचाईमा यो गाउँपालिका फैलिएर रहेको छ । २०६८ सालको जनगणनाअनुसार जनसङ्ख्याको दृष्टिले जिल्लाका सातवटा स्थानीय तहमा पाँचौ र गाउँपालिकाहरू मध्येमा तेस्रो स्थानमा यो गाउँपालिका पर्दछ (जि.स.स., पर्वत, २०७४) । गाउँपालिकामा रहेका ३२९४ घरधुरीमा कुल जनसङ्ख्या १५३८१ बराबर रहेको छ । जसमा महिला ८५८६ (५५.८२%) र पुरूषको सङ्ख्या ६७९५ (४४.१८ %) रहेको छ । जिल्ला निर्वाचन कार्यालय पर्वतका अनुसार वि. सं. २०७४ मा सम्पन्न आम निर्वाचनमा यस गाउँपालिकामा कुल मतदाता १०३७५ बराबर रहेका छन् ।

यस गाउँपालिकाको नवगठित संरचनाअनुसार वडा सङ्ख्या, क्षेत्रफल एवम वडागत रूपमा जनसङ्ख्याको विवरणलाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः-

तालिका नं. २.१

पैयुँ गाउँपालिकाको वर्तमानमा कायम भएका वडाहरूको क्षेत्रफल, घरधुरी तथा जनसङ्ख्या विवरण

वडा नं.	समावेश गा.वि.स.	साविकका वडा	जनसङ्ख्या			घरधुरी सङ्ख्या	क्षेत्रफल व.कि.मी	मतदाता सङ्ख्या (२०७४)
			महिला	पुरूष	जम्मा			
१	टकलाक	१-९ सबै	८१२	६१२	१४२४	३११	४.५	१००६
२	त्रिवेणी	१-९ सबै	११२०	९०२	२०२२	४५०	९.७	१४७५
३	बेउलीवास	१-९ सबै	१५७१	११८६	२७५७	५६६	५.९	१८५५
४	हुवास	१,२,३,७ र ८	१५६१	१३३३	२८९४	६१७	४.३	१७५७
५	हुवास	४,५,६ र ९	१०९७	८६९	१९६६	४१८	४.६	१३५३
६	सरौंखोला	१-९ सबै	१२०६	९३७	२१४३	४५९	५.९	१४६८
७	भोर्ले	१-९ सबै	१२१९	९५६	२१७५	४७३	७.६	१४६१
कुल जम्मा			**८५८६ (५५.८२%)**	**६७९५ (४४.१८%)**	**१५३८१**	**३२९४**	**४२.५**	**१०३७५**

स्रोतः सूचना शाखा, जि.स.स., पर्वत तथा जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, पर्वत २०७४ ।

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा यस गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफल ४२.५ वर्ग कि.मि. बराबर रहेको देखिन्छ । क्षेत्रफलका दृष्टिले सबैभन्दा ठूलो वडा नं. २ (साविक त्रिवेणी गा.वि.स.) रहेको छ भने सानो वडा नं. ४ रहेको छ । क्षेत्रफलका हिसाबले सानो वडा भए तापनि सघन वस्ती भएका कारण यस वडामा जनसङ्ख्या तथा घरपरिवार सङ्ख्या सबैभन्दा बढी रहेको देखिन्छ । सबैभन्दा कम जनसङ्ख्या वडा नं. १ टकलाकमा रहेको देखिन्छ ।

ढुङ्गा, गिटी, बालुवा, वन पैदावर, सडकमार्ग आदिबाट प्राप्त आयको अतिरिक्त व्यक्तिगत कर, मालपोत कर, सम्पत्ति कर तथा संविधानले व्यवस्था गरे अनुरूपका स्रोतबाट प्राप्त हुने आयकर एवम् केन्द्रीय र प्रादेशिक सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान नै आगामी दिनमा गाउँपालिकाका आम्दानीका प्रमुख स्रोतहरू हुन् । गाउँपालिकाले स्पष्ट योजना, नीति तथा कार्यक्रम निर्माण गरी स्थानीय स्रोतहरूको अधिकतम् परिचालन गर्दै आन्तरिक आय आर्जन वृद्धितर्फ लाग्नुपर्ने हुन्छ । गाउँपालिकाको समग्र विकासका लागि आन्तरिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त हुने राजश्वको ठूलो भूमिका रहेको हुन्छ । यस गाउँपालिका पनि प्राकृतिक साधन तथा स्रोतका दृष्टिले धनी रहेको छ । पैयुँखोला तटीय क्षेत्रका ढुङ्गा, गिटी, बालुवा तथा ग्रामिण सडकहरूबाट पटके करका रूपमा प्राप्त हुने राजश्व जिल्ला समन्वय समिति पर्वतमार्फत संकलन हुँदै आएको छ । यो राजश्व सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकार वा तहमा भागबण्डा लाग्ने संवैधानिक व्यवस्था भएबाट यसको निश्चित अंश गाउँपालिका कोषमा पनि प्राप्त हुने देखिन्छ । प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजश्वलाई संविधानले तीन भाग लाग्ने व्यवस्था गरेको भए तापनि यस बारेमा अझैसम्म प्रष्ट मोडालिटी अहिलेसम्म निर्माण नभएकोले यस आर्थिक वर्षका लागि जिल्ला समन्वय समिति पर्वतबाट उठाइएको राजश्व गाउँपालिकामा कति भाग जाने हो त्यसको एकिन हुन सकिरहेको छैन । संविधानले प्रदान गरेको अधिकारको प्रयोग गरी आन्तरिक स्रोत परिचालनबाट गाउँपालिकाले आय आर्जन अर्थात राजश्व संकलनका लागि निकै ठूलो प्रयत्न गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

नेपाल सरकारले स्थानीय तहको पुनर्संरचना गर्दाका बखत गाउँपालिकाको केन्द्र साविक हुवास गा.वि.स.को कार्यालयमा तोके बमोजिम सोही स्थानबाट गाउँपालिकाको प्रशासनिक कार्य सञ्चालन भईरहेको छ ।

प्राकृतिक तथा भौगोलिक सुन्दरताले विभुषित यस पैयुँ गाउँपालिका मल्लकालमा पैयुँ राज्य अन्तर्गतको एक भू-भाग थियो । तत्कालीन पैयुँराज्यको शीतकालीन राजधानी रहेको फूलबारी दरबार रहेको स्थान, नायब साहेबको मन्दिर, छतिवनको रूख, नेकर्गा, चिन्नेखर्क जस्ता प्रसिद्ध ऐतिहासिक, धार्मिक तथा प्राकृतिक

सम्पदाहरूले यो क्षेत्र धनी रहेको हुँदा पर्यटकीय तथा आर्थिक विकासको प्रवल सम्भावना बोकेको गाउँपालिकाका रूपमा यो रहेको छ । नेपालको एकिकरणपश्चात् यो क्षेत्र स्याङजाको नुवाकोट गौंडा अन्तर्गत रहेको थियो । वि. सं. २०१८ सालमा राजा महेन्द्रद्वारा जिल्ला विभाजन हुँदा यो क्षेत्र वर्तमान पर्वत जिल्लामा समावेश गरिएको थियो ।

लामो समयसम्मको योजनाबद्ध आर्थिक विकासको परिणामस्वरूप पनि नेपालका स्थानीय निकायहरू आर्थिक रूपले समृद्धिको उच्च तहमा पुग्न सकेको पाइएन । केन्द्रीकृत राज्य व्यवस्थाका कारण स्थानीय तहका साधन तथा स्रोतहरूमाथि केन्द्रको नै बढी अधिकार रहने र केन्द्रीय सरकारको विनियोजित बजेटमार्फत स्थानीय निकायहरू सञ्चालन भइरहँदा जन अपेक्षित रूपमा गाउँमा विकासका आयामहरू समुन्नत अवस्थामा पुग्न सकेनन् । वर्तमान नेपालको संविधान २०७२ ले स्थानीय तहहरूलाई विभिन्न आर्थिक तथा राजनैतिक अधिकारहरू प्रदान गरेको छ । स्थानीय तहहरू अधिकार सम्पन्न हुने भएका छन् । पैयुँखोला किनारको आसपासमा रहेका सम्म परेका बेंसीफाँटदेखि लिएर उच्च लेकसम्म फैलिएको भू-भाग भएकोले बालुवा गिटीदेखि लिएर विभिन्न प्रकारका वन पैदावरहरूको प्राचुर्यता यहाँ रहेको छ । यीनै प्राकृतिक साधन तथा स्रोतको उपयोग र यहाँका पर्यटकीय तथा धार्मिक सम्पदास्थलहरूको माध्यमबाट गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा ठूलो योगदान पुग्ने देखिन्छ ।

२.२ भौगोलिक स्वरूप

समुद्र सतहबाट ५६० मिटर उचाईदेखि १८२० मिटरसम्मको उचाईमा यो गाउँपालिका फैलिएर रहेको यस गाउँपालिकाको अधिकांश भाग भिरालो रहेको छ । सेतीखोलाको किनार आसपासको तटीय क्षेत्रमा अलि सम्म परेको फराकिला फाँटहरू रहेका छन् भने अन्य क्षेत्र पाल्टे परेको र अलि भिरालो परेको रहेको छ । गाउँपालिकाका केही भागमा अग्ला भिरपहरा पनि रहेका छन् । प्रायः सबै वडामा वनक्षेत्रले ढाकेको भाग रहेको छ । सेतीखोला, शिवपुरीखोला, मर्दिखोला, गेडिखोला, क्वार्दीखोला, मारूतीखोला, धुँवाखोला स्यादीखोला, चिन्नेखोला जस्ता ठूला खोलाहरूका अतिरिक्त अन्य साना खोलाहरू पनि यस गाउँपालिकामा रहेका छन् ।

२.३ भू-स्वामित्वको स्थिति

यस गाउँपालिकामा भूमिहिन परिवार ८ घरधूरी (०.२४%) मात्रै रहेका छन । भने ६० रोपनीभन्दा बढी जमीन भएका परिवार केवल २ मात्रै रहेका छन् । सबैभन्दा बढी ३९% अर्थात १२७५ परिवार ४ देखि १० रोपनी जमीन भएका रहेका छन् । २ रोपनीभन्दा कम जमीन भएका परिवार २७० अर्थात ८.१९% रहेका छन ।

तालिका नं. २.२
भूस्वामित्वको स्थिति

विवरण	घरपरिवार सङ्ख्या
भुमिहिन परिवार	८
२ रोपनीभन्दा कम जमिन भएको परिवार	२७०
२ देखि ४ रो.जमीन भएको परिवार	४९०
४ देखि १० रो.जमीन भएको परिवार	१२७५
१० देखि २० रो. जमीन भएको परिवार	९०९
२० देखि ४० रो. जमीन भएका परिवार	२८८
४० देखि ६० रो. जमीन भएका परिवार	५२
६० देखि ८० रो. जमीन भएका परिवार	२
जम्मा घरधूरी	३२९४

स्रोतः जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, पर्वत ।

२.४ गाउँपालिकामा रहेको जग्गा बिवरण

जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, पर्वतले आ.व. २०७३।०७४ मा प्रकाशित गरेको तथ्याङ्क पुस्तिका अनुसार तपसिलका वडाहरूमा तपसिल बमोजिम क्षेत्रफलको तथ्याङ्क प्रकाशन गरेको छ ।

तालिका नं. २.३
गाउँपालिकामा रहेको जग्गा बिवरण

वडा नं.	खेत (हे.)	पाखो (हे.)	वनजंगल (हे.)	घर, बाझो अन्य (हे.)	कूल क्षेत्रफल (हे.)
१, टकलाक	४८	२२८	८५	११७.६५	४७८.६५
२, बेउलीबास	११०	३५१	१२८	६६.६७	६५५.६७
३, त्रिवेणी	१४५	३४३	४८५	३०.७३	१००३.७३
४, ५ हूवास	२२९	५००	१२५	६२.३८	९१६.३८
६, सरौंखोला	११५	२८७	८८	७५.७५	५६५.७५
७, भोर्ले	११८	३६६	८५	६४.१८	६३३.१८

स्रोतः जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, पर्वत, तथ्याक पुस्तिका आ.व. २०७२।०७३ ।

२.५ स्थानीय चाडपर्व तथा जात्रा र मेलाहरूको विवरण

चाडपर्वः

यस गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने मुख्य जातजातिहरूमा मगर, ब्राम्हण, क्षेत्री, दमाई, कामी, सार्की, ठकुरी, गुरूङ आदि रहेका छन् । अधिकांश मानिसहरूको मुख्य धर्म हिन्दु रहेको छ भने बौद्ध धर्मालम्वीहरूको बसोबास पनि यहाँ रहेको छ । अधिकांश मानिसहरूले दसैं, तिहार जस्ता चाडपर्व मनाउने गर्दछन् । यी बाहेक विभिन्न समुदायहरूले वर्षभरि नै विभिन्न प्रकारका चाडपर्व मनाउने गर्दछन् । गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न समुदायले मान्दै आएका चाडपर्वहरूको विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. २.४

गाउँपालिकामा मनाइने चाडपर्वहरूको विवरण

क्र. स.	**चाडपर्व**	मनाउने मुख्य जाति
१	नयाँवर्ष, वैशाखे सक्रान्ति	सबै जात जाति
२	बुद्ध पुर्णिमा	गुरूङ, मगर
३	जेष्ठी पुर्णिमा	मगर
४	दसहरा	ब्राम्हण, क्षेत्री, ठकुरी,मगर, नेवार
५	कर्कट वा साउने सक्रान्ति	ब्राम्हण, क्षेत्री, ठकुरी, मगर
६	नाग पञ्चमी	ब्राम्हण, क्षेत्री, ठकुरी,नेवार, मगर
७	कृष्णजन्माष्टमी	ब्राम्हण, क्षेत्री, ठकुरी
८	जनैपुर्णिमा	ब्राम्हण, क्षेत्री, ठकुरी, नेवार
९	हरितालिका, तीज	ब्राम्हण, क्षेत्री, ठकुरी, दमाई, कामी, सार्की, नेवार
१०	सोह्रश्राद्ध	ब्राम्हण, क्षेत्री, ठकुरी, नेवार
११	दसैं, तिहार	प्रायः सबै जात जातिहरू
१२	माघे सक्रान्ति	ब्राम्हण, क्षेत्री, ठकुरी, मगर, गुरूङ, नेवार
१३	फागुपूर्णिमा	प्रायः सबै जात जातिहरू
१४	चैतेदसै वा चैत्राष्ठमी रामनवमी	प्रायः सबै जात जातिहरू

मेला तथा पर्वः

यस गाउँपालिकामा विभिन्न चाडपर्व तथा तिथिहरूमा विभिन्न स्थानमा मेला तथा पर्वहरू लाग्ने गर्दछन् । बसाई सराई, वैदेशिक रोजगार तथा आधुनिक संस्कृतिको विस्तारका कारण विगतका समयमा जस्तो मेला पर्वहरू लाग्ने गरेको पाईदैन । स्थानीय युवाक्लव तथा संघ संस्थाहरूले केही मात्रामा भएपनि मेला पर्वको आयोजना गर्दै आएका छन् । गाउँपालिकामा मनाईने मेला तथा पर्वहरूको विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. २.५
गाउँपालिकामा मनाइने मेलापर्वहरूको विवरण

क्र. सं.	**मेला तथा पर्व**	**मनाइने महिना**	**तिथि**	**मेला लाग्ने स्थान**
१	नयाँवर्ष, वैशाखे सक्रान्ति	वैशाख		
२	बुद्ध पुर्णिमा	वैशाख, जेठ	वैशाख शुक्ल पूर्णिमा	
३	जेष्ठी पुर्णिमा	जेठ	जेठ शुक्ल पूर्णिमा	
४	कर्कट वा साउने सक्रान्ति			
५	कृष्णजन्माष्टमी			
६	जनैपुर्णिमा			
७	हरितालिका, तीज			
८	माघे सक्रान्ति			

२.६ पर्यटकीय स्थलहरूको विवरण

यस गाउँपालिकामा पौराणिक, ऐतिहासिक तथा धार्मिक महत्त्व बोकेका विभिन्न पर्यटकीयस्थलहरू रहेका छन् । उपयुक्त योजनाका साथ यी पर्यटकीयस्थलहरूको संवर्द्धन, आवश्यक पूर्वाधारहरूको निर्माण, विकास र प्रचार प्रसार गर्न सकेमा गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा ठूलो योगदान पुग्न सक्ने देखिन्छ । गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरूको परिचय यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । यी पर्यटकीय स्थलहरूको विस्तृतरूपमा चर्चा अनुसूचीमा गरिएको छ ।

तालिका नं. २.६
गाउँपालिकामा रहेका प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरूको विवरण

क्र.सं.	पर्यटकीय स्थलहरूको नाम	वडा नं.	स्थलको महत्त्व
१	नायव साहेबको मन्दिर	४	ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्त्व रहेको स्थल । मल्लकालीन समयमा पैयुँ राज्यका अन्तिम राजा अकवरसिंह सेनले आत्मदाह गरेको स्थलमा निर्माण गरिएको मन्दिर । पर्यटकीय सम्भावनायुक्त स्थल ।
२	फूलबारी दरबार भग्नावशेष	४	ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्त्व रहेको यस क्षेत्रको प्रमुख पर्यटकीय स्थल । बाइसी चौबीसी राज्यको अस्तित्व कायम रहेको समयमा पैयुँ राज्यका राजा भूपभैरवसिंह सेनको पालामा निर्माण भएको पैयुँ राज्यको शीतकालीन दरबार । अहिले भग्नावशेष अवस्थामा रहेको ।
३	नेकर्गा	२	भुरे टाकुरे राज्यका पालामा यस क्षेत्रमा मुख्यौली शासन गर्ने चारथरी मगर राजाहरूको राजधानी रहेको ऐतिहासिक स्थल । मगर जातिको बसोबास रहेको र मगर कला, संस्कृतिको अवलोकन गर्न सकिने ।
४	छतिवन	२	भुरे टाकुरे राज्यका पालामा राजाहरूले सभा, कचहरीको आयोजना गर्ने गरेको, साविक त्रिवेणी गा.वि.स.को पनि विगतमा गा.वि.स. कार्यालय रहेको ऐतिहासिक तथा पर्यटकीय स्थल । करिब पाँचसय वर्ष जति पुरानो मानिएको छतिवनको रूख ।
५	चिन्नेखर्क	२	मगर जातिको बाक्लो बस्ती रहेको सुन्दर पर्यटकीय गाउँ । मगर कला, संस्कृति, सोरठी नाच आदिका लागि प्रख्यात ।
६	भोर्ले शिला	७	धार्मिक स्थल ।
७	चालालुङ गुफा	७	शिवरात्रीमा शतवीज छर्ने तथा अन्य पर्वहरूमा पूजाआजा हुने धार्मिक महत्त्व बोकेको स्थल ।

स्रोतः स्थलगत अवलोकन तथा पैयुँ गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय ।

२.७ गाउँपालिकामा रहेका धार्मिक स्थलहरूको विवरण

यस गाउँपालिकामा महत्त्वपूर्ण ऐतिहासिक तथा धार्मिक सम्पदास्थलहरू रहेका छन् । यो क्षेत्र परापूर्व कालदेखि नै ऐतिहासिक महत्त्व बोकेको क्षेत्र पनि हो । विभिन्न जात जातिका मानिसहरूले कुलपूजा गर्ने स्थानमा कुल मन्दिरहरू रहेका छन् । मगर जातिको बसोबास भएका क्षेत्रमा भैरम, झाँक्रीथान, भूमेथान तथा

मण्डली थानहरू रहेका छन् । विभिन्न धर्मालम्बी तथा सम्प्रदायका मानिसहरूले आस्थापूर्वक पूजाआजा गर्ने मठ, मन्दिर, गुम्बा, तथा देवालयहरू यहाँ रहेका छन् । । गाउँपालिकामा रहेका प्रमुख धार्मिक स्थलहरूको विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. २.७

गाउँपालिकामा रहेका धार्मिक स्थलहरूको विवरण

सि. नं.	धार्मिक स्थलको नाम	रहेको थान
१	बोकेखर्क शिवालय मन्दिर	वडा नं. १, टकलाक
२	कालिका मन्दिर	वडा नं. १, टकलाक
३	ढुङ्गेखर्क देवीस्थान मन्दिर	वडा नं. १, टकलाक
४	नेपाने देवीस्थान मन्दिर	वडा नं. २, त्रिवेणी
५	शिवालय कुटी, शिवपुरीधाम	वडा नं ३, बेउलीवास
६	पालुस्थान देवी मन्दिर	वडा नं ३, बेउलीवास
७	पूर्णगाउँ देवीमन्दिर	वडा नं ३, बेउलीवास
८	खाँड मन्दिर	वडा नं ३, बेउलीवास
९	नायव साहेबको मन्दिर	वडा नं. ४, हुवास
१०	सित्ले देवीस्थान	वडा नं. ६, सरौंखोला
११	कोलकाटे मन्दिर	वडा नं. ६, सरौंखोला
१२	शिवसुन्दर शिवालय मन्दिर	वडा नं. ६, सरौंखोला
१३	राधाकृष्ण मन्दिर	वडा नं. ६, सरौंखोला
१४	पर्वतीय नागेश्वर शिवलिङ्ग	वडा नं. ६, सरौंखोला
१५	नाच्नेडाँडा शिवालयमन्दिर	वडा नं. ६, सरौंखोला
१६	मुसुराबारी देवीस्थान	वडा नं. ६, सरौंखोला
१७	चिलाउनेडाँडा देवीमन्दिर	वडा नं. ६, सरौंखोला
१८	कालिकाकोट मन्दिर	वडा नं. ७, भोर्ले
१९	हिले बौद्धगुम्बा	वडा नं. ७, भोर्ले
२०	मण्डली मन्दिर दाङसिङ	वडा नं. ७, भोर्ले
२१	चालालुङ गुफा	वडा नं. ७, भोर्ले

स्रोतः स्थलगत अवलोकन, जनप्रतिनिधि तथा सामाजिक परिचालकहरूसंगबाट संकलित ।

२.८ वर्तमान भूउपयोग स्थिति

यस गाउँपालिका सेतीखोला किनारदेखि टकलाकको धुरीसम्म फैलिएकोले खेतीयोग्य फाँट, बेंसी, पाखा, चरनक्षेत्र तथा वनजंगलले ढाकिएको छ । गाउँपालिकामा समावेश गरिएका साविकका गा.वि.स.हरू एवम् समग्र गाउँपालिकाको भू-उपयोग स्थितिको विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. २.८
गाउँपालिकाको भू-उपयोग स्थिति

साविकका गा.वि.स.	हाल कायम गरिएका वडा	खेत (हेक्टर)	पाखो (हेक्टर)	वन जंगल (हेक्टर)	घर वाँझो तथा अन्य (हेक्टर)	जम्मा क्षेत्रफल (हेक्टर)
टकलाक	१	४८	२२८	८५	११७.६५	४७८.६५
त्रिवेणी	२	१४५	३४३	४८५	३०.७३	१००३.७३
बेउलीवास	३	११०	३५१	१२८	६६.६७	६५५.६७
हुवास	४, ५	२२९	५००	१२५	६२.३८	९१६.३८
सरौंखोला	६	११५	२८७	८८	७५.७५	५६५.७५
भोर्ले	७	११८	३६६	८५	६४.१८	६३३.१८
जम्मा		**७६५**	**२०७५**	**९९६**	**४१७.३६**	**४२५३.३६**
प्रतिशत		**१७.९९**	**४८.७८**	**२३.४२**	**९.८१**	**१००**

स्रोतः कृषि विकास कार्यालय, पर्वत, २०७१ ।

यस गाउँपालिकाको समग्र भू-उपयोगको स्थिति हेर्दा कुल क्षेत्रफल ४२५३.३६ हेक्टरमध्ये सबैभन्दा बढी पाखोवारी क्षेत्र (४८.७८%) रहेको छ । खेती गरिदै आएको जग्गामा खेतको अंश जम्मा १७.९९ प्रतिशत रहेको छ भने वनजंगलले ढाकेको क्षेत्र २३.४२ प्रतिशत बराबर रहेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा समावेश भएका साविकका गा. वि. स. मा क्षेत्रफलको हिसाबले सबैभन्दा सानो टकलाक (वडा नं. १) रहेको र ठूलो त्रिवेणी (वडा नं. २) रहेको छ । हाल कायम गरिएको वडा नं. १ टकलाकमा खेतीयोग्य जमिनमा खेतको अंश अत्यन्त कम रहेको र वडा नं. २ त्रिवेणीमा वनजंगल रहेको भाग धेरै रहेको छ ।

२.९ वडा अनुसार भू-उपयोगको स्थिति र क्षेत्रफल

यस गाउँपालिकामा रहेको जग्गाको कूल क्षेत्रफल ३२१५ हे. मध्ये कृषिमा प्रयोग भएको क्षेत्रफल २१३३ हे. अर्थात ६६% रहेको छ । अन्य क्षेत्रफल १०८२ हे. रहेको छ । कुल ७ वडा मध्ये सबैभन्दा बढी कृषिमा प्रयोग भएको क्षेत्रफल वडा नं. ७ भोर्लेमा ४९७ हे. रहेको छ ।

तालिका नं. २.९
वडाअनुसार भू-उपयोगको स्थिति

वडाहरू	कृषिमा प्रयोग भएको क्षेत्रफल (हे.)	अन्य क्षेत्रफल (हे.)	जम्मा क्षेत्रफल (हे.)
१	२१३	२१४	४२७
२	३२५	१२३	४४८
३	२७६	१७०	४४६
४,५	४९८	३१३	८११
६	३२४	१८१	५०५
७	४९७	८१	५७८
जम्मा	२१३३	१०८२	३२१५

स्रोतः जिल्ला वन कार्यालय, पर्वत, २०७१ ।

२.१० वन क्षेत्र / नर्सरी सम्बन्धि विवरण

यस गाउँपालिकामा पाखोवारीको क्षेत्रफल सबैभन्दा बढी रहेको भए तापनि दोस्रो स्थानमा वनजंगलले ढाकेको क्षेत्र रहेको छ । वन क्षेत्रको संरक्षण र वनपैदावरको उपयोगका लागि सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरू गठन गरी वनक्षेत्र समुदायलाई हस्तान्तरण गरिएको छ । यस गाउँपालिकामा रहेको सामुदायिक वन, कबुलियती वन तथा अन्य प्रकारको विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. २.१०
वन क्षेत्र / नर्सरी सम्बन्धी विवरण

विवरण	**सङ्ख्या**	**क्षेत्रफल (हेक्टरमा)**	**प्रतिशत**	**कैफियत**
सामुदायिक वन	२५	५०९.००		
कबुलियती वन				
धार्मिक वन				

सरकारी संरक्षित वन				
अन्य				
जम्मा				

स्रोतः जिल्ला वन कार्यालय, पर्वत ।

२.११ गाउँपालिकामा गरिबीको अवस्था

गरिबीको विश्लेषण गर्दा शिरगणना सूचक, गरिबीको गहनता र गरिबीको विषमतालाई मुख्य आधार मानिएको हुन्छ । शिरगणना सूचकले निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनिको जनसङ्ख्या कति छ भनेर मापन गर्दछ । गरिबीको गहनताले कुल गरिबहरू मध्ये पनि गरिब गरिबहरूबीच कति गहिरो असमानता छ भन्ने कुरा देखाउँछ । गरिबीको गहनता जति बढी भयो उति नै देशमा गरिबीको दबाब परिरहेको हुन्छ । गरिबीको विषमताले गरिब मानिएकाहरू मध्ये कति प्रतिशत गरिबहरू गरिबीको रेखाभन्दा कतिले टाढा छन् भन्ने कुरा मापन गर्दछ । गरिबीको विषमता जति बढी हुन्छ त्यति नै बढीमात्रामा गरिबीको समस्या पैदा हुने गर्दछ । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागद्वारा सन २००९/२०१० मा गरिएको तेस्रा जीवनस्तर मापन सर्वक्षेणअनुसार प्रतिव्यक्ति औसत आम्दानी रू. १९२६१ लाई आधार मान्दा राष्ट्रिय स्तरमा गरिबीको रेखामुनिको जनसङ्ख्या २१.६ प्रतिशत (आ.व.२०७४ मा) रहेको छ । यस गाउँपालिकामा गरिबीको अवस्था देहायअनुसार रहेको छः-

तालिका नं. २.११

गाउँपालिकामा गरिबीको अवस्था

साविकका गा. वि.स.	हाल कायम वडा	गरिबीको दर	गरिबीको विषमता	गरिबीको गहनता
टकलाक	१	१७.१९	३.३९	१.०३
त्रिवेणी	२	१२.३५	२.४६	०.७५
बेउलीबास	३	१७.८५	३.८७	१.२७
हुवास	४,५	१७.८५	३.८७	१.२७
सरौंखोला	६	२२.६५	४.८३	१.५६
भोर्ले	७	२३.०१	५.०	१.६४
औसत जम्मा		१८.४८	३.९	१.२५
पर्वत जिल्ला		१२.६५	२.५१	०.७७

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग ।

माथिको तालिकामा देखाइएअनुसार गाउँपालिकामा सविकको त्रिवेणी गा.वि.स.मा गरिबीको रेखामुनिको जनसङ्ख्या सबैभन्दा कम र भोर्ले गा.वि.स.मा सबैभन्दा बढी रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार पर्वत जिल्लाको समग्र गरिबीको अवस्थासंग तुलना गर्दा गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसङ्ख्या, गरिबिको गहनता र विषमता यस गाउँपालिकामा बढी रहेको देखिन्छ ।

२.१२ वडा अनुसार विपन्नताको विवरण

यस गाउँपालिकामा अति गरिब (विपन्न) २८%, गरिब २७%, मध्यम ३०% र सम्पन्न १५% रहेका छन् । अति गरिब र गरिब ५५% रहेका छन् । वडाअनुसार विपन्नता विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः-

तालिका नं. २.१२
वडाअनुसार विपन्नता विवरण

वडा नं.	विपन्नता स्तरीकरण					कैफियत
	अति गरिब	गरिब	मध्यम	सम्पन्न	जम्मा	
१	१४२	८८	३५	४६	३११	
२	१७६	११२	१३९	२३	४५०	
३	२१९	१४३	१७८	२६	५६६	
४	१४९	१७४	१४८	१५४	६२५	
५	१३०	७१	११८	९१	४१०	
६	५०	१८८	१८३	३८	४५९	
७	६९	९८	१९६	११०	४७३	
जम्मा	९३५	८७४	९९७	४८८	३२९४	

स्रोतः LGCDP कार्यक्रम अन्तर्गत वडा नागरिक मञ्चको भेलाबाट पि.आर.ए. विधिद्वारा लिइएको तथ्याक, आ.व. २०७२/०७३ ।

२.१३ विप्रेषण (रेमिट्यान्स) को विवरण

२०६८ सालको जनगणनाअनुसार यस गाउँपालिकाको कूल जनसङ्ख्या मध्ये पुरूष २५१७ जना र महिला २४८ जना गरी कूल २७६५ जना विदेश गएको देखिन्छ । तर यो सङ्ख्या अहिले झण्डै दोब्बरले बढेको अनुमान गरिएको पाइन्छ । यी विदेश जानेहरूलाई आधार मान्दा औषतमा (बढी आम्दानी गर्नेले रू १

लाख र न्यून आम्दानी गर्नेले रू ३० हजार) प्रति व्यक्ति ६५,०००।- विप्रेषण नेपालमा आउने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

तालिका नं. २.१३
विप्रेषणको विवरण

वार्षिक विप्रेषण (हजारमा)	विदेश गएका पुरूष सङ्ख्या	विदेश गएका महिला सङ्ख्या	जम्मा सङ्ख्या	विदेश जानुको कारण (प्रतिशत्मा)					
				निजी काम	संस्थागत काम	आश्रित	अध्ययन	व्यापार	अन्य
१७९७२५	२५१७	२४८	२७६५	७०	१६	७	३	१	३

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, काठमाडौं (प्रक्षेपित) ।

२.१४ स्थानीय राजनैतिक दलहरू

यस गाउँपालिकामा गत स्थानीय निर्वाचनमा जिल्ला निर्वाचन कार्यालयमा दल दर्ता गराई विभिन्न पदमा उम्मेदवारी दिएका विभिन्न स्थानीय राजनैतिक दलहरू रहेका छन् । यी मध्ये नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी एमाले र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी माओवादी केन्द्रबीच एकिकरण भई नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको नामाकरण गरिएको छ । साविकका गा.वि.स. मा गाविस स्तरमा विभिन्न राजनैतिक दलहरूका प्रमुखहरू रहेको भए तापनि गाउँपालिकाको गठन भईसकेपछि सोअनुसार सबै राजनैतिक दलहरूले गाउँपालिकास्तरीय दलको प्रमुख चयन गरेको नदेखिएकोले यहाँ गाउँपालिकामा क्रियाशील रहेका राजनैतिक दलहरूको विवरण यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छः-

तालिका नं. २.१४
गाउँपालिकामा रहेका राजनैतिक दलहरूको विवरण

दलको नाम	**नाम, थर**	**पद**	**फोन नं.**
नेकपा एमाले	उमाकान्त सुवेदी	संयोजक	९८४७७२४६७७
नेपाली कांग्रेस	प्रदिप श्रेष्ठ	संयोजक/सभापति	९८५६०५५९४४
नेकपा माओवादी केन्द्र	पुण्यप्रसाद आचार्य	अध्यक्ष	९८५७६३१५८२

स्रोतः पैयूँ गाउँपालिकाको कार्यालय, हुवास, २०७५ ।

गाउँपालिकामा राष्ट्रिय पार्टीका अतिरिक्त राष्ट्रिय जनमोर्चा, राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी, नेकपा माओवादी (क्रान्तिकारी), राष्ट्रिय जनमुक्ति पार्टी, नेसनल मंगोलियन पार्टी जस्ता पार्टीहरू समेत रहेका छन ।

२.१५ गाउँपालिकाका जन निर्वाचित प्रतिनिधिहरूको विवरण

नेपालमा वि.सं. २०५४ मा भएको स्थानीय निकायहरूको निर्वाचनपश्चात् करिब २० वर्षसम्म उक्त तहको निर्वाचन सम्पन्न हुन सकेको थिएन । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ र सरकारले व्यवस्था गरेको कार्यविधि अनुसार स्थानीय निकायहरू सञ्चालन भइरहेका थिए । नेपालको संविधान २०७२ मा व्यवस्था भएअनुसार वि. सं. २०७४ मा सम्पन्न भएको स्थानीय तहको निर्वाचनमा यस गाउँपालिकाको प्रमुख तथा उपप्रमुख दुबै पदमा नेपाली काँग्रेसका उम्मेदवार विजयी भएका थिए । गाउँपालिकामा रहेका सातवटा वडामध्ये चारवटा वडामा नेपाली काँग्रेसबाट, दुईवटा वडामा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी एमालेबाट र एकवटा वडामा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी माओवादी केन्द्रबाट वडा अध्यक्ष निर्वाचित भएका थिए । त्यस्तै वडा सदस्य पदमा नेपाली काँग्रेस १९, नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी एमाले ६, नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी माओवादी केन्द्र ३ स्थानबाट निर्वाचित भएका थिए । यस गाउँपालिकाका जन निर्वाचित प्रमुख, उपप्रमुख, वडा अध्यक्ष तथा वडा सदस्यहरूको विवरण यसप्रकार रहेको छः–

तालिका नं. २.१५
गाउँपालिकाका जननिर्वाचित प्रतिनिधिहरूको विवरण

गाउँपालिका प्रमुखः खगेन्द्रप्रसाद तिवारी *(सम्बद्ध राजनैतिक दल - नेपाली काँग्रेस)*			**गाउँपालिका उपप्रमुखः** जसमति गुरूङ *(सम्बद्ध राजनैतिक दल - नेपाली काँग्रेस)*		
वडा नं.	**अध्यक्ष**	**सदस्य महिला**	**सदस्य दलित महिला**	**सदस्य खुला**	**सदस्य खुला**
१	पिताम्बर भुषाल	रूका न्यौपाने	देवीसरा नेपाली	नरजीत राना मगर	खड्कबहादुर राना
सम्बद्ध पार्टी	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*
२	भिमसेन गुरूङ	दिपा काफ्ले वसेल	गौमायाँ सुनार	कृष्णप्रसाद भुर्तेल	डिगबहादुर राना
सम्बद्ध पार्टी	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*
३	विष्णुप्रसाद काफ्ले	कोपीला थापा	उमा सुनार	देउबहादुर थापा	डण्डपाणी भुषाल
सम्बद्ध पार्टी	*नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले)*	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले)*	*नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले)*	*नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले)*
४	महेन्द्रकुमार श्रेष्ठ	यामकुमारी राना	सर्मिला नेपाली	खिमानसिङ खवास	मोतीलाल न्यौपाने
सम्बद्ध पार्टी	*नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले)*	*नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले)*	*नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले)*	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले)*

५	उमाकान्त भुर्तेल	विष्णुकुमारी तिवारी	सिता वि.क.	नामदेव न्यौपाने	कृष्णप्रसाद भुर्तेल
सम्बद्ध पार्टी	*नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)*	*नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)*	*नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)*	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)*
६	थानेश्वर तिवारी	रमा न्यौपाने	तारा वि.क.	टिकाबहादुर राना	हिमलाल सापकोटा
सम्बद्ध पार्टी	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*
७	भिमबहादुर गुरूङ	जसमाया गुरूङ	निरू वि.क.	लालबहादुर आले	हर्कबहादुर हमाल
सम्बद्ध पार्टी	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*	*नेपाली काँग्रेस*

स्रोतः जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

२.१६ गाउँकार्यपालिकाका पदाधिकारीहरूको बिवरण

यस गाउँपालिकामा संघीय व्यवस्था लागु पछिको पहिलो जननिर्वाचित पदाधिकारीहरूको नामावली, पद तथा सम्पर्क मोबाइल नं. यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. २.१६

गाउँकार्यपालिकाका पदाधिकारी तथा सदस्यहरूको विवरण

क्र. सं.	**पदाधिकारीको नाम, थर**	**ठेगाना**	**पद**	**फोन नं.**
१	श्री खगेन्द्र प्रसाद तिवारी	पैयुँ गा.पा. वडा नं. ६	अध्यक्ष	९८५७६४४१००
२	श्री जमती गुरूङ	पैयुँ गा.पा. वडा नं. २	उपाध्यक्ष	९८५७६५११००
३	श्री पिताम्बर भुसाल	पैयुँ गा.पा. वडा नं. १	वडा अध्यक्ष	९८५७६४०९४५
४	श्री भिमसेन गुरूङ	पैयुँ गा.पा. वडा नं. २	वडा अध्यक्ष	९८४६०३४८०९
५	श्री विष्णु प्रसाद काफ्ले	पैयुँ गा.पा. वडा नं. ३	वडा अध्यक्ष	९८५७६६०४००
६	श्री महेन्द्र कुमार श्रेष्ठ	पैयुँ गा.पा. वडा नं. ४	वडा अध्यक्ष	९८२६१४९७७३
७	श्री उमाकान्त भुर्तेल	पैयुँ गा.पा. वडा नं. ५	वडा अध्यक्ष	९८१५४०६०३३
८	श्री थानेश्वर तिवारी	पैयुँ गा.पा. वडा नं. ६	वडा अध्यक्ष	९८४७७२४९९१
९	श्री भिमबहादुर गुरूङ	पैयुँ गा.पा. वडा नं. ७	वडा अध्यक्ष	९८५६०२८८१४
१०	श्री रूका न्यौपाने	पैयुँ गा.पा. वडा नं. १	महिला सदस्य	९८२६१४९८३२
११	श्री कोपिला थापा	पैयुँ गा.पा. वडा नं. ३	महिला सदस्य	९८६७१८७६४९
१२	श्री जसमाया गुरूङ	पैयुँ गा.पा. वडा नं. ७	महिला सदस्य	९८०५८६०१९८
१३	श्री रमा न्यौपाने	पैयुँ गा.पा. वडा नं. ६	महिला सदस्य	९८४७६४५७७४
१५	श्री खैसरा घर्ती	पैयुँ गा.पा. वडा नं. २	अल्पसंख्यक सदस्य	९८०६७५९६४८
१५	श्री श्री सुनिता बि.क. सुनार	पैयुँ गा.पा. वडा नं. ३	दलित सदस्य	९८०३१३११९१

स्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाको कार्यालय, हुवास, २०७४, चैत्र ।

गाउँपालिका स्थापना कालदेखि हालसम्मका प्रमुख तथा उपप्रमुखहरूको विवरण

पैयुँ गाउँपालिकाको गठन भएपश्चात् हालसम्मका प्रमुख तथा उपप्रमुखहरूको नामावली यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. २.१७

गाउँपालिकाका प्रमुख तथा उपप्रमुखहरूको विवरण

सि.नं.	नाम	कार्य अवधि	निर्वाचित/मनोनित	कैफियत
१	खगेन्द्र प्रसाद तिवारी (अध्यक्ष)	५ वर्ष (मिति २०७४।२।७	निर्वाचित	
२	जसमती गुरूङ (उपाध्यक्ष)	५ वर्ष (मिति २०७४।०२।०७)	निर्वाचित	

स्रोतः पैयूँ गाउँ कार्यपालिका कार्यालय, हुवास ।

२.१७ गाउँपालिकाको संगठनात्मक ढाँचा तथा कर्मचारी विवरण

गाउँपालिकामा कृषि, पशु, शिक्षा, निजी आवास पुनर्निर्माण समेतका कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. २.१८

गाउँपालिकामा कार्यरत कर्मचारीको विवरण

सि.नं.	कर्मचारीको नाम थर	पद	कार्यरत शाखा	कैफियत
१	उज्जल भुसाल	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	कार्यालय प्रमुख	
२	युवराज सुवेदी	लेखा अधिकृत	लेखाशाखा	
३	दामोदर बराल	नायव सुब्बा	प्रशासन, स्टोर	
४	शमसेर घर्ती क्षेत्री	लेखापाल	लेखा शाखा प्रमुख	
५	रामचन्द्र तिमिल्सिना	सब-इं.	प्राविधिक	
६	सुनिता सापकोटा	खरिदार	प्रशासन	
७	रबिचन्द्र गौतम	आइ.टि. अफिसर	प्राविधिक	
८	गंगाप्रसाद सापकोटा	खरिदार	प्रशासन	
९	सरिता परियार	खरिदार	प्रशासन	
१०	यामबहादुर थापा	का.स.	प्रशासन	
११	विमला न्यौपाने	का.स.	प्रशासन	

कृषि शाखामा कार्यरत कर्मचारी

क्र.सं.	कर्मचारीको नामथर	पद	सेवा	कैफियत
१	भविलाल नेपाली	प्रा.स.	कृषि प्राविधिक	वडा नं. २ बाट सेवा बितरण
२	छेपाल लामा तामाङ्ग	प्रा.स.	कृषि प्राविधिक	वडा नं. २ बाट सेवा बितरण
३	सन्दिप तिवारी	ना.प्रा.स.	कृषि प्राविधिक	वडा नं. ६ बाट सेवा बितरण
४	दिपाञ्जली शर्मा	ना.प्रा.स.	कृषि प्राविधिक	वडा नं. ४ बाट सेवा बितरण
५	टोपबाहादुर राना	का.स.	कृषि प्राविधिक	गाउँपालिकाको कार्यालय

पशु सेवा शाखामा कार्यरत कर्मचारी

क्र.सं	कर्मचारीको नामथर	पद	सेवा	कैफियत
१	धिरेन्द्रप्रसाद मण्डल	प.स्वा.प्रा.	पशु सेवा प्राविधिक	गाउँपालिकाको कार्यालय
२	दिनेश पौडेल	ना.प.स्वा.प्रा.	पशु सेवा प्राविधिक	गाउँपालिकाको कार्यालय
३	हरिप्रसाद पैनी	ना.प.स्वा.प्रा.	पशु सेवा प्राविधिक	वडा नं. २ बाट सेवा बितरण
४	सुदिप काफ्ले	ना.प.स्वा.प्रा.	पशु सेवा प्राविधिक	वडा नं. ३ बाट सेवा बितरण
५	गोपालप्रसाद शर्मा	ना.प.स्वा.प्रा.	पशु सेवा प्राविधिक	वडा नं. ७ बाट सेवा बितरण
६	शुसिला गौडेल	ना.प.स्वा.प्रा.	पशु सेवा प्राविधिक	वडा नं. १ बाट सेवा बितरण

निजी आवास पूर्ननिर्माण (भुकम्प)मा कार्यरत कर्मचारी

क्र.सं.	कर्मचारीको नामथर	पद	सेवा	कैफियत
१	रामप्रसाद लामिछाने	इन्जिनीयर	प्राविधिक	गाउँपालिकाको कार्यालय
२	अशोक बखेल	अ.सव इन्जिनीयर	प्राविधिक	गाउँपालिकाको कार्यालय

पश्चिम नेपाल ग्रामिण खानेपानी तथा सरसफाई कार्यक्रम अर्न्तगत कार्यरत कर्मचारी

सि.नं.	कर्मचारीको नामथर	पद	सेवा	कार्यरत कार्यालय
१	मिनप्रसाद न्यौपाने	वास संयोजक	प्राविधिक	गाउँपालिकाको कार्यालय
२	केशव लामगादे	वास सहजकर्ता	प्राविधिक	गाउँपालिकाको कार्यालय
३	प्रशान्त न्यौपाने	अ.सव इन्जिनीयर	प्राविधिक	गाउँपालिकाको कार्यालय
४	पेमा चापागाइ (तिवारी)	वास सहजकर्ता	प्राविधिक	गाउँपालिकाको कार्यालय
५	तुलसीप्रसाद उपाध्याय	खा.पा.स.प्राविधिक	प्राविधिक	गाउँपालिकाको कार्यालय

गाउँपालिकाका विभिन्न वडामा कार्यरत सचिवहरूको विवरण

वडा नं.	कर्मचारीको नाम थर	पद	कैफियत
१	महेश गौतम	वडा सचिव	
२	गंगाप्रसाद सापकोटा	वडा सचिव	
३	राजेन्द्र तिवारी	वडा सचिव	
४	विष्णुकुमारी शर्मा	वडा सचिव	
५	सुनिता सापकोटा	वडा सचिव	
६	गंगाधर काफ्ले	वडा सचिव	
७	सरिता परियार	वडा सचिव	

स्रोतः गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, प्रशासन शाखा, २०७४, चैत्र ।

गाउँपालिकाका विभिन्न वडामा कार्यरत सचिवहरूको विवरण

क्र. स.	नाम, थर	कार्यरत वडा
१	बिनिता भुषाल	वडा नं. १, टकलाक
२	हरिकला भुर्तेल	वडा नं. २, त्रिवेणी
३	मनकुमारी राना	वडा नं. ३, बेउलीबास
४	अस्मिता शर्मा	वडा नं. ४, ५ हुवास
५	सरस्वती थापा	वडा नं. ६, सरौंखोला
६	सिर्जना के. सी. हमाल	वडा नं. ७, भोर्ले

स्रोतः गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, प्रशासन शाखा, २०७४, चैत्र ।

अध्याय तीन
जनसाङ्ख्यिक विवरण/ विशेषता

३.१ जनसङ्ख्या वितरणको अवस्था (२०५८-२०६८)

जनगणना वर्ष २०५८ र २०६८ को आधारमा गाउँपालिकामा रहेको कुल जनसङ्ख्या, जनसङ्ख्या अनुपात, औषत वृद्धिदर, परिवारको औषत आकारको विवरणलाई निम्न अनुसार प्रस्तुत गरिएको छः-

तालिका नं. ३.१
जनसङ्ख्या वितरणको अवस्था

विवरण	जनगणना वर्ष	
	२०५८	२०६८
जनसङ्ख्या	१७०७३	१५३८१
महिला	९३१८	८५८६
पुरूष	७७५५	६७९५
घर परिवार सङ्ख्या	३२४३	३२९४
जनघनत्व	४०१.७१	३६१.९
औषत वृद्धिदर	-	-०.९९
परिवारको औषत आकार	५.२५	४.६६
महिला पुरूष अनुपात (प्रति १०० जना महिलामा पुरूषको सङ्ख्या)	८३.२२	७९.१४

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना वर्ष, २०६८ तथा २०५८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग ।

गाउँपालिकाको जनसङ्ख्या वितरणको अवस्थाको अध्ययन गर्दा जनगणना वर्ष २०५८ को तुलनामा २०६८ मा समग्रमा कुल जनसङ्ख्या १६९२ बराबरले घटेको देखिन्छ । जनगणना वर्ष २०५८ को तुलनामा २०६८ मा महिलाको सङ्ख्या ७३२ र पुरूषको सङ्ख्या ९६० बराबरले घटेको देखिन्छ । जनघनत्व तथा महिला पुरूष अनुपात पनि अघिल्लो जनगणनाको तुलनामा घटेको देखिन्छ । कुल जनसङ्ख्याको औषत वृद्धिदर ०.९९ प्रतिशत बराबरले नकरात्मक रहेको देखिन्छ । गाउँपालिकाबाट बसाइसराई गरेर बाहिर जाने

प्रवृत्ति र पहिलेको तुलनामा अभिभावकहरूमा सानो परिवारप्रतिको चाहानाका कारण जनसङ्ख्याको औषत वृद्धिदर ऋणात्मक रहन गएको देखिन्छ ।

३.२ परिवार सदस्य सङ्ख्या अनुसार घर परिवार सङ्ख्या

गाउँपालिकामा परिवार सदस्य सङ्ख्याअनुसार घरपरिवार सङ्ख्याको विवरण देहायअनुसार रहेको छः-

तालिका नं. ३.२

परिवार सदस्य सङ्ख्याअनुसार घरपरिवार सङ्ख्या

परिवार सदस्य सङ्ख्या	१ जना	२ जना	३ जना	४ जना	५ जना	६ जना	७ जना	८ जना	९ जना	१० जना र +	**जम्मा**
घर परिवार सङ्ख्या	१५७	३२६	५१४	६८९	६०५	४७२	२०७	१५३	७३	९८	**३२९४**

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना वर्ष, २०६८ ।

यस गाउँपालिकामा परिवार सदस्य सङ्ख्याअनुसार घरपरिवार सङ्ख्याको विवरणलाई अध्ययन गर्दा कुल ३२९४ घरपरिवार मध्ये सबैभन्दा बढी (६८९) चारजना परिवार सदस्य भएको घरपरिवार रहेको र त्यसपछि दोस्रो स्थानमा पाँचजना परिवार भएको घरपरिवार (६०५) रहेको र नौजना परिवार सदस्य भएको घरपरिवार सबैभन्दा कम (७३) रहेको देखिन्छ ।

३.३ वडा अनुसार घरधुरी तथा जनसङ्ख्याको विवरण

साविकका छवटा गा.वि.स. हरूलाई समावेश गरी गठन गरिएको यस गाउँपालिकामा हाल कायम भएका वडाहरूमा रहेको जनसङ्ख्या, घरपरिवार, क्षेत्रफल तथा जनघनत्वको विवरणलाई देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छः-

तालिका नं. ३.३

वडाअनुसार घरधुरी, जनसङ्ख्या तथा क्षेत्रफलको विवरण

वडा नं.	**घर परिवार सङ्ख्या**	**जनसङ्ख्या**			**क्षेत्रफल व.कि.मि.** (हाल कायम गरिएको)	**जनघनत्व**	**क्षेत्रफल व.कि.मि. (२०६८ को जनगणना अनुसार)**	**जनघनत्व (२०६८ को जनगणना अनुसार)**
		महिला	**पुरुष**	**जम्मा**				
१	३११	८१२	६१२	१४२४	४.५	३१६.४४	४.७९	२९७.२८
२	४५०	११२०	९०२	२०२२	९.७	२०८.४५	१०.०४	२०१.३९
३	५६६	१५७१	११८६	२७५७	५.९	४६७.२८	६.५६	४२०.२७

४	६१७	१५६१	१३३३	२८९४	४.३	६७३.०३	९.१६	५३०.५६
५	४१८	१०९७	८६९	१९६६	४.६	४२७.३९		
६	४५९	१२०६	९३७	२१४३	५.९	३६३.२२	५.६६	३७८.६२
७	४७३	१२१९	९५६	२१७५	७.६	२९०	६.३३	३४३.६०
जम्मा	**३२९४**	**८५८६**	**६७९५**	**१५३८१**	**४२.५**	**३६१.९**	**४२.५४**	**३६१.५६**

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ एवम् सूचना शाखा, जिसस, पर्वत २०७४ ।

गाउँपालिकामा हाल कायम भएका वडाहरूमा रहेको घरधुरी, जनसङ्ख्या, क्षेत्रफल तथा जनघनत्त्वको विवरणको अध्ययन गर्दा क्षेत्रफलका आधारमा सबैभन्दा सानो वडा नं. ४ भए तापनि जनसङ्ख्याको दृष्टिले सबैभन्दा बढी जनसङ्ख्या र जनघनत्त्व यसै वडामा रहेको छ । भौगोलिक आधारमा सबैभन्दा ठूलो वडा नं. २ रहेको देखिन्छ जहाँ जम्मा २०२२ बराबर मात्र जनसङ्ख्या रहेको छ । जनसङ्ख्याको दृष्टिले यो वडा पाँचौ स्थानमा रहेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा जनघनत्त्व ३६१.९ बराबर रहेको छ । गाउँपालिकामा रहेको कुल जनसङ्ख्या १५३८१ मा पुरूषको तुलनामा महिलाको जनसङ्ख्या १७९१ बराबरले बढी रहेको देखिन्छ । सङ्घीय मामला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले गाउँपालिकाको क्षेत्र निर्धारण गर्दा गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफल ४२.५ वर्ग कि.मि. निर्धारण गरेको छ । यस अघि केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ मा उल्लेख गरिएअनुसार गाउँपालिकामा समावेश भएका साविकका छवटा गा.वि.स.हरूको कुल क्षेत्रफल ४२.५४ वर्ग कि.मि. रहेको उल्लेख छ । यसलाई आधार मान्दा जनघनत्त्व ३६१.५६ बराबर रहेको देखिन्छ । यसअनुसार पनि सबैभन्दा ठूलो हालको २ नम्बर वडा (१०.०४ वर्ग कि.मि) रहेको देखिन्छ ।

३.४ वडाअनुसार प्रमुख वस्तीहरूको विवरण

यस गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न नौवटा वडाहरूका प्रमुख वस्तीहरूको विवरण यसप्रकार रहेको छः–

तालिका नं. ३.४

गाउँपालिकाका वडाअनुसार प्रमुख वस्तीहरूको विवरण

वडा नं.	प्रमुख वस्तीहरू	बसोबास गर्ने जातिहरू
१	छड्केवाट, सापकोटाथर, कात्तिके, फलेवास, सिंगारकोस, खर्क, स्यानोथुम्का, घायखेत, चौडिल्ला, भुषालडाँडा, ढुङ्गेखर्क, चौर माझखण्ड, बाहावी, भाटेथुम्का, छडकेबाटो, नेपानेथर, औल	ब्राम्हण, रानामगर, दमाइ, कामी, गुरूङ
२	अधिकारीडाँडा, नेकर्गा, माथिल्लो भर्मा, तल्लो भर्मा, घोमसुङ, कुबिण्डे, आम्बोट, त्रिवेणी, अर्थुन, जिमिरे, चिन्नेखर्क	क्षेत्री, ब्राम्हण, दमाइ, कामी,

		मगर, सार्की
३	गोपुक, डाँडाथोक, तालथाम, अम्लिकोट, मैदान, धनुवाँस, बगाले, चिलुवा, उपल्लो दुक्लुंग, तल्लो दुक्लुंग	क्षेत्री, ब्राम्हण, ठकुरी, मगर, दमाइ, कामी, सार्की
४	कोखे, धरमपानी, खवासेथोक, वेसी, गल्छिना, ठूलडाँडा, शितलडाँडा, किक्रीक, तल्लो धरमपानी, हुवासबजार, सौरीकोट, हाँसेडाँडा, गेडीखोला, हटिया, हातेमालोचोक, मर्दिखोला, पात्लेखेत, दाङसेडाँडा, आरान, पाटनेथर, बिस्तारेडाँडा	क्षेत्री, ब्राम्हण, ठकुरी, नेवार, दमाइ, कामी, सार्की, मगर
५	काहुले, कात्तिके चिसापानी, वानिडाँडा, भञ्ज्याङ, भुषालथर, वसेलडाँडा, देउराली, भुर्तेलथोक, धरादी, हुल्काङ, फिलथुम, चिसापानी पेवाखेत, हरिचिन्नी, पाखीनास, क्यामुनेडाँडा, धरादी, मर्दिखोलाबजार, घामथर, रामपुरे डाँडा	ब्राम्हण, क्षेत्री, ठकुरी, दमाइ, कामी, गुरूङ,मगर
६	तल्लो सित्ले, कुँवर थर, तिवारी थर, मगर गाउँ, मुसुरबारी, सिरवानी, बैथोक, हाँडिखर्क, उपल्लो काहुँ, तल्लो काहुँ, दर्बु, गेडिखोला, हुवास जैबिरे	मगर, ब्राम्हण, क्षेत्री, कुँवर दमाइ, कामी, सार्की
७	दाङसिङ, बिसौना, घोप्टेढुङ्गा, पण्डितडाँडा, हिले, इकाङ, गेमी, भोर्ले, काभ्राभञ्ज्याङ, खोलाखर्क, काभ्रे शेरा, घोप्टेढुङ्गा, पोखरी गुरूङ गाऊँ, ठकुरी डाँडा, बसेलडाँडा, हिले, कोलखर्क, चौपारीडाँडा, कार्किथुम्का, लामपाटा, चोरगौडा, धारापानी, हिले, तल्लोहिले, ज्ञामी, चालालुङ, भोर्लेबजार, घोप्टेढुङ्गा, भुषालडाँडा, काभ्राभञ्ज्याङ, पैनीथर, शेरा, भोर्ले, गेमी (कोर्दी, खानडाँडा, तलडाँडा) हाँडीखर्क	ब्राम्हण, गुरूङ, मगर, क्षेत्री, ठकुरी, नेवार, कामी, दमाइ/दर्जी

स्रोतः स्थलगत अवलोकन तथा सामाजिक परिचालकसंगबाट लिईएको जानकारी, २०७४ ।

३.५ गाउँपालिकाबाट सबैभन्दा टाढा रहेका बस्तीहरूको विवरण

ग्रामीण क्षेत्र जहाँ सबै वडाहरूमा सबै महिना सवारीका साधनहरू सञ्चालन हुन सक्दैनन् । ती वडा अन्तर्गत अवस्थित बस्तीहरूबाट गाउँपालिकाको केन्द्रसम्म आउन सजिलो छैन । पैयुँ गाउँपालिकाको केन्द्रबाट सबैभन्दा टाढा वडा नं. ७ भोर्लेको दाङसीङ बस्ती रहेको छ भने वडा नं. १ तथा २ अन्तर्गतका केही बस्तीहरू

रहेका छन् । गाउँपालिकाको केन्द्रबाट सबैभन्दा टाढा रहेका बस्तीहरू र यी बस्तीहरूको केन्दसम्मको दुरी तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छ

तालिका नं. ३.५
गाउपालिकाको बस्तिबाट गाउँपालिकाको केन्द्र पुग्न लाग्ने अनुमानित समय

वडा नं.	Roadhead वा गाउंपालिकाको केन्द्र पूग्न लाग्ने समय	सेवा प्राप्तीपछि घर फर्कन लाग्ने समय
७ नं. भोर्लेको दाङसिङ	३ घण्टा	४ घण्टा

स्रोत : जिल्ला समन्वय समिति अन्तर्गत सूचना शाखाको स्रोत नक्शा ।

पैयुँ गाउँपालिकाको केन्द्र समग्रमा सबै वडाका बस्तीहरूलाई पायक पर्ने गरी स्थापना गरेको छ । गाउँपालिकाको केन्द्र रहेको हुवासको हातेमालो चोकदेखि वडा नं. १ टकलाकको सिंगारकोष तथा वडा नं. ७ भोर्लेको दाङसिङ्ग पुग्नलाई दुरी झण्डै बरावर भएता पनि भोर्ले गाउँपालिकाबाट माथि (उकालो) भएको कारण समय तुलनात्मक रूपमा अन्य वडाका बस्तीहरूमा भन्दा बढी लाग्ने गर्दछ ।

३.६ उमेर तथा लिङ्गका आधारमा जनसङ्ख्याको विवरण

वि. सं. २०६८ मा गरिएको राष्ट्रिय जनगणनाअनुसार यस गाउँपालिकामा विभिन्न उमेर समुह अनुसार जनसङ्ख्या विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. ३.६
उमेर तथा लिङ्गका आधारमा जनसङ्ख्याको विवरण

उमेर समुह	महिला	पुरूष	तेश्रो लिङ्गी	जम्मा	कैफियत
५ वर्ष भन्दा मुनि	६७२	७४५	–	१४१७	आश्रित जनसङ्ख्या
५ - ९ वर्षसम्म	८६०	९५०	–	१८१०	
१० - १४ वर्षसम्म	११०३	१०३८	–	२१४१	
५ देखि १४ वर्ष सम्मको जम्मा	**२६३५**	**२७३३**	–	**५३६८**	
१५ - १८ वर्षसम्म	१०५०	९४३	–	१९९३	सक्रिय जनसङ्ख्या
१९ - २४ वर्षसम्म	८३१	४०७	–	१२३८	
२५ - ४५ वर्षसम्म	२०५४	१०४५	–	३०९९	
४६ - ५९ वर्षसम्म	११३५	८०७	–	१९४२	

१५ देखि ५९ वर्ष सम्मको जम्मा	**५०७०**	**३२०२**	–	**८२७२**	
६० - ६९ वर्षसम्म	५१६	४६५	–	९८१	आश्रित जनसङ्ख्या
७० वर्षभन्दा माथि	३६५	३९५	–	७६०	
६० वर्षभन्दा माथिको जम्मा	**८८१**	**८६०**	–	**१७४१**	
कुल जम्मा	**८५८६**	**६७९५**	**–**	**१५३८१**	

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ।

गाउँपालिकामा रहेको उमेर तथा लिङ्गअनुसारको जनसङ्ख्याको बनोटलाई विश्लेषण गर्दा समग्रमा पुरूषको तुलनामा महिला जनसङ्ख्या बढी रहेको देखिए तापनि १४ वर्षभन्दा मुनिको जनसङ्ख्यामा महिलाको तुलनामा पुरूषको सङ्ख्या ९८ जनाले बढी देखिन्छ । १५ देखि ५९ वर्षसम्म्को जनसङ्ख्यामा पुरूषको तुलनामा महिलाको सङ्ख्या १८६८ बराबरले र ६० वर्ष भन्दा माथिको जनसङ्ख्यामा २१ जना बराबरले महिलाहरूको सङ्ख्या धेरै देखिन्छ ।

३.७ आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याको अवस्था

जनसङ्ख्याको संरचनालाई सैद्दान्तिक रूपमा विश्लेषण गर्दा १५ वर्षदेखि ५९ वर्षसम्मको जनसङ्ख्यालाई आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या मानिन्छ भने अन्य समूहको जनसङ्ख्यालाई परनिर्भर जनसङ्ख्या मान्ने गरिन्छ । १५ देखि ५९ वर्ष सम्मको जनसङ्ख्याको मात्रा जति बढी हुन्छ त्यति नै बढी मात्रामा आर्थिक आय उपार्जनका क्रियाकलापमा वृद्धि हुने विश्वास मानिन्छ । राष्ट्रिय जनगणना - २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकामा आर्थिकरूपले सक्रिय र निश्क्रीय जनसङ्ख्याको विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. ३.७
आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याको अवस्था

उमेर समुह	महिला	पुरूष	जम्मा	प्रतिशत
० - १४ वर्ष	२६३५	२७३३	५३६८	३४.९०
१५- ५९ वर्ष	५०७०	३२०२	८२७२	५३.७८
६० वर्ष भन्दा माथि	८८१	८६०	१७४१	११.३२
जम्मा	**८५८६**	**६७९५**	**१५३८१**	**१००**

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ।

यस गाउँपालिकाको कुल जनसङ्ख्याको संरचनालाई नियाल्दा १५-५९ वर्ष सम्मको जनसङ्ख्याको अंश ५३.७८ % रहेको छ भने १५ वर्षभन्दा कम र ६० वर्षभन्दा माथिको जनसङ्ख्याको अंश ४६.२२ % बराबर रहेको छ । तुलनात्मक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याको मात्रा बढी देखिए तापनि झण्डै ५४ जना मानिसले शारीरिक श्रम गरेर १०० जनालाई पाल्नुपर्ने स्थिति यहाँ रहेको देखिन्छ । सक्रिय जनसङ्ख्याको मात्रामा पुरूषको तुलनामा महिलाहरूको जनसङ्ख्या १८६८ बराबरले बढी रहेको देखिन्छ ।

३.८ मातृभाषाको आधारमा जनसङ्ख्याको विवरण

नेपालमा सङ्घीयताको बहश चलिरहँदा प्रारम्भिक दिनहरूमा सङ्घीय राज्यको पहिचान के हुने ? तिनीहरूको नामाकरण के आधारमा हुने ? भन्ने जस्ता विषयमा गहन बहश तथा छलफलहरू भएका थिए । नेपाल बहुभाषिक, बहुजातीय तथा बहुसांस्कृतिक विशेषताहरूको संगमयुक्त फूलबारी हो । विभिन्न धर्म, संस्कृति, परम्परा अपनाउने र भाषा भाषिकाका समुदायहरू एक आपसमा मिलेर सदाचार र समन्वयपूर्ण सामाजिक जीवनयापन नै नेपालीहरूको अनुपम विशेषता हो । यस गाउँपालिकामा विभिन्न जात जातिहरूको बसोबास रहेको छ । मगर, ब्राह्मण, क्षेत्री, मगर, दमाइ, कामी, सार्की, ठकुरी, दशनामी, गुरूङ, नेवार,मुसलमान, वादी आदिजस्ता विभिन्न जातजतिका मानिसहरूको बसोबास रहेको यस गाउँपालिकामा अधिकांश मानिसको मूख्य भाषा नेपाली रहेको छ । गाउँपालिकामा रहेको मातृभाषाअनुसारको जनसङ्ख्या विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. ३.८

मातृभाषाको आधारमा जनसङ्ख्याको विवरण

क्र. सं.	मातृभाषा	जनसङ्ख्या			प्रतिशत
		महिला	पुरूष	जम्मा	
१	नेपाली	७५६९	६००९	१३५७८	८८.२७
२	मगर	८०१	६००	१४०१	९.१२
३	गुरूङ	१७७	१५५	३३२	२.१५
४	नेवार	७	११	१८	०.१२
५	अन्य	३२	२०	५२	०.३४
	जम्मा	**८५८६**	**६७९५**	**१५३८१**	**१००**

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ।

मातृभाषाअनुसारको जनसाङ्ख्यिक संरचनाको अध्ययन गर्दा यस गाउँपालिकामा कुल जनसङ्ख्यामध्ये ८८.२७ प्रतिशत मानिसहरूले नेपाली भाषा बोल्ने गरेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा जनसङ्ख्याको दृष्टिले ब्राम्हण पछि दोस्रो स्थानमा मगर जातिको सङ्ख्या (३३३९) रहेको भए तापनि जम्मा १४०१ जनाले मगर भाषा बोल्ने गरेको दखिन्छ । २.१५ प्रतिशत मानिसहरूले गुरूङ भाषा बोल्ने र अन्य भाषा बोल्ने मानिसहरको सङ्ख्या नगण्य मात्र (७०) रहेको देखिन्छ ।

३.९ जातियताको आधारमा जनसङ्ख्याको विवरण

कुनैपनि समाजको निर्माणमा त्यहाँका जातजातिहरूको ठूलो योगदान रहेको हन्छ । हरेक जातिका सामाजिक रहन सहन, संस्कृति, धर्म, परम्परा, विकास सम्बन्धि दृष्टिकोण, पेशाप्रतिको दृष्टिकोण, राजनैतिक तथा सामाजिक संस्कार आदिले आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रको विकासमा प्रत्यक्षतः प्रभाव पारेको हुन्छ । यस गाउँपालिकामा ब्राह्मण, क्षेत्री, मगर, दमाइ, कामी, सार्की, ठकुरी, दशनामी, गुरूङ, नेवार, मुसलमान, वादी, घर्ती भुजेल लगायत विभिन्न जात जातिका मानिसहरूको बसोबास रहेको छ । २०६८ सालको जनगणनाका आधारमा पैयुँ गाउँपालिकामा समावेश गरिएका साविकका छवटा गा.वि.स.मा रहेको जनसङ्ख्याको जातिगत विवरणलाई देहायअनुसार पस्तुत गरिएको छः-

तालिका नं. ३.९

जातियताको आधारमा जनसङ्ख्याको विवरण

क्र. सं.	जातिगत विवरण	जनसङ्ख्या			प्रतिशत
		महिला	पुरूष	जम्मा	
१	ब्राम्हण	३९१८	३१२६	७०४४	४५.८०
२	मगर	१९३२	१४६७	३३९९	२२.०९
३	कामी	८४१	६४९	१४९०	९.७०
४	दमाई	३७४	३११	६८५	४.४५
५	क्षेत्री	३७०	२९३	६६३	४.३१
६	गुरूङ	३२१	२७५	५९६	३.८८
७	ठकुरी	३२६	२६७	५९३	३.८५
८	सार्की	२४०	१९१	४३१	२.८०
९	नेवार	१३१	११६	२४७	१.६१
१०	घर्ती भुजेल	२८	२५	५३	०.३४

११	मुसलमान	२७	२२	४९	०.३२
१२	दशनामी/ सन्यासी	२६	१९	४५	०.३०
१३	वादी	९	५	१४	०.०९
१४	अन्य	४३	२९	७२	०.४६
जम्मा		**८५८६**	**६७९५**	**१५३८१**	**१००**

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ।

गाउँपालिकाको समग्र जातिगत विवरणलाई अध्ययन गर्दा सबैभन्दा बढी (७०४४ जना बराबर, ४५.८० प्रतिशत) ब्राम्हण जातिहरूको यहाँ बसोबास रहेको देखिन्छ । मगरहरूको सङ्ख्या ३३९९ (२२.०९ %) रहेको र त्यसपछि क्रमशः कामी, दमाई, क्षेत्री, गुरूङ र ठकुरी, सार्की, नेवार, भुजेल, मुसलमान र सन्यासी रहेका छन् भने सबैभन्दा कम वादी जातीका मानिसहरू १४ जना बराबर रहेको देखिन्छ ।

३.१० सबलाङ्ग र फरक क्षमता भएका जनसङ्ख्याको विवरण

यस गाउँपालिकामा महिलाको भन्दा पुरूषको जनसङ्ख्या बढी रहेको भए तापनि फरक क्षेमता भएको जनसङ्ख्यामा महिलाको तुलनामा पुरूषको सङ्ख्या ३४ जनाले बढी रहेको देखिन्छ । फरक क्षेमता भएको जनसङ्ख्यामा पूर्ण शारीरिक अपाङ्गताको सङ्ख्या सबैभन्दा बढी रहेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा कुल जनसङ्ख्याको २.५१ प्रतिशत मानिसहरू विभिन्न वर्गका फरक क्षेमता वा अपाङ्गता भएका रहेका छन् भने ९७.४९ प्रतिशत मानिसहरू सबलाङ्ग रहेको देखिन्छ ।

तालिका नं. ३.१०

सबलाङ्ग र फरक क्षमता भएका जनसङ्ख्याको विवरण

जनसङ्ख्या		**सबलाङ्ग ज.सं.**	**फरक क्षेमता वा अपाङ्गता भएका जनसङ्ख्याको मात्रा**								**जम्मा अपाङ्ग**	**प्रतिशत**
			शारीरिक अपांग	**दृष्टि विहिन**	**बहिरा**	**बहिरा/ दृष्टिविहिन**	**बोलीमा समस्या**	**मानसिक अशक्त**	**बौद्धिक अशक्तता**	**बहु अपाङ्गता**		
जम्मा	**१५३८१**	१४९९५ (९७.४९%)	१५३	६८	३५	१५	४५	४१	१२	१७	३८६	२.५१
पुरूष	**६७९५**	६५८५ (९६.९१%)	८६	२९	२०	६	३२	२६	५	६	२१०	३.०९
महिला	**८५८६**	८४१० (९७.९५%)	६७	३९	१५	९	१३	१५	७	११	१७६	२.०५

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ।

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा यस गाउँपालिकामा महिलाको भन्दा पुरूषको जनसङ्ख्या बढी रहेको भए तापनि फरक क्षेमता भएको जनसङ्ख्यामा महिलाको तुलनामा पुरूषको सङ्ख्या ३४ जनाले बढी रहेको देखिन्छ । फरक क्षेमता भएको जनसङ्ख्यामा पूर्ण शारीरिक अपाङ्गताको सङ्ख्या सबैभन्दा बढी रहेको देखिन्छ भने बौद्धिक अपाङ्गता भएको सङ्ख्या कम (१२ जना) रहेको छ । गाउँपालिकामा कुल जनसङ्ख्याको २.५१ प्रतिशत (३८६ जना) मानिसहरू विभिन्न वर्गका फरक क्षेमता भएका रहेका छन् भने ९७.४९ प्रतिशत (१४९९५) मानिसहरू सबलाङ्ग रहेको देखिन्छ ।

३.११ गाउँपालिकामा सुकुम्बासीको विवरण

यस गाउँपालिकामा ७ घरधुरीहरूको घरजग्गा नभएको भनि गाउँकार्यपालिकाको कार्यालयमा रहेको अभिलेखबाट देखिन आउँछ । वडा नं. ४ मा २ घरधुरी , वडा नं. ६ मा ३ घरधुरी, वडा नं. ७ मा २ घरधुरी रहेका छन । अन्य वडाहरूमा हेर्दा वडा नं. ३ मा ७ घरधुरी, वडा नं. १ मा ३ घरधुरी सुकुम्बासी रहेको देखिन्छ ।

३.१२ अल्पसंख्यक/सिमान्तकृत वर्गको विवरण

यस गाउँपालिकामा सिमान्तकृत तथा अल्पसङ्ख्यक जनजातिको विवरणलाई अध्ययन गर्दा वडा नं. ४ मा १ घर परिवार गन्धर्व र ४ घर परिवार मुश्लिम रहेका छन । वडा नं. ५ मा १ घर परिवार मुश्लिम रहेको देखिनछ । यस सम्बन्धि विवरणलाई तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ३.११

अल्पसंख्यक/सिमान्तकृत वर्गको विवरण

वडा नं.	बिवरण	परिवार सङ्ख्या	कैफियत
१	-	०	
२	मुश्लिम	३	
३	-	०	
४	मुश्लिम तथा गन्धर्व	४	
५	मुश्लिम	१	
६	मुश्लिम	१	
७	-	०	
जम्मा		९	

स्रोतः पैयूँ गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, हुवास पर्वत ।

३.१३ घरभाडामा बस्नेहरूको बिवरण

यस गाउँपालिकाको वडा नं. २ र ४ बजारक्षेत्र रहेको हुँदा घरभाडामा दिने गरिन्छ भने अन्य वडाहरूमा सामान्यरूपमा रहेको छ । वडा नं. ६ हुवास बजार र वडा नं. ७ को भोर्लेमा रहेको बजार क्षेत्रमा केहि घरमा भाडा लगाउने गरिन्छ । घर भाडा सम्बन्धि विवरणलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः-

तालिका नं. ३.१२
घरभाडामा बस्नेहरूको विवरण

वडा नं.	भाडामा लगाउने घर सङ्ख्या	घरभाडामा बस्ने परिवार
१	२	२
२	७	७
३	२	२
४	६८	७८
५	१०	१७
६	९	९
७	६	६
जम्मा	१०४	१२१

स्रोतः एल.जि.सि.डि.पि. कार्यक्रम अन्तर्गतका सामाजिक परिचालकबाट लिइएको तथ्याक, २०७४ ।

३.१४ मूख्य पेशा सम्बन्धि बिवरण

कृषि पेश गर्ने सबैभन्दा बढी १६८० परिवार सङ्ख्या अर्थात ५१% रहेका छन् । दोश्रोमा नोकरी गर्ने परिवार सङ्ख्या ६५९ अर्थात २०% रहेका छन् । सबैभन्दा कम पशुपालन १९८ अर्थात ६% परिवार सङ्ख्या रहेका छन । यस गाउँपालिकामा रहेका मानिसहरूको मुख्य पेशा सम्बन्धि विवरणलाई देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छः-

तालिका नं. ३.१३
मूख्य पेशा सम्बन्धि बिवरण

क्र.सं.	विवरण	परिवार सङ्ख्या	प्रतिशत्
१	कृषि	१६८०	५१
१.२	पशुपालन	१९८	६
२.३	नोकरी	६५९	२०
२.४	दैनिक ज्यालादारी	३९५	१२
२.५	वैदेशिक रोजगार	३६२	११
जम्मा		३२९४	१००

स्रोतः जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

३.१५ अपाङ्गताको आधारमा जनसङ्ख्या

यस गाउँपालिकामा अपाङ्गताका आधारमा आर्थिक वर्ष ०७३/०७४ मा विभिन्न प्रकारका परिचयपत्र प्राप्त गर्नेको विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. ३.१४

अपाङ्ग परिचयपत्र प्राप्त गर्नेको विवरण

लिङ्ग जम्मा	जम्मा अपाङ्गता सङ्ख्या	अपाङ्गताका आधारमा जनसङ्ख्या			
		पूर्ण अशक्त अपाङ्गता (रातो रङको)	अति अशक्त अपाङ्गता (निलो रङको)	मध्यम अपाङ्गता (पहेंलो रङको)	सामान्य अपाङ्गता (सेतो रङको)
जम्मा	४५	११	१३	१७	४
पुरूष	२९	८	९	८	४
महिला	१६	३	४	९	०

***स्रोतः** महिला विकास शाखा, पर्वत, २०७४ ।*

३.१६ अपाङ्गता परिचयपत्र लिएका बालबालिकाको विवरण

तालिका नं. ३.१५

अपाङ्ग परिचयपत्र प्राप्त गर्ने बालबालिकाको विवरण

अपाङ्गता परिचय पत्रको किसिम	परिचयपत्र लिएका बालबालिकाको सङ्ख्या		
	बालिका	बालक	जम्मा
पूर्ण अशक्त अपाङ्गता (रातो रङको)			
अति अशक्त अपाङ्गता (निलो रङको)			
मध्यम अपाङ्गता (पहेंलो रङको)			
सामान्य अपाङ्गता (सेतो रङको)			
जम्मा			

अध्याय चार

भौतिक पूर्वाधार, शैक्षिक तथा सामाजिक विकासको अवस्था

४.१ छानाको प्रकारको आधारमा घरधुरी सङ्ख्या

गाउँपालिकाभित्र हुवासको हातेमालोचोक, सरौंखोलाको केही स्थान, भोर्लेबजार, त्रिवेणी बजार, बेहुलीवासको डुँड आदि ठाउँमा बढी मात्रामा र अन्य वस्तीहरूमा फाट्टफुट्ट रूपमा ढलान गरिएका घरहरू भए तापनि अधिकांश घरहरू ढुङ्गा, जस्तापाता तथा खरले छाएका छाना भएका रहेका छन् । छानाको प्रकारका आधारमा गाउँपालिकामा रहेका घरहरूको विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. ४.१

छानाको प्रकारको आधारमा घरधुरी विवरण

क्र. सं.	घरको प्रकार	साविकका गा.वि.स.हरूको घरधुरी सङ्ख्या विवरण						जम्मा	प्रतिशत
		टकलाक	त्रिवेणी	बेउलीबास	हुवास	सरौंखोला	भोर्ले		
१	फुस तथा खरले छाएको	९८	१०५	१३३	२४४	१५३	१३७	८७०	२६.४१
२	जस्ता/ च्यादरले छाएको	१९५	२७२	४२५	६८७	२७६	३०२	२१५७	६५.५०
३	टायल तथा ढुङ्गाले छाएको	१८	१७	४	१५	१८	२६	९८	२.९७
४	आर सी. सी.	०	५६	३	८५	७	४	१५५	४.७०
५	काठले छाएको	०	०	०	०	०	१	१	०.०३
६	माटोले छाएको	०	०	०	०	०	०	०	०
७	अन्य	०	०	१	०	०	०	१	०.०३
८	उल्लेख नभएको	०	०	०	४	५	३	१२	०.३६
जम्मा		**३११**	**४५०**	**५६६**	**१०३५**	**४५९**	**४७३**	**३२९४**	**१००**

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ।

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा गाउँपालिकामा रहेका ३२९४ घरहरू मध्ये सबैभन्दा धेरै २१५७ (६५.५०%) घरहरू जस्तापाताको छाना भएका घरहरू रहेको देखिन्छ । खर तथा फुसले छानो छाएका घरहरू ८७० वटा रहेका छन् भने ढलान गरिएका घरहरूको सङ्ख्या १५५ बराबर मात्र रहेको छ । ढुङ्गाको छाना भएका घरहरू जम्मा ९८ वटा रहेका छन् । तुलनात्मक रूपले साविकको हुवास र त्रिवेणी गा.वि.स.मा अन्य

गा.वि.स.को तुलानामा ढलान गरिएका घरहरू धेरै रहेको देखिन्छ । गाउँपालिकाको वडा न. १ (साविक टकलाक गा.वि.स.) मा एउटा पनि ढलान गरिएको घर भएको देखिदैन ।

४.२ घर परिवारले प्रयोग गरेको घरको जगको प्रकारको आधारमा घरपरिवार विवरण

गाउँपालिकामा घरपरिवारले प्रयोग गरेको घरको जगको प्रकारका आधारमा घरपरिवारको विवरण देहायअनुसार रहेको छः–

तालिका नं. ४.२

घरको जगको प्रकारको आधारमा घरपरिवार विवरण

घरको जग विवरण	साविकका गा.वि.स. मा रहेका घरपरिवार सङ्ख्या						जम्मा
	टकलाक	त्रिवेणी	बेउलीवास	हुवास	सरौंखोला	भोर्ले	
माटोको जोडाइ भएका	३०९	३९४	५३५	९१७	४३९	४६२	३०५६
सिमेण्टको जोडाइ भएका	१	८	६	८८	२	४	१०९
ढलान पीलर सहित	०	४७	०	२०	५	०	७२
काठको खम्बा गाडेका	१	०	७	५	७	३	२३
अन्य	०	१	१८	१	१	२	२३
नखुलेको	०	०	०	४	५	२	११
जम्मा	३११	४५०	५६६	१०३५	४५९	४७३	३२९४

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ।

गाउँपालिकामा रहेका घरपरिवारले प्रयोग गरेको घरको जगको आधारमा घरपरिवारको विवरणलाई अध्ययन गर्दा सबैभन्दा बढी ३०५६ (९२.७७ प्रतिशत) घरपरिवारले माटोको जोडाइ भएका घर निर्माण गरेको देखिन्छ । परिचय खुलेकोमा सबैभन्दा कम काठको खम्बा गाडेका घरहरू २३ वटा रहेका छन् भने १०९ वटा घरहरू ढलान पिलरसहितका र सिमेण्टको जोडाइ भएका घरहरू ७२ वटा रहेको देखिन्छ ।

४.३ स्वामित्वको आधारमा घरपरिवारको बसोबासको अवस्था

यस गाउँपालिकामा रहेका कुल घरपरिवार मध्ये स्वामित्वका आधारमा बसोबासको अवस्था यसप्रकार रहेकोछः-

तालिका नं. ४.३

स्वामित्वको आधारमा घरपरिवारको बसोबासको अवस्था

क्र. सं.	स्वामित्वको विवरण	परिवार सङ्ख्या	प्रतिशत
१	निजी	३०४०	९२.२९
२	भाडामा	२२८	६.९२
३	संस्थागत	४	०.१२
४	अन्य	२२	०.६७
जम्मा		**३२९४**	**१००**

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ।

गाउँपालिकामा स्वामित्वका आधारमा घरपरिवारको बसोबासको अवस्थालाई अध्ययन गर्दा सबैभन्दा बढी निजी स्वामित्व भएका ३०४० वटा वा ९२.२९ प्रतिशत घरपरिवार रहेका देखिन्छन् भने २२८ वटा वा ६.९२ प्रतिशत घरपरिवार भाडामा र ४ घरपरिवारको स्वामित्व संस्थागत रहेको देखिन्छ ।

४.४ खानेपानीको स्रोतको आधारमा घरपरिवार सम्बन्धि विवरण

गाउँपालिकामा रहेका घरपरिवारले प्रयोग गर्ने खानेपानीको स्रोतका आधारमा घरपरिवारको अवस्था यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. ४.४

खानेपानीको स्रोतको आधारमा घरपरिवार सम्बन्धी विवरण

क्र. सं.	विवरण	साविकका गा. वि.स.						जम्मा	प्रतिशत
		टकलाक	त्रिवेणी	बेउलीबास	हुवास	सरौंखोला	भोर्ले		
१	पाइपधारा	३०३	४०८	३७०	९७५	३६३	४२२	२८४१	८६.२५
२	ट्युबवेल / हेण्डपम्प	०	०	१	२	०	०	३	०.०९
३	ढाकिएको इनार / कुवा	०	२	१७	९	१	०	२९	०.८८
४	नढाकिएको इनार/ कुवा	७	२०	८७	६	२३	०	१४३	४.३४
५	मूलको पानी	०	२०	५४	३६	७१	३४	२१५	६.५३

६	खोला/ नदीको पानी	०	०	१८	५	१	१६	४०	१.२१
७	अन्य	१	०	१९	०	०	०	२०	०.६१
८	उल्लेख नभएको	०	**०**	०	२	०	१	३	०.०९
जम्मा		**३११**	**४५०**	**५६६**	**१०३५**	**४५९**	**४७३**	**३२९४**	**१००**

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ।

यस गाउँपालिकामा रहेका कुल ३२९४ घरपरिवारमध्ये २८४१ घरपरिवारले पाइपधाराको पानीको उपभोग गरेको देखिन्छ भने २१५ घरपरिवारले मूलको पानी र १४३ घरपरिवारले नढाकिएको इनारको पानी उपभोग गर्ने गरेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा करिब ८६.२५ प्रतिशत घरपरिवारमा मात्र पाइपधाराबाट खानेपानीको सुविधा पुगेको देखिन्छ ।

४.५ इन्धनको प्रयोगको आधारमा घरपरिवार विवरण

खाना पकाउने तथा अन्य प्रयोजनका लागि घरपरिवारले प्रयोग गर्ने इन्धनका आधारमा गाउँपालिकामा रहेका घरधुरीको विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. ४.५

इन्धनको प्रयोगको आधारमा घरपरिवार विवरण

क्र. सं.	**इन्धनको प्रकार**	**साविकका गा.वि.स.हरूको घरपरिवार सङ्ख्या विवरण**						**जम्मा**	**प्रतिशत**
		टकलाक	**त्रिवेणी**	**बेउलीबास**	**हुवास**	**सरौंखोला**	**भोर्ले**		
१	दाउरा	३०७	३९९	५५२	९०६	४५०	४६७	३०८१	९३.५३
२	मट्टीतेल	०	०	१	९	१	२	१३	०.३९
३	एल. पी. ग्यास	३	५०	८	१०३	८	२	१७४	५.३०
४	गुइठा	१	०	०	०	०	०	१	०.०३
५	गोबरग्यास	०	१	५	१५	०	१	२२	०.६६
६	बिजुली	०	०	०	०	०	०	०	०
७	अन्य	०	०	०	०	०	०	०	०
८	उल्लेख नभएको	०	०	०	२	०	१	३	०.०९
जम्मा		**३११**	**४५०**	**५६६**	**१०३५**	**४५९**	**४७३**	**३२९४**	**१००**

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ।

गाउँपालिकामा घरपरिवारले प्रयोग गर्ने घरेलु इन्धन प्रयोगको स्थितिलाई हेर्दा सबैभन्दा बढी (३०८१) ९३.५३ प्रतिशत घरपरिवारले दाउराको प्रयोग गरेको देखिन्छ । एल.पी. ग्यास प्रयोगकर्ता घरपरिवार जम्मा १७४ (५.३०) रहेका छन् भने २२ घरले गोबरग्यास, १३ घरले मट्टितेल प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ । गुइठा प्रयोग गर्ने जम्मा १ घर देखिन्छ । ३ घरपरिवारले आफूले प्रयोग गर्ने इन्धनका बारेमा केही उल्लेख गरेका पाइदैन । यसबाट गाउँपालिकाबासीहरू घरेलु इन्धनका लागि काठ दाउरामा नै अत्यधिक निर्भर रहेको प्रष्ट हुन्छ ।

४.६ बत्ती प्रयोगका आधारमा घरपरिवार सङ्ख्या

गाउँपालिकामा बत्ती प्रयोगका आधारमा घरपरिवारको विवरण देहायअनुसार रहेको छः-

तालिका नं. ४.६

वत्ती प्रयोगका आधारमा घरपरिवार विवरण

क्र. सं.	वत्तीको प्रकार	घरपरिवार सङ्ख्या	प्रतिशत
१	बिजुली	२६५४	८०.५७
२	मट्टीतेल/टुकी	४९२	१४.९४
३	बायोग्यास	५	०.१५
४	सोलार	१३३	४.०४
५	अन्य	७	०.२१
६	उल्लेख नभएको	३	०.०९
जम्मा		**३२९४**	**१००**

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ।

यस गाउँपालिकामा वत्तीका लागि विगतमा मट्टितेलको अत्यधिक प्रयोग हुने गरेको भए तापनि वर्तमानमा सबै वडामा बिजुलीको सुविधा भएकोले अत्यधिक घरपरिवारले वत्ती बाल्नका लागि बिजुलीको प्रयोग बढाउँदै लगेको स्थिति रहेको छ । गाउँपालिकामा रहेका कुल ३२९४ घरपरिवारमध्ये २६५४ (८०.५७%) घरपरिवारले वत्तीको रूपमा बिजुलीको प्रयोग गर्दै आएको तथ्य माथिको तालिकाको अध्ययन गर्दा स्पष्ट हुन्छ । ४९२ घरपरिवारले अझैपनि मट्टितेलको टुकी प्रयोग गर्ने र १३३ घरपरिवारले सोलारवत्तीको प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ । बाँकी घरपरिवारले वत्तीका रूपमा बायोग्यास तथा अन्य माध्यमको प्रयोग गर्दै आएको देखिन्छ ।

४.७ उपलब्ध सेवा सुविधाको आधारमा घरपरिवार विवरण

टेलिफोन, रेडियो, टेलिभिजन, केबललाइन, कम्प्युटर, इण्टरनेट, मोबाइल, फ्रिजमेशीन, साइकल तथा मोटरसाइकल आदिजस्ता सेवा सुविधा प्रयोगका आधारमा यस गाउँपालिकामा रहेका घरपरिवारको अवस्था देहायअनुसार रहेको छः-

तालिका नं. ४.७

उपलब्ध सेवा सुविधाको आधारमा घरपरिवार विवरण

क्र. सं.	सेवा सुविधाको विवरण	साविकका गा. वि. स. का घरपविार सङ्ख्या						कुल जम्मा	प्रतिशत
		टकलाक ३११	त्रिवेणी ४५०	बेउलीबास ५६६	हुवास १०३५	सरौंखोला ४५९	भोर्ले ४७३	३२९४	
१	कुनै सेवा सुविधा नभएका	७१	४६	६१	११३	३७	६९	३९७	१२.०५
२	कम्तीमा एउटा सुविधा भएका	२३८	३९५	४९९	८७०	३९३	३९८	२७९३	९०.२५
३	रेडियो भएका	२१५	३०२	३९१	५७५	३०९	२६८	२०६०	६२.५३
४	टेलीभिजन भएका	८५	९२	१०८	२५८	३९	६७	६४९	१९.७०
५	केवललाइन जोडेका	३५	९३	५४	१६३	१६	१	३६२	१०.९८
६	कम्प्युटर भएका	२	१०	६	२३	१	०	४२	१.२७
७	इण्टरनेट सुविधा भएका	०	०	०	७	०	०	७	०.२१
८	टेलिफोन भएका	५	२०	२३	२९	२	१	८०	२.४३
९	मोवाइलसेवा प्रयोगकर्ता	२१७	२८२	४५०	७३१	३१२	३२४	२३१६	७०.३१
१०	गाडी भएका	१	१	०	५	०	०	७	०.२१
११	मोटरसाइकल भएका	०	६	३	२८	१	२	४०	१.२१
१२	साइकल भएका	०	६	३	१५	७	०	३१	०.९४
१३	फ्रिज भएका	०	०	०	०	१	०	१	०.०३
१४	अन्य साधन	०	७	१	११	०	०	१९	०.५७
१५	उल्लेख नभएको	२	९	६	५२	२९	६	१०४	३.१८

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ।

गाउँपालिकामा माथि प्रस्तुत गरिएका सेवा तथा सुविधा प्रयोगकर्ता घरपरिवारको अवस्थालाई अध्ययन गर्दा १२.०५ प्रतिशत घरपरिवारले यस किसिमका कुनैपनि सुविधा उपयोग गरेको देखिंदैन । ९०.२५ प्रतिशत

घरपरिवारमा कम्तीमा एउटामात्र भएपनि यो सुविधा पुगेको छ । दुईतिहाईभन्दा बढी घरपरिवारमा सञ्चारको सेवा पुगेको देखिन्छ । माथिको तालिकामा प्रस्तुत तथ्याङ्कहरू २०६८ सालको जनगणनामा आधारित भएकोले हाल सबै वडामा यी सेवाको उपयोग गर्ने घरपरिवारको सङ्ख्या बढेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

४.८ शौचालय प्रयोगका आधारमा घरपरिवार विवरण

गाउँपालिकामा समावेश भएका साविकका सातवटा गा.वि.स. मा शौचालय प्रयोगका आधारमा घरपरिवारको विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. ४.८

शौचालय प्रयोगका आधारमा घरपरिवार विवरण

क्र. सं.	चर्पीको प्रयोग	साविकका गा.वि.स.हरूको घरपरिवार सङ्ख्या विवरण						कुल जम्मा	प्रतिशत
		टकलाक	त्रिवेणी	बेउलीबास	हुवास	सरौंखोला	भोर्ले		
१	चर्पी नभएको	८७	२६	५५	१०३	१०८	६०	४३९	१३.३३
२	फ्लस भएको (सेप्टीट्यांक सहित)	१३७	३३२	३९४	५०१	१५	२४५	१६२४	४९.३०
३	साधारण	८७	९२	११७	४२९	३३६	१६७	१२२८	३७.२८
४	उल्लेख नभएको	०	०	०	२	०	१	३	०.०९
जम्मा		**३११**	**४५०**	**५६६**	**१०३५**	**४५९**	**४७३**	**३२९४**	**१००**

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ।

गाउँपालिकामा शौचालय प्रयोगका आधारमा घरपरिवारको स्थितिलाई अध्ययन गर्दा ४३९ घरपरिवारमा चर्पीको सुविधा नभएको देखिन्छ । १६२४ वटा (४९.३०%) घरपरिवारमा सेफ्टीट्यांक सहितको पक्की शौचालय रहेको देखिन्छ भने १२२८ घरपरिवारमा साधारण किसिमको शौचालय रहेको देखिन्छ । यस गाउँपालिकामा समावेश भएका सबै गा.वि.स.हरू खुला दिशामुक्त घोषणा भइसकेका छन् । यस गाउँपालिकामा समावेश भएका साविकका सातवटा गा.वि.स.हरू खुला दिसामुक्त भएको मिति र त्यस समयसम्ममा निर्माण भएका शौचालयको विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. ४.९

खुला दिशामुक्त घोषणा मिति र शौचालयको विवरण

साविक गा.वि.स.	खुला दिशामुक्त घोषणा मिति	जम्मा घरपरिवार	शौचालयको विवरण			घोषणा मितिसम्म चर्पी नभएका घरपरिवार सङ्ख्या
			पक्की	कच्ची	जम्मा	
टकलाक	२०६९/१०/२६	३११	२८४	२२	३०६	५
त्रिवेणी	२०६९/१०/२८	४५०	३७२	४२	४१४	३६
बेहुलीबास	२०६९/१०/२५	५६६	४५६	३३	४८९	७७
हुवास	२०६९/११/०१	१०३५	६९३	२५७	९५०	८५
सरौंखोला	२०६९/११/२४	४५९	४३९	१६	४५५	४
भोर्ले	२०६९/११/२३	४७३	४००	१९	४१९	५४
जम्मा		३२९४	२६४४	३८९	३०३३	२६१

स्रोतः पर्वत जिल्ला वस्तुगत विवरण, २०७२ ।

४.९ आर्थिक वर्ष २०७३/ २०७४ को पञ्जीकरणको विवरण

तालिका नं. ४.१०

आर्थिक वर्ष ०७३/०७४ को पञ्जीकरणको विवरण

क्र. सं.	विवरण	२०७३/०७४ को जनसङ्ख्या	जम्मा दर्ता सङ्ख्या	महिला	पुरूष
१	जन्म दर्ता				
१.१	५ वर्ष सम्मका				
१.२	५ - १८ वर्षसम्मका बालबालिका				
१.३	१८ वर्ष माथिका मानिस				
२	मृत्यु दर्ता				
३	सम्बन्ध विच्छेद				
४	बसाईसराई				
५	बिबाह दर्ता				
५.१	१८ वर्ष भन्दा कम उमेर				
५.२	१८ वर्ष भन्दा माथि				
जम्मा					

स्रोतः

४.१० आर्थिक वर्ष २०७३/०७४ मा जेष्ठ नागरिक तथा एकल महिलाहरूको विवरण

यस गाउँपालिकामा समावेश भएका साविकका सातवटा गा.वि.स.मा आर्थिक वर्ष ०७३/०७४ सामाजिक सूरक्षा भत्ता प्राप्त गर्ने जेष्ठ नागरिक, अपाङ्ग तथा एकल महिलाहरूको विवरण देहायअनुसार रहेको छः-

तालिका नं. ४.११

आर्थिक वर्ष २०७३/०७४ मा जेष्ठ नागरिक तथा एकल महिलाहरूको विवरण

क्र. सं.	विवरण	साविकका गा. वि. स. मा रहेको विवरण						कुल जम्मा
		टकलाक	त्रिवेणी	बेउलीबास	हुवास	सरौंखोला	भोर्ले	
१	**जेष्ठ नागरिक (७० वर्ष माथि) जम्मा**	**८१**	**१२९**	**१५१**	**२१७**	**१३६**	**१६१**	**८७५**
	महिला	३१	६३	८४	१०५	७३	८०	**४३६**
	पुरूष	५०	६६	६७	११२	६३	८१	**४३९**
	जेष्ठ दलित (६०-७०) वर्ष जम्मा	१४	९	२१	४९	१०	९०	**१९३**
	महिला	७	२	१३	२४	६	४२	**९४**
	पुरूष	७	७	८	२५	४	४८	**९९**
२	**कुल एकल महिला जम्मा**	४५	६६	९८	१५४	६०	७३	**४९६**
	६० वर्षभन्दा मुनि	२६	३६	६९	९३	३४	५२	**३१०**
	६० वर्षभन्दा माथि	१९	३०	२९	६१	२६	२१	**१८६**
३	लोपोन्मुख महिला	०	०	०	०	०	०	**०**
४	**पूर्ण अपांग भएका जम्मा**	५	२	७	१३	३	६	**३६**
	महिला	३	१	३	६	०	२	**१५**
	पुरूष	२	१	४	७	३	४	**२१**
५	**आंशिक अपांग भएका जम्मा**	२	११	४	१६	१०	८	**५१**
	महिला	१	४	१	७	५	४	**२२**
	पुरूष	१	७	३	९	५	४	**२९**

स्रोतः सामाजिक सूरक्षा शाखा, जिल्ला समन्वय समिति पर्वत, २०७४ ।

४.११ वडा अनुसार आर्थिक वर्ष ०७४/०७५ मा सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउनेको विवरण

यस गाउँपलिकामा हाल कायम भएका वडाअनुसार आर्थिक वर्ष ०७४/०७५ मा सामाजिक सूरक्षा भत्ता पाउने व्यक्तिहरूको विवरणलाई तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ४.१२

आर्थिक वर्ष २०७४/०७५ मा सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउनेको विवरण

वडा नं.	जेष्ठ नागरिक			दलित जेष्ठ नागरिक			पूर्ण अपांग			विधवा	आंशिक अपांग			दलित बालबालिका			कुल जम्मा
	म.	पु.	जम्मा	महिला	पुरूष	जम्मा	महिला	पुरूष	जम्मा								
१			७८			१४				४९							
२			१२२			७				७१							
३			१५३			११				११४							
४			१०८			२८				६७							
५			१४२			२१				७३							
६			१४८			१२				७५							
७			१६६			२५				७७							
जम्मा			९१७			११८				५२६							

स्रोतः पैयुँ गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, हुवास पर्वत, २०७५ ।

४.१२ वार्षिक कार्यक्रमबाट लक्षित कार्यक्रमतर्फ भएको विनियोजन तथा खर्चको विवरण

गाउँपालिकाको गठनपश्चात् वि.स. २०७४ मा सम्पन्न भएको पहिलो निर्वाचनबाट निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको सभाबाट पारित भएका आर्थिक वर्ष ०७४/०७५ का लागि वार्षिक योजना तथा कार्यक्रमबाट लक्षित कार्यक्रमतर्फ भएको विनियोजन तथा खर्चको विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. ४.१३

वार्षिक कार्यक्रमबाट लक्षित कार्यक्रमतर्फ भएको विनियोजन तथा खर्चको विवरण

आर्थिक वर्ष	लक्षित कार्यक्रम	विनियोजित रकम रू.	खर्च रकम रू.
२०७४/०७५	महिला ❖ ..... ❖ ..... ❖		
	बालबालिका ❖ ..... ❖		
	दलित जनजाति वा सीमान्तकृत ❖ ..... ❖ ..... ❖		
	अन्य ❖ ..... ❖ ..... ❖		
जम्मा			

स्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाको कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

माथिको तालिकाको अध्ययन गर्दा गाउँपालिकाले महिला, बालबालिका, जनजाती, दलित, जेष्ठ नागरिक, अपांग आदि विभिन्न लक्षितवर्गका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरूमा खर्च गर्ने गरी रू. बराबरको बजेट विनियोजन गरेको देखिन्छ । गाउँपालिकाले आ.व. ०७४/०७५का लागि कार्यान्वयनमा ल्याउने विभिन्न योजना तथा कार्यक्रमहरू र सो कार्यक्रमका लागि विनियोजित बजेटको विवरणलाई अनुसूचीमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.१३ शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण

यस गाउँपालिकामा विभिन्न तहसम्म पठन पाठन हुने सरकारी, सामुदायिक तथा संस्थागत शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण देहाय अनुसार रहेको छः-

तालिका नं. ४.१४

शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण

विवरण	सरकारी	सामुदायिक	संस्थागत	कुल
प्रा. वि.	१८	–	६	२४
नि.मा.वि.	३	–	–	३
मा.वि. (१० कक्षा सम्म)	५	–	१	६
मा.वि.(१२ कक्षा सम्म)	३	–	–	३
क्याम्पस	–	२	–	२
वेद विद्याश्रम	–	–	–	–
मदरसा	–	–	–	–
अन्य				
❖ प्राविधिक शिक्षालय	–	–	–	
❖ सीप विकास तालिम केन्द्र	–	–	–	
❖ सामुदायिक बाल विकास केन्द्र	–	३	–	

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

४.१४ कलेज तथा कक्षा १२ सम्म पठन पाठन हुने शैक्षिक संस्थाको विवरण

यस गाउँपालिकामा समावेश गरिएका साविकका छवटा गा.वि.स. हरूमा स्थापना भएका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण हेर्दा साविक हुवास र त्रिवेणी गा.वि.स.मा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सम्बन्धनमा सञ्चालित स्नातक तहसम्म पठन पाठन हुने दुईवटा सामुदायिक क्याम्पस रहेका छन् । गाउँपालिकामा कक्षा १२ सम्म पढाई हुने तीनवटा सरकारी मा.वि. रहेका छन् । यस गाउँपालिकामा रहेका शैक्षिक संस्थाको विवरण यसप्रकार रहेको छ :-

तालिका नं. ४.१५

कलेज तथा पलसटुहरूको विवरण

क्र. सं.	क्याम्पस तथा १२ कक्षासम्म पढाइ हुने विद्यालयको नाम	ठेगाना	सञ्चालित तह तथा कार्यक्रम	विद्यार्थी सङ्ख्या		
				छात्र	छात्रा	जम्मा
१	पैयूँ बहुमुखी क्याम्पस	पैयुँ -२ त्रिवेणी	स्नातक, शिक्षा			
२	हुवास बहुमुखी क्याम्पस	पैयुँ, हुवास	स्नातक, शिक्षा			
३	जनसेवा संस्कृत. मा.वि.	पैयुँ- हुवास	शिक्षा, व्यवस्थापन, विज्ञान, मानविकी	११८	१५६	२७४
४	जनता मा.वि.	पैयुँ -७ भोर्ले	शिक्षा, व्यवस्थापन			
५	निर्मल जनसेवा मा.वि.	पैयुँ -२ त्रिवेणी	शिक्षा, व्यवस्थापन	३३	५९	९२
	जम्मा					

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, पर्वत, २०७४ तथा सम्बन्धित विद्यालय प्रशासनबाट प्राप्त सूचना ।

४.१५ ५ वर्ष र सो भन्दा माथिकाको साक्षरताको आधारमा जनसङ्ख्याको विवरण

गाउँपालिकामा ५ वर्ष र सोभन्दा माथि उमेर भएका जनसङ्ख्यामा साक्षरताको स्थिति देहायअनुसार रहेको छः-

तालिका नं. ४.१६

साक्षरताको आधारमा जनसङ्ख्याको विवरण

लिङ्ग	५ वर्ष ५ वर्ष भन्दा माथिको जनसङ्ख्या	जनसङ्ख्याको अवस्था							
		लेख्न र पढ्न सक्ने	प्रतिशत	पढ्न मात्रै सक्ने	प्रतिशत	पढ्न लेख्न नसक्ने	प्रतिशत	थाहा नभएको	प्रतिशत
जम्मा	**१३९६४**	**१०३९३**	**७४.४३**	**४३७**	**३.१२**	**३१२०**	**२२.३५**	**१४**	**०.१०**
महिला	७९१४	५४००	६८.२४	२५२	३.१९	२२५५	२८.४९	७	०.०८
पुरूष	६०५०	४९९३	८२.५३	१८५	३.०६	८६५	१४.२९	७	०.१२

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ ।

यस गाउँपालिकामा ५ वर्ष भन्दा माथिको जनसङ्ख्यामा साक्षरताको स्थितिलाई नियाल्दा ७४.४३ प्रतिशत मानिसहरू साक्षर रहेको देखिन्छ । यस वर्गको जनसङ्ख्यामा महिला साक्षरता ६८.२४ प्रतिशत र पुरूष साक्षरता ८२.५३ प्रतिशत बराबर रहेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा ५ वर्ष भन्दा माथिको जनसङ्ख्यामा साक्षरताको स्थितिलाई अध्ययन गर्दा कुल १३९६४ जना मध्ये ७४.४३% मानिसहरू लेख्न/पढन सक्ने र २२.३५%

पढन लेख्न नसक्ने रहेको देखिन्छ । ५ वर्ष माथिकाको जनसङ्ख्यामा पुरूषको तुलनामा महिलाको सङ्ख्या १८६४ ले बढी रहेको देखिन्छ । साक्षरताको अवस्था हेर्दा ५ वर्ष माथिको जनसङ्ख्यामा महिलाको तुलनामा पुरूषको साक्षरता दर अर्थात लेख्न र पढ्न सक्ने सङ्ख्या बढी देखिन्छ ।

४.१६ ५ वर्ष र सो भन्दा माथिकाको शैक्षिक अवस्था

गाउँपालिकामा ५ वर्ष र सो भन्दा माथिकाको शैक्षिक अवस्थाको विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः-

तालिका नं. ४.१७

५ वर्ष र सो भन्दा माथिकाको शैक्षिक अवस्था

लिङ्ग	जम्मा	जनसङ्ख्याको अवस्था										
		साक्षर	प्रा.वि.	नि.मा.वि.	मा.वि.	एस.एल.सी.	प्र.प्र. तह/०+२	स्नातक	स्नातकोत्तर	अन्य	अनौपचारिक	तह नखुलेको
जम्मा	१०६३२	३२५	३८१२	२४०२	१५५७	१३३०	५३९	१३७	३९	३	४३८	३०
महिला	५५०७	१२६	१९७०	१३१३	८३१	७०७	२८५	५४	८	२	१९५	१६
पुरूष	५१२५	१९९	१८४२	१०८९	७२६	६२३	२५४	८३	३१	१	२६३	१४

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग,राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ ।

गाउँपालिकामा पाँच वर्ष र सोभन्दा माथि उमेर पुगेको जनसङ्ख्यामा विभिन्न तहको शैक्षिक योग्यताप्राप्त व्यक्तिहरूको विवरण अध्ययन गर्दा प्रा.वि., नि.मा.वि., मा..वि., एस.एल.सी. र प्रविणता प्रमाण्पत्र/ प्लस टु उत्तिर्ण जनसङ्ख्यामा पुरूषको तुलनामा महिलाको सङ्ख्या बढी रहेको देखिन्छ भने स्नातक र स्नातकोत्तर तह उत्तिर्ण तथा अनौपचारिक शिक्षा आर्जन गरेको जनसङ्ख्यामा महिलाहरू भन्दा पुरूषहरू बढी मात्रामा साक्षर रहेको देखिन्छ । यस गाउँपालिकामा समग्रमा विभिन्न तहको शैक्षिक योग्यता हासिल गरेको जनसङ्ख्यामा पुरूषको तुलनामा महिलाको सङ्ख्या बढी रहेको तथ्य माथिको तालिकाबाट स्पष्ट हुन्छ ।

४.१७ कुल साक्षरता दरमा महिलाहरूको हिस्सा

गाउँपालिकामा रहेको कुल जनसङ्ख्यामा महिलाहरूको साक्षरता दरको अवस्था देहायअनुसार रहेको छः-

तालिका नं. ४.१८

कुल साक्षरता दरमा महिलाहरूको हिस्सा

विवरण	साक्षरता प्रतिशत
पुरूष	८१.८७
महिला	६७.५७

जम्मा	७३.७४

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग,राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ ।

माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको साक्षरता दरको स्थितिलाई अध्ययन गर्दा गाउँपालिकामा कुल जनसङ्ख्यामा पुरूषको तुलनामा महिलाको सङ्ख्या बढी रहेको भए तापनि साक्षर जनसङ्ख्याको अवस्था हेर्दा पुरूषको तुलनामा महिला साक्षरता दर तुलनात्मक रूपमा कम रहेको देखिन्छ ।

४.१८ वडा अनुसार साक्षरता प्रतिशत

गाउँपालिकामा वडाअनुसार महिला र पुरूषको साक्षरताको अवस्था निम्नानुसार रहेको छः-

तालिका नं. ४.१९

वडा अनुसार साक्षरता प्रतिशत

वर्तमानमा कायम भएका वडा नं.	साक्षरता दर (प्रतिशत)	
१ (साविक टकलाक गा.वि.स.)	**औसतमा**	६८.५७
	महिला	६३.८२
	पुरूष	७५.०५
२ (साविक त्रिवेणी गा.वि.स.)	**औसतमा**	७६.८४
	महिला	७०.८५
	पुरूष	८४.५३
३ (साविक बेउलीवास गा.वि.स.)	**औसतमा**	७४.२०
	महिला	६८.९७
	पुरूष	८१.३८
४ र ५ (साविक हुवास गा.वि.स.)	**औसतमा**	७६.१९
	महिला	७०.२०
	पुरूष	८३.७३
६ (साविक सरौंखोला गा.वि.स.)	**औसतमा**	७३.८४
	महिला	६७.४७
	पुरूष	८२.३४
६ (साविक भोर्ले गा.वि.स.)	**औसतमा**	७२.८५
	महिला	६४.१५
	पुरूष	८४.१९

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग,राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ ।

गाउँपालिकामा समावेश गरिएका साविकका छवटा गा.वि.स. र वर्तमानमा कायम भएका वडाहरूमा रहेको साक्षरता दरलाई नियाल्दा सबैभन्दा धेरै साक्षरता दर (७६.८४%) वडा नं. २ त्रिवेणीमा रहेको छ भने कम साक्षरता दर (६८.५७%) वडा नं. १ टकलाकमा रहेको छ । सबै वडामा महिला साक्षरता दरको तुलनामा पुरूष साक्षरता दर बढी रहेको देखिन्छ । साविकको हुवास गा.वि.स. लाई दुईवटा वडामा विभाजन गरिएकोले यहाँ सोहीअनुसार साक्षरता दरलाई उल्लेख गरिएको हो ।

४.१९ तहगत शिक्षक विवरण

गाउँपालिकाका सरकारी विद्यालयमा विभिन्न तहमा कार्यरत शिक्षकहरको विवरण देहायअनुसार रहेको छः-

तालिका नं. ४.२०

तहगत शिक्षक विवरण

तह	स्वीकृत दरवन्दीमा कार्यरत			परियोजनामा कार्यरत	राहात दरवन्दीमा कार्यरत	PCF मा कार्यरत	तालिम प्राप्त	कुल जम्मा
	जम्मा	स्थायी	अस्थायी					
प्रा.वि	११८	६५	५३		११			१२९
नि.मा.वि.	२८	१८	१०		११			३९
मा.वि.	१९	१३	६		९			२८
०+२	७	०	७		०			७
जम्मा	१७२	९६	७६		३१			२०३

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

४.२० शिक्षक तथा कक्षा कोठाको विवरण

गाउँपालिकामा प्राथमिक तहदेखि माध्यमिक तहसम्म पठन पाठन हुने उनन्तीसवटा विद्यालयहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । गाउँपालिकामा कक्षा ११ र १२ सम्म पठन पाठन हुने चारवटा सरकारी माध्यमिक विद्यालयहरू रहेका छन् । गाउँपालिकामा सरकारी स्तरमा सञ्चालित विभिन्न विद्यालयहरूमा रहेका विद्यार्थी सङ्ख्या, कार्यरत शिक्षक सङ्ख्या, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात तथा सञ्चालित तहहरूको विवरण देहायअनुसार रहेको छः-

तालिका नं. ४.२१

शिक्षक तथा कक्षा कोठाको विवरण

क्र.सं.	बिद्यालयको नाम	सञ्चालित तह	विद्यार्थी विवरण			शिक्षक सङ्ख्या	**विद्यार्थी शिक्षक अनुपात (STR)**
			छात्रा	छात्र	जम्मा		
१	जनसेवा संस्कृत मा.बि., हुवास	१२ सम्म	३२३	३००	६२३	२२	२८.३१
२	पैञ्युकालिका प्रा.बि. हुवास	५ सम्म	२९	२८	५७	५	११.४
३	बालज्योति प्रा.बि., हुवास	५ सम्म	१६	१४	३०	५	६
४	क्यामुने भञ्ज्याङ मा.बि., हुवास	१० सम्म	९६	९४	१९०	११	१७.२७
५	बानिडाँडा प्रा.बि., हुवास	५ सम्म	१०	९	१९	४	४.७५
६	देउराली नि.मा.बि,. हुवास	८ सम्म	४७	५१	९८	९	१०.८८
७	भगवती प्रा.बि., सरौंखोला	३ सम्म	१८	२०	३८	३	१२.६६
८	बिनु मा.बि., सरौंखोला	१० सम्म	७४	७१	१४५	१०	१४.५
९	यज्ञस्वर नि.मा.बि, सरौंखोला	८ सम्म	३८	३९	७७	८	९.६२
१०	लक्ष्मिभवन प्रा.बि. हुवास	५ सम्म	१२	१३	२५	४	६.२५
११	बालकल्याण प्रा.बि. हुवास	५ सम्म	१७	१८	३५	३	११.६६
१२	जनता मा.बि., भोर्ले	१२ सम्म	१००	११०	२१०	१७	१२.३५
१३	मातृशिशु कल्याण प्रा.बि., भोर्ले	३ सम्म	६	७	१३	२	६.५
१४	मण्डली प्रा.बि., भोर्ले	५ सम्म	८	७	१५	३	५
१५	कन्याजित प्रा.बि., भोर्ले	५ सम्म	२२	२०	४२	४	१०.५
१६	धर्मोदय मा.बि., भोर्ले	१० सम्म	१००	११०	२२०	१२	१८.३३
१७	जनकल्याण प्रा.बि., भोर्ले	३ सम्म	१५	१६	३१	२	१५.५
१८	टकलाक मा.बि., टकलाक	१० सम्म	७९	८२	१६१	१०	१६.१
१९	देउराली प्रा.बि., टकलाक,	५ सम्म	८	७	१५	४	३.७५
२०	नमूना सरस्वती प्रा.बि., टकलाक	३ सम्म	१३	११	२४	२	१२
२१	बालप्रतिभा प्रा.बि., टकलाक	३ सम्म	१२	१३	२५	२	१२.५
२३	जनप्रिय नि.मा.वि, त्रिवेणी	८ सम्म	०	०	०	०	०
२४	निर्मल जनसेवा मा.बि., त्रिवेणी	१२ सम्म	१६४	१३६	३००	१८	१६.६६
२५	खेल्नेपोखरी प्रा.बि., त्रिवेणी	५ सम्म	१३	१२	२५	४	६.२५
२६	दिपज्योति प्रा.बि., बेउलीबास	३ सम्म	१५	११	२६	३	८.६६
२७	पालुस्थान मा.बि., बेउलीबास	११ सम्म	१३५	१२५	२६०	१६	१६.२५
२८	सिन्दुरी प्रा.बि., बेउलीवास	५ सम्म	१३	९	२२	४	५.५
२९	बालनयन प्रा.बि., बेउलीवास	५ सम्म	९	४	१३	३	४.३३

जम्मा		१३९२	१३३७	२७३९	१९०	

स्रोतः स्रोत शिक्षक रामप्रसाद काफ्ले, पैय्यू गाउँपालिका, हुवास ।

गाउँपालिकामा सञ्चालित निजी विद्यालयहरूको विवरण यसप्रकार रहेको छ ।

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	सञ्चालित तह	विद्यार्थी सङ्ख्या			शिक्षक सङ्ख्या	विद्यार्थी शिक्षक अनुपात (STR)
			छात्र	छात्रा	जम्मा		
१	भु. पु आवासीय स्कुल						
२	धौलागिरि अंग्रेजी बोर्डिङ स्कुल						
३	फ्युचर स्टार बोर्डिङ स्कुल						
४	पैयुँ अंग्रेजी बोर्डिङ स्कुल						
५	पर्वत अंग्रेजी बोर्डिङ स्कुल						
६	शब्द चिन्तन अंग्रेजी बोर्डिङ स्कुल						
	जम्मा						

४.२१ विद्यमान स्वास्थ्य सेवाहरू

यस गाउँपालिकामा विद्यमान स्वास्थ्य सम्बन्धि विवरण यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं. ४.२२

विद्यमान स्वास्थ्य सेवाहरू

क्र. सं.	स्वास्थ्य सेवा	सङ्ख्या	बेड सङ्ख्या
१	सरकारी अस्पताल	-	
२	प्रसुती गृह	-	
३	बाल अस्पताल	-	
४	आयुर्वेद अस्पताल	-	
५	प्राकृतिक चिकित्सा	-	
६	आयुर्वेद औषधालय	१	
७	स्वास्थ्य चौकी	६	
८	उप स्वास्थ्य चौकी	-	

९	प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्र तथा गाउँघर क्लिनिक	६	
१०	निजी अस्पताल	-	
११	फार्मेसी	-	
१२	चिकित्सक सङ्ख्या	-	
१३	वर्थिङ सेण्टर	१	
१४	पोली क्लिनिक	-	
१५	दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट सुत्केरी गराउने प्रतिशत	१८.१६	
१६	महिला स्वयम सेविका सङ्ख्या	५४	
१७	टि.बी. उपचार केन्द्र	६	
१८	परिवार नियोजनका ५ र ३ विधिको सेवा उपलब्ध गराउने संस्थाको सङ्ख्या	६	
१९	बि. ओ. सी. (आधारभूत)		
२०	सि.इ.ओ.सी. अपरेसन सेवा उपलब्ध स्वास्थ्य संस्था सङ्ख्या	६	
२१	गर्भवती जाँच पहिलो पटकको प्रतिशत (आ.व. ०७३/ ०७४)	५९.५	
२२	गर्भवती जाँच चौथो पटकसम्मको प्रतिशत (आ.व. ०७३/ ०७४)	४२.५	

स्रोतः जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

४.२२ गाउँपालिकामा विभिन्न खोप प्रयोग गर्नेहरूको सङ्ख्या

मानव विकासको लागि अनिवार्य शर्तको रूपमा रहेको दीर्घ जीवनलाई थप ब्यवस्थित गर्न नेपाल सरकारले विगत वर्षहरूदेखि नै दातृनिकायसँग समन्वय गरी खोपलाई अभियानको रूपमा कार्यन्वयन गर्नको लागि पञ्चवर्षीय योजनाको प्राथमिकतामा राखेको थियो । २५ वर्षे सहश्राब्दी विकास लक्ष्यमा दिर्घजीवनसँग सम्बन्धित ७ वटा सूचकहरू स्वास्थ्य सँग सम्बन्धित थिए । सरकारले विभिन्न दातृ निकायहरूको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा देश भित्र सरकारी तथा गैर सरकारी संघ/संस्थाहरूको समेत सक्रियतामा क्रमशः खोप लागाउनेहरूको सङ्ख्या पुरा गरी दिर्घ रोग पूर्णरूपमा निवारण गर्ने प्रयाश गरेको छ । सरकारले अभियानको रूपमा सञ्चालन गर्दै आएको विभिन्न रोग निरोधक खोपहरूको बारेमा तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ

तालिका नं. ४.२३
विभिन्न खोप सेवा प्रयोग गर्नेको विवरण

क्रस	विवरण	२०७०/२०७१	२०७१/०७२	२०७२/०७३
		सङ्ख्या	सङ्ख्या	सङ्ख्या
१	वि.सि.जि.	३०८	२७९	२५५
२	डि.पि.टी.	३३७	३२९	३२१
३	हेपटाइटिस बी.	३३७	३२९	३२१
४	दादूरा	३२४	२८६	३१८
५	पोलियो ३	३३७	३२८	३३०
६	टि.टि (गर्भवती महिला)	३७८	३०६	२८५

स्रोतः जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

माथिको तालिकाअनुसार विभिन्न प्रकारका खोपहरूको सेवा लिने लाभग्राहीहरूको सङ्ख्यामा क्रमशः कटौती हुँदै गएको तथ्याङ्कले देखाएको छ । आ.व. २०७०/०७१ मा ३८७ जनाले खोप लिएका छन् । क्रमशः आ.व. २०७१/०७२ मा ३०६ रहेको छ भने आ. व. २०७२/०७३ मा यो सङ्ख्या २८५ मा झेको छ । नेपाल सरकार स्वास्थ्य मन्त्रालय, दातृनिकायहरू र गैर सरकारी संघ/संस्थाहरू तथा निजी क्षेत्र समेतको सक्रियताको कारण जनतामा सचेतना अभिबृद्धि भई नियमित खोप लगाउनेको सङ्ख्यामा भारी मतले बृद्धि भएको हो ।

४.२३ गाउँपालिकामा खोप सेवा पुरा नगरी बीचमा छोड्ने बालबालिकाहरूको सङ्ख्या

नेपाल अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी सम्झौतामा पक्ष बनेर गरेको कबुललाई पुरा गर्नका लागि राष्ट्रिय अभियानको रूपमा सरकारले विभिन्न खोप अभियान सञ्चालन गर्दै आएको छ । सञ्चालन गरिएका विभिन्न रोगहरूको निराकरण गर्नका लागि खोपहरूको डोज पुरा हुनुपर्दछ । बीचमै छोडियो भने खोपले काम गर्न सक्दैन । गाउँघरमा विभिन्न परम्परागत कुरिती, कामको ब्यस्तता, सचेतनाको अभाव, आर्थिक समस्या आदिका कारण खोपको मात्रा पुरा नगरी बीचमा छोड्नेहरूको सङ्ख्या ग्रामीण क्षेत्रमा मात्र नभएर शहरी क्षेत्रमा ठूलो सङ्ख्यामा रहेको छ । जसको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ४.२४
खोप सेवा छोड्ने बालबालिकाको अवस्था

क्रस	विवरण	२०७०/२०७१	२०७१/०७२	२०७२/०७३
		सङ्ख्या	सङ्ख्या	सङ्ख्या
१	वि.सि.जि. दादूरा, हेपटाइटिस बि.	-	-	-
२	डि.पि.टी.एच.आई.भी. १ र डि.पि.टि./हेपटाईटिस वि./एच.आई.भी. ३	-	-	-
३	खोप नलगाइएका बालबालिका	-	-	-

स्रोतः जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

तालिकाअनुसार विगत तीन वर्षको विभिन्न दिर्घ रोगबाट टाढा रहनको लागि नेपाल सरकारले अभियानको रूपमा सञ्चालन गरेको कार्यक्रमहरू हुन् । जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयको विगत तीन वर्षको प्रगति प्रतिवेदन हेर्दा खोप सेवाबाट बञ्चित बालबालिकाहरूको सङ्ख्या शुन्य रहेको देखिन्छ ।

४.२४ गाउँपालिकामा विगत ३ वर्षको पोषणयुक्त खाना खानेहरूको सङ्ख्यात्मक अवस्था

राज्यले राष्ट्रमा योग्य नागरिक तयार गर्नका लागि गर्भावस्था, सुत्केरी अवस्था लगायत सुनौलो हजार दिनभित्रको अवधिलाई विशेष महत्त्वको रूपमा लिई कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । बालबालिकालाई विशेष गरी पोषण, औषधी तथा खोपहरूको आवस्यकता पर्दछ । गाउँपालिकाभित्र खोप लगायत औषधी र पोषणयुक्त खानेकुराहरूको ब्यवस्था गर्न सक्ने घरधुरीहरूको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ४.२५
विगत ३ वर्षहरूको पोषणको अवस्था

सुचकहरु	२०७०/२०७१	२०७१/०७२	२०७२/०७३
५ वर्ष भन्दा मूनीका बृद्धि अनूगमन (पटक)	-	-	-
गर्भवती महिलाहरुको लागि आइरन चक्की वितरण(जना)	२८३	२२०	२११
गर्भवती महिलाहरुले प्राप्त गरेको जूकाको औषधी (जना)	२८१	२१९	१९९
सूत्केरी भएका महिलाहरुको लागि भिटामिन ए वितरण (जना)	१९१	११९	१०४
६ महिनादेखि ५ वर्षसम्मका बच्चाहरुलाई खुवाएको भिटामिन ए (जना)	१८८२	१५५७	१५८१
१ देखि ५ वर्षसम्मका बच्चाहरुलाई खुवाएको जुकाको औषधी (जना)	११४०	११४८	९५७

स्रोतः जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

माथि उल्लिखित तालिका अनुसार आइरन चक्किको वितरणका साथै जुकाको औषधी, भिटामिन ए को वितरण आदिमा विगत तीन वर्षको ट्रेण्डलाई हेर्दा द्रुत प्रगति भएको देखिन्छ । आ.व. २०७०/०७१ मा ११४० लाभग्राहीहरूको सङ्ख्या रहेकोमा २ वर्ष पछि आ.व. २०७२/०७३ मा ९५७ मा झरेको छ ।

४.२५ गाउँपालिकामा कुपोषण लागेका महिला तथा पुरूषहरूको सङ्ख्यात्मक अवस्था

नेपालको विगतको गरीवीको अवस्था अहिलेको बढी जरजर थियो । ग्रामीण क्षेत्र गरीवीबाट मात्र ग्रसित थिएन यो क्षेत्र निरक्षर, कुपोषण, रोग, भोग आदिको घर थियो । तर अहिले गरिबीको दर घट्दै जाने, सचेतना अभिबृद्धि हुँदै जानु, साक्षरताको दरमा बृद्धि हुनु, लैंगिक विभेदमा कमी आउनु आदि कारणले कुपोषण भएका बालबालिकाहरूको सङ्ख्या अहिले क्रमशः घट्दै गएको तथ्याङ्कले देखाएको छ । त्यसको प्रभाव यो गाउँपालिकामा पनि परेको छ । हाल गाउँपालिकामा देखिएको कुपोषणको अवस्थालाई तलको तालिकामा देखाएको छ ।

तालिका नं. ४.२६
बालबालिकामा कुपोषणको अवस्था

लिङ्ग	सङ्ख्या	कैफियत
बालक	४३	
बालिका	५०	
जम्मा	९३	

स्रोतः जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

आर्थिक वर्ष २०७२/०७३ गाउँपालिकामा बालबालिको कुपोषणको अवस्थाका बारेमा माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ । तालिकामा उल्लिखित तथ्याङ्कअनुसार कुपोषणको सङ्ख्या बालकको तुलनामा बालिका बढी रहेको देखिन्छ । अहिले पनि गाउँपालिकामा लैङ्गिक विभेद रहेको तथ्य बालक ४३ र बालिकाको सङ्ख्या ५० रहेको ब्यहोराबाट प्रष्ट हुन्छ ।

४.२६ दीर्घरोगका कारण गाउँपालिकामा मृत्यु भएका बालक र बालिकाहरूको सङ्ख्यात्मक विवरण

गाउँपालिकाभित्र विगत वर्षमा दिर्घरोगहरू जस्तै एच.आई.भी./एड्स, मलेरिया, क्षयरोग, मुटुरोग आदि जस्ता रोगहरूको कारण मृत्यु भएका ब्यक्तिहरू यदि गाउँपालिकाभित्र भए योजना तर्जुमा गर्दा यी रोगहरू निवारण गर्ने कार्यक्रमहरू समावेश गर्न सहज हुन्छ । यस्ता रोगहरूलाई देशबाट निवारण गर्ने राष्ट्रिय लक्ष्य

भएकाले यिनीहरूको संक्रमणका बारेमा थाह पाउन आवश्यक छ । अतः यी रोगहरूको गाउँपालिकाभित्रको अवस्थाका बारेमा तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ४.२७
दीर्घ रोगको कारणले मृत्यु भएका बालबच्चा सम्बन्धि विवरण

रोगको नाम	बालिका	बालक	जम्मा
एच.आई.भी./एड्स	-	-	-
मलेरिया	-	-	-
क्षयरोग	-	-	-
मूटू सम्बन्धि	-	-	-
मेनेञ्जाईटिस	-	-	-
कूपोषण	-	-	-
अन्य.....	-	-	-
जम्मा	-	-	-

स्रोतः जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

नेपालमा झण्डै ४० वर्ष अगाडि नेपालीहरूको प्रमुख मृत्युको कारण बनेका यी दिर्घ रोगहरू आर्थिक वर्ष २०७२/०७३ मा आइपुग्दा सुन्यमा झार्न यो गाउँपालिका सफल भएको छ । मलेरिया, क्षयरोग, मुटु, मेनेन्जाईटिस आदि रोगहरू नेपालका पुराना रोगहरू हुन भने एच.आईं भी./एड्सको प्रकोप पछाडिका वर्षहरूमा बढेर आयो । तर नेपाल सरकार लगायत निजी तथा गैर सरकारी संघ/संस्थाहरूको अथक प्रयाशका कारण यसलाई शुन्यमा झार्न सकिएको हो ।

४.२७ लिङ्गअनुसार १८ वर्षमुनीको बालबिबाहको सङ्ख्यात्मक विवरण

नेपाली समाजको विकासक्रमलाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू मध्ये एक महत्त्वपूर्ण तत्वमा धर्म, संस्कार, परंपरा र सामाजिक मुल्य मान्यता आदि पर्दछन् । पुरूष प्रधान देशहरूमा पुरूषको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थाको तुलनामा महिलाको अवस्था कमजोर देखिन्छ । अधिकार, सम्पत्ति, अवसरमा महिलाको तुलनामा पुरूषको पहुँच बढी रहेको छ । गाउँपालिकामा बालक र बालिकाको उमेर अनुसार बिबाहको अवस्था तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ४.२८

लिङ्ग अनुसार बालविवाह सम्बन्धि विवरण (१८ वर्ष मुनीका)

लिङ्ग	सङ्ख्या
बालिका	२१
बालक	७
जम्मा	२८

स्रोतः महिला तथा बालबालिका कार्यालय, पर्वत ।

माथिको तालिकाअनुसार आर्थिक वर्ष २०७२/०७३ मा २१ जना बालिका र ७ जना बालक गरी जम्मा २८ जना बालबालिकाहरूको १८ वर्ष उमेर पुरा नभई विवाह भएको छ । यी मध्ये १० जनाको अर्थात ५ जोडीको लभम्यारिज अर्थात पहिला सम्बन्ध पछि विवाह (**Love Marriage**) भएको छ भने बाँकी ९ जोडीको मागी विवाह भएको छ । यो सङ्ख्या बालमैत्रीको दृष्टिले ठूलो मानिन्छ । यो सङ्ख्यालाई शुन्यमा झार्नको लागि सचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रममा जोड दिनुपर्ने हुन्छ ।

४.२८ कामदारको रूपमा घर छोडेर घर बाहिर जान बाध्य बालक तथा बालिकाहरूको अवस्था

आर्थिक अवस्थाका कारण १८ वर्ष मुनीका बालबालिकाहरू आफ्ना आमा बुबाको काख छोड्न बाध्य छन् । अति गरिब घर परिवारमा बालक तथा बालिकाहरू रोजगारीका लागि शहरी क्षेत्रहरू जस्तो पोखरा, काठमाण्डौ हुँदै भारतसम्म पुगेको अवस्था छ । आफ्नो क्षमता अभिबृद्धि गरी योग्य नागरिक बन्ने तथा बनाउने यो महत्त्वपूर्ण उमेर समुहका लागि राज्यले अनिवार्य शिक्षाको ब्यवस्था गरेको छ । गाउँपालिकामा राजगारको लागि घरपरिवार छोड्ने बालबालिकाको सङ्ख्यात्मक अवस्थालाई निम्न तालिकामा देखाइएको छः-

तालिका नं. ४.२९

कामदारको रूपमा घर/परिवारबाट घरबाहिर गएका बालबालिकाहरूको अवस्था

लिङ्ग	सङ्ख्या
बालिका	३ (वालिङ, पोखरा आदि ठाउँहरूमा)
बालक	१७ (भारत, काठमाण्डौ लगायतका ठाउँमा)
जम्मा	२०

स्रोतः महिला तथा बालबालिका कर्यालय, कुश्मा, पर्वत ।

माथिको तालिकाअनुसार पैयुँ गाउँपालिकाका ७ वटा वडाहरूमा जम्मा २० जना बालबालिकाहरू जागिर खान घर छोडेर बाहिर गएका छन् । यी बालबालिकाहरू मध्ये बालकहरू धेरै भारत अनि काठमाण्डौ, पोखरा बालिङ आदि ठाउँहरूमा गएको पाइयो । यिनीहरू नि.मा.वि.सम्मको शिक्षा हासिल गरी विद्यालय छोडेको देखियो भने उमेर १५ वर्ष माथिका रहेको पाइयो । तर बालिकाहरू भने आफ्ना ईष्टमित्रहरूको घरमा स्थानीय स्तरमा काम गर्दै आएको देखियो । जातिय दृष्टिले हेर्दा दलित वर्गमा यो सङ्ख्या बढी रहेको छ ।

४.२९ बालबालिकाका रोजगारका क्षेत्रहरू तथा यी क्षेत्रहरूमा कार्यरत बालबालिकाहरूको सङ्ख्यात्मक अवस्था

विगतका वर्षहरूको तुलनामा गत वर्ष रोजगार खोज्न घरबाहिर जाने बालबालिकाहरूको सङ्ख्या घटेको देखिएको छ । तर यो सङ्ख्या शुन्य हुन सकेको छैन । सरकारले ल्याएको बालमैत्री स्थानीय शासन सहितको अवधारणाका कारण यो सङ्ख्यामा कटौती भएको हो । गाउँपालिका भित्रका बालबालिकाहरू ब्यक्तिको घर, होटल तथा उद्योगहरूमा सलग्न रहेको विवरण तल दिईएको तालिकामा उल्लेख गरिएको छः–

तालिका नं. ४.३०

श्रमिक बालबालिकाको प्रकार

क्रस	कामदारको विवरण	सङ्ख्या	कैफियत
१	घरेलू कामदार	५ जना	
२	होटल तथा रेष्टूरेण्ट	१३ जना	
३	उद्योग तथा ब्यवसाय	३ जना	
४	अन्य	०	

स्रोतः महिला तथा बालबालिका कार्यालय, पर्वत ।

तालिकाअनुसार घरेलु कामदार र उद्योग तथा व्यबसाय भन्दा होटल तथा रेष्टुरेन्टमा धेरै बालकहरू कामदारको रूपमा काम गर्दै आएका छन् । जातिय आधारमा हेर्दा दलित वर्ग जस्तै कामी, दमाईं तथा सार्की थरका धेरै बालबालिकाहरू श्रमिकका रूपमा कार्यरत रहेको पाइयो ।

४.३० बालबालिकाहरूको हत्या तथा अपहरण सम्बन्धि अवस्था

नेपालका विभन्न ग्रामीण तथा शहरी क्षेत्रहरूमा बालबालिकाहरूको अपहरण गर्ने, हत्या गर्ने जस्ता जघन्य अपराधहरू भईरहेको तथ्य बाहिर आईरहेका छन् । गरिबी, लैङ्गिक विभेद समाजिक कुरिती तथा भारतसँगको खुला सिमानाका कारण नेपालबाट देश भित्र तथा बाहिर बालबालिकाहरू अपहरित हुने तथा मृत्यु

हुने गरेको छ । अपहरित तथा मृत्यु हुने बालबालिकाहरूको सङ्ख्यात्मक अवस्थाका बारेमा तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ४.३१
बालबालिकाहरूको हत्या अपहरण सम्बन्धि विवरण

घटना विवरण	गाउंपालिकामा घटेका घटनाहरुको सङ्ख्या	घटना घटेको स्थल	उजुरी सङ्ख्या	अदालतमा परेका मुद्धाहरुको सङ्ख्या	पीडित बनाइएका बालबालिकाहरुको सङ्ख्या			उद्दार गरिएका बालबालिकाहरुको सङ्ख्या		
					बालिका	बालक	जम्मा	बालिका	बालक	जम्मा
	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०

स्रोतः महिला तथा बालबालिका कार्यालय, पर्वत ।

आर्थिक वर्ष २०७२/०७३ मा गाउँपालिका क्षेत्रभित्र कुनै पनि बालबालिकाहरू घटनामा परी उजुरी दर्ता भएको पाइएन । उद्दार गरिएको बालबालिकाहरको सङ्ख्या शुन्य रहेको पाइयो । परिवारभित्र घरेलु हिंशाका बारेमा विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सके घर भित्र र बाहिर सबैतिर बालबालिकाको स्थितिमा बालमैत्री शासन अबलम्वन गर्न सकिने देखिन्छ ।

४.३१ गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने बासिन्दाहरूको स्वास्थ्य तथा सरसफाईको अवस्था

सरकारले मानव विकास सूचकांकलाई बृद्धि गर्नका लागि सुरक्षित मातृत्व, सुनौलो हजार दिन, अनिवार्य शौचालयको प्रयोग आदि जस्ता कार्यक्रमहरूलाई गैर सरकारी संघ/संस्थाहरू मार्फत सञ्चालन गर्दै आएको छ । हाम्रो जिल्ला ओ.डि.एफ. घोषणा गर्ने जिल्लामा छैटौं स्थानमा रहेको छ । उल्लिखित कारणहरूले गाउँपालिकामा विगत वर्षहरूको तुलनामा पछिल्लो वर्ष अर्थात आर्थिक वर्ष २०७३/०७४ मा शिशु मृत्युदरमा क्रमशः कमी आएको छ । शौचालय प्रयोग गर्नेहरूको सङ्ख्या सहित सरसफाई सम्बन्धि गाउँपालिकाको अवस्था तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ४.३२
स्वास्थ्य सम्बन्धि सूचकहरू

सुचक	राष्ट्रियस्तरमा	गाउंपालिकास्तरमा	फरक
शिशु मृत्यूदर			
कूपोषणको अवस्था		५.४१%	आ.व.२०७२/०७३
चर्पीको पहुंच भएको जनसङ्ख्या		१००%	
औषत स्वास्थ्य क्षमता सूचक			

स्रोतः जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

माथिको तालिकामा गाउँपालिकामा स्वास्थ्य सम्बन्धि सूचकहरूका बारेमा ब्यवस्था गरेको छ । विगतका वर्षहरूको तुलनामा शिशु मृत्युदर ह्वात्तै घटेको तथ्याङ्कले देखाएको छ । सबै घरधुरीहरूमा अनिवार्य शौचालयको ब्यवस्था भएका कारण शौचालय प्रयोग गर्नेहरूको सङ्ख्या १०० प्रतिशत पुगेको छ । गाउँपालिकामा हालसम्म स्वच्छ खानेपानी, पूर्ण आनीबानी परिवर्तन, लगायतका **WASH** सम्बन्धि कार्यक्रमहरूका कारण स्वास्थ्य र सरसफाईमा गाउँपालिका अघि रहेको छ ।

४.३२ गाउँपालिकामा बालक्लवहरूको सङ्ख्या र बालक्लवहरूमा आवद्ध बालबालिकाको अवस्था

सरकारले २०६४ सालदेखि बालमैत्री स्थानीय शासनलाई समावेशीकरणको एउटा चोटिलो कम्पोनेन्टको रूपमा लिएर विभिन्न कार्यक्रमहरू सहित अघि बढेको हो । **"बालबालिका भविष्यका कर्णधार हुन्"** भन्ने मान्यताका आधारमा साविक जिविस तथा गाविसहरूले पनि बालमैत्री कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकता दिएर कार्यान्वयन गरे । हाल पर्वतमा मोदी गाउँपालिकाको चित्रे वडालाई बालमैत्री स्थानीय शासन सहितको वडाको रूपमा घोषणा गर्ने कार्य सम्पन्न भईसकेको छ । गाउँपालिकाभित्र समुदायस्तर तथा विद्यालयस्तरमा गठित बालक्लवहरू र यी बालक्लवहरूमा आवद्ध बालबालिकाहरूको सङ्ख्या तलको तालिकामा देखाईएको छः-

तालिका नं. ४.३३

गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा गठित बालक्लवहरूको विवरण

समूदायमा आधारित बालक्लवहरु				विद्यालयमा आधारित बालक्लवहरु			
बालक्लवहरुको कुल सङ्ख्या	बालिका सङ्ख्या	बालक सङ्ख्या	जम्मा	बालक्लवको कुल सङ्ख्या	बलिका सङ्ख्या	बलक सङ्ख्या	जम्मा
४२	२२१	२९६	५१७	२१	११०	१४८	२५८

स्रोतः महिला तथा बालबालिका कार्यालय पर्वत र वडा कार्यालयहरू ।

आर्थिक वर्ष २०७२/०७३ मा नेपाल सरकारको उद्देश्य अनुरूप बालबालिकाहरको संगठन बालक्लवहरूको सङ्ख्यामा विगतका वर्षहरूको तुलनामा बृद्धि भएको पाइयो । बालमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन गर्ने सन्दर्भमा गठित यी क्लवहरूको सङ्ख्या विद्यालय हाताभित्र भन्दा समुदायमा बढी रहेको तालिकाबाट देखिन्छ । लैङ्गिक दृष्टिले बालकको तुलनामा बालिकाको सङ्ख्या सानो रहेको छ । विद्यालयमा गठित बालक्लव भन्दा समुदायमा गठित बालक्लवको सङ्ख्या बढी रहेको छ ।

४.३३ वडागतरूपमा बालक्लवमा आवद्ध सामाजिक तथा लैङ्गिक बालबालिकाहरूको सङ्ख्यात्मक अवस्थाः

विगत वर्षदेखिको सामाजिक विभेद, लैङ्गिक विभेद तथा असमानताका कारण समाजमा सबै वर्ग र तहको समान हैसियत छैन । जिल्लामा जातिय आधारमा बाहुन तथा नेवार जातीहरू भन्दा कामी, दमाईं र सार्की विकासमा पछि परेको आकडाहरूले देखाएको छ । बाहुन भन्दा आदिवासी जनजातीहरूको अवस्था पनि पछि रहेको छ । क्रसकटिङ सवालका आधारमा विश्लेषण गर्दा बाहुनभित्र पनि अति गरिव तथा निमुखाहरूको सङ्ख्या उल्लेख्य रहेको छ । गरिवी तथा सामाजिक पछौटेपनका प्रत्यक्ष असर महिला तथा बालबालिकालाई परेको छ । तर सरकारी तथा गैर सरकारी संघ संस्थाहरूको पहलमा विभिन्न सचेतना अभिबृद्धि सम्बन्धि तालिमहरू सहित विभिन्न कार्यक्रम ब्यापकरूपमा सञ्चालन हुँदै आएका कारण यो सङ्ख्यामा कटौती हुँदै आएको छ । यस सम्बन्धि तथ्याङ्कीय विवरण तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः–

तालिका नं. ४.३४
वडागत बालक्लवहरूको विवरण

वडा नं.	बालिका सदस्य सङ्ख्या			जम्मा	बालक सदस्य सङ्ख्या			जम्मा	कुल जम्मा
	दलित	जनजाती	अन्य		दलित	जनजाती	अन्य		
१	६	१६	२३	४५	७	१९	२७	५३	९८
२	९	२१	२७	५७	१३	२१	३१	६५	१२२
३	९	२३	३१	६३	११	२७	३८	७६	१३९
४	१३	८	१५	३६	१५	११	१९	४५	८१
५	१५	८	१७	४०	१९	११	१९	४९	८९
६	११	१४	३१	५६	१९	१३	४३	७५	१३१
७	१६	२०	१८	३४	२३	२८	३०	८१	११५
				३३१				४४४	

स्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाका वडा कार्यालयहरू, पर्वत ।

तालिकाअनुसार सबैभन्दा बढी बालक्लवहरू ३ नं. वडा त्रिवेणीमा रहेको देखिन्छ । यो वडामा सबैभन्दा बढी १३९ जना बालबालिकाहरू बालक्लवमा आवद्ध भएको पाइयो । त्यसपछि क्रमशः ६ नं.वडा सरौंखोला र वडा नं. २ बेउलीवास १२२ जना रहेका छन् । जनसङ्ख्याको आधारमा भने सबैभन्दा बढी वडा नं. ७ भोर्लेमा ११५ जना रहेका छन् । जातीय आधारमा विश्लेषण गर्दा अन्य जातीहरूको तुलनामा दलित तथा जनजातीहरको सख्यामा क्रमशः वृद्धि हुँदै गएको छ ।

४.३४ बालक्लव तथा बालसमूहले प्रतिनिधित्व गरेका संघ संस्थाहरूले प्रतिनिधित्व गरेका संघ संस्थाहरूको विवरण

नेपाल सरकारले जारी गरेका विभिन्न कानूनहरू तथा साविक स्थानीय निकायहरू जस्तै गाविस, जिविसहरूले तर्जुमा गरेका कार्यविधिहरूमा बालक्लवका प्रतिनिधिहरूलाई संघ संस्थाहरूमा प्रतिनिधित्व गराउनुपर्ने ब्यवस्था गरेको छ । यी संघ संस्थाहरूमा विद्यालय ब्यवस्थापन समितिहरू, स्वास्थ्य चौकी ब्यवस्थापन समितिहरू, साविक वडा नागरिक मञ्चहरू, नागरिक सचेतना केन्द्रहरू, एकिकृत योजना तर्जुमा समितिहरू आदि रहेका छन् । तर हालका सबै विद्यालयहरू तथा स्वास्थ्य चौकीहरूले बालक्लवका पदाधिकारीहरूको ब्यवस्थालाई आत्मसाथ गरी प्रतिनिधित्व गराउन सकेका छैनन् । DCWS मा दर्ता भई गाउँपालिका अन्तर्गत बालक्लबमा रहेका बालक्लबहरूको सङ्ख्या २९ रहेको छ । गाउँपालिकामा प्रतिनिधित्व गरेका संघ संस्थाहरूको विवरण तलको तालिकामा दिइएको छः-

तालिका नं. ४.३५

बालक्लव तथा बालसमुहले प्रतिनिधित्व गरेका संघ/संस्थाहरूको विवरण

वडा नं.	समितिको नाम	लिङ्ग		जम्मा
		बालक सङ्ख्या	बालिका सङ्ख्या	
१	०	–	–	
२	०	–	–	
३	विद्यालय ब्यवस्थापन समिति	३	२	
४	०	–	–	
५	०	–	–	
६	०	–	–	
७	विद्यालय ब्यवस्थापन समिति	४	४	
	जम्मा	७	६	

स्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाका वडा कार्यालयहरू, पर्वत ।

विभिन्न संघ/संस्थाहरूमा बालक्लवको उपस्थितीलाई हेर्दा अवस्था कमजोर देखिन्छ । पैयुँ गाउँपालिकाका ७ वटा वडाहरू मध्ये जम्मा वडा नं. ३ र वडा नं ७ मात्र विद्यालय ब्यवस्थापन समितिहरूमा प्रतिनिधित्व भएको पाईयो । अन्य ५ बटा वडाहरूमा कुनै पनि संस्थामा क्लवको प्रतिनिधित्व रहेको छैन । आ.व. २०७२/०७३ सम्म शिक्षा ऐन तथा नियमावलीमा बालक्लवको अनिवार्य प्रतिनिधित्वको ब्यवस्थाको अभावका

कारण बालक्लवको संघ/संस्थामा सहभागिता कमजोर रहेको हो । तालिकाअनुसार विद्यालय ब्यवस्थापन समितिहरूमा जम्मा १३ जना बालबालिकाहरूको सहभागिता मात्र रहेको देखिन्छ।

४.३५ गाउँपालिकामा जन्म दर्ता भएका बालबालिकाहरूको विवरण

सरकारले मानव जीवनमा घट्ने तथा घट्न सक्ने महत्त्वपूर्ण घटनाहरू अनिवार्यरूपमा साविक गाविस/नगरपालिकाका वडाहरू र हाल गाउँपालिका/नगरपालिकाका वडाहरूमा दर्ता गर्नुपर्ने ब्यवस्था गरेको छ । यी घटनाहरूमा जन्म, विवाह, बसाईंसराईं, सम्बन्ध विच्छेद र मृत्यु रहेका छन् । यी घटनाहरू मध्ये सम्बन्ध विच्छेद बाहेक अन्य घटनाहरू सबै गाउँपालिका तथा नगरपालिकाका वडाहरूमा वडा सचिव बा तोकिएको कर्मचारीहरूले गर्ने कानूनी ब्यवस्था रहेको छ । कानूनी ब्यवस्था हुँदा हुँदै पनि सबै घटनाहरू दर्ता हुन सकेका छैनन् । अतः गाउँपालिकामा जन्म दर्ता नगरिकन बालपोषणको सुविधा नदिने, विद्यालयमा भर्ना नगर्ने जस्ता कानूनी प्रावधानको ब्यवस्था गरिएको छ । गाउँपालिकामा जन्म दर्ता गराउने बालबालिकाहरूको सङ्ख्यात्मक विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः-

तालिका नं. ४.३६

जन्म दर्ता भएका बालबालिकाहरूको सङ्ख्या

आ.व.	कूल जन्मदर्ता सङ्ख्या			कैफियत
	बालिका	बालक	जम्मा	
अघिल्लो आ.व.	२८	३८	६६	
चालू आ.व.	३३	६८	९९	

स्रोतः जिल्ला महिला तथा बालबालिका कार्यालय, पर्वत ।

तालिकाअनुसार जिल्ला बालकल्याण समितिमा जम्मा जिल्लाभरीमा २९ वटा बालक्लवहरू मात्र दर्ता भएको रेकर्ड छ । २९ वटा संस्थाहरू मध्ये यो गाउँपालिकाबाट चालु आ.व.मा जम्मा ९ वटा छन् । दर्ता भएका बालक्लवहरूमा बालकहरूको सङ्ख्या बढी रहेको छ । चालु आ.व.मा जम्मा ६८ बालकहरू आवद्ध छन् भने बालिकाहरूको सङ्ख्या जम्मा ३३ रहेको छ । तर अघिल्लो आ.व.मा भने बालिकाको सङ्ख्या २८ हुँदा बालकको सङ्ख्या ३८ रहेको छ ।

४.३६ गाउँपालिकाभित्र परिवारविहिन बालबालिकाको अवस्था

गाउँपालिकाभित्र परिवारविहिन अर्थात जन्म दिने बुवा आमा, दाजु भाई लगायत अन्य पारिवारिक सदस्यहरू विहिन बालबालिकाहरूको विवरण खोजी त्यस्ता बालबालिकाहरूलाई राज्यले संरक्षण गर्ने वातावरण तयार गर्न स्थानीय तहहरू सक्रिय रहेका छन् । विभिन्न कानूनहरूका कारण हाल सडक बालबालिकाहरूको सङ्ख्यामा कटौती हुँदै गएको छ । परिवार विहिन बालबालिकाहरूलाई संरक्षण गर्नका लागि विभिन्न संघ संस्थाहरू पनि सक्रिय रहेका छन् । संरक्षण विहिन भएकै कारण बालबालिकाहरू विदेश बेचिन परेको, दास बस्न परेको, अकालमा मृत्युको मुखमा पुगेको, विद्यालय शिक्षाबाट बञ्चित हुन परेको, कुपोषणमा परेको आदि समस्याहरू झेल्नुपरेको देखिन्छ । गाउँपालिकाभित्र पारिवारिक संरक्षण विहिन बालबालिकाहरूको सङ्ख्यात्मक विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ४.३७

. परिवारविहिन बालबालिकाको अबस्था

विवरण	बालिका	बालक	जम्मा	कैफियत
पारिवारिक संरक्षणविहिन बालबालिकाको कूल सङ्ख्या	१७	१४	३१	
पारिवारिक वयस्क व्यक्ति नभई बालबालिका मात्र भएको अवस्थामा रहेका बालवालिकाहरु	–	–	–	–
आफन्तको संरक्षणमा रहेका बालबालिकाहरु	१७	१४	३१	–
संस्थागत संरक्षणमा रहेका बालबालिकाहरु	–	–	–	–
सडक बालबालिकाहरु	–	–	–	–
जेलमा रहेका बालबालिकाहरु	–	–	–	–
हिंशा/यातना पीडित	––	–	–	–
अलपत्र वा वेवारिसे अवस्थामा फेला परेका	–	–	–	–
बेचविखनमा परेका बालबालिकाहरु	–	–	–	–
जम्मा	१७	१४	३१	–

स्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाका वडा कार्यालयहरू, पर्वत ।

तालिकाअनुसार गाउँपालिकाभित्र जम्मा ३१ जना बालबालिकाहरू पारिवारिक संरक्षण विहिन रहेका देखिन्छ । यी नानी बाबुहरू जन्म दिने आमा बाबु विहिन भएकाले आफन्तको आडमा रहेका छन् । यो गाउँपालिकामा सडक बालकको सङ्ख्या र जेलमा रहेका बालबालिकाको सङ्ख्या भने शुन्य रहेको छ । अलपत्र वा वेवारिसे अवस्थाका बालबालिकाहरूको सङ्ख्या पनि शुन्य रहेको छ ।

४.३७ गाउँ नगर क्षेत्रभित्र गठन भएका टोल विकास संस्थाहरूको बिवरण

यस गाउँपालिकामा टोलविकास संस्थाहरू गठन हुने क्रममा रहेका छन । विधिवतरूपमा टोलविकास संस्था गठन भई कार्य आरम्भ गरेका छैनन ।

४.३८ जनचेतनामूलक तालिम प्राप्त गरेको जनसङ्ख्या बिवरण

गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा वचत तथा ऋण, संस्थागत नेतृत्व, लैङ्गिक समविकास, स्वास्थ्य, परिवार नियोजन, खानेपानी तथा सरसफाई, वन व्यवस्थापन, सीप विकास लगायतका जनचेतनामूलक तालिमहरू प्राप्त गरेका छन । यस्ता तालिम स्थानीय तह निर्माण भए पश्चात भने नगण्यरूपमा रहेका छन । स्थानीय तह निर्माण पूर्व पुरूषहरूले भन्दा महिलाहरूले यस्ता तालिमहरू बढी प्राप्त गरेका छन ।

स्रोतः पैयूँ गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, हुवास, २०७४ चैत्र ।

४.३९ गाउँपालिकामा महिला हिंसा सम्बन्धि विवरणात्मक अवस्था

नेपाली समाज धर्म, परंपरा, संस्कृति, तथा सामाजिक मुल्य र मान्यताका आधारमा अघि बढेको छ । नेपाली समाजमा अहिले पनि लैङ्गिक विभेद, आर्थिक विभेद, भुगोलको विभेद, जातिय विभेद, उमेरको विभेद आदि रहेका छन् । आफ्नै श्रीमान् वा परिवारबाट पिडामा परेका महिलाहरू, दोस्रो विवाहबाट पिडित महिलाहरू, बेचविखनमा परेका महिलाहरूको उत्थानको लागि धेरै कानूनहरू तर्जुमा भई कार्यान्यन भईरहेका छन् । तर समाजमा छिटपुटरूपमा घटनाहरू घटीरहेको पाईन्छ । दोस्रो विवाहलाई राज्यले निषेध गरेको भएता पनि दोस्रो विवाहका कारण पिडित महिलाहरूको सङ्ख्या भने समाजमा ठूलो आकारमा रहेको छ । महिला हिंशा सम्बन्धि विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ४.३८
महिला हिंसा सम्बन्धि विवरण

सि.नं.	विवरण	सङ्ख्या	कैफियत
१	घरेलू हिंशाबाट पीडित	**२ जना**	
२	दास्रो विवाहको बहिनी (सौता) रहेको	–	
३	बेचविखनमा परेको	–	
४	श्रीमान्बाट पीडित/पिटएका	**२ जना**	
५	द्धन्दबाट पीडित	–	
६	सामाजिक कूरिती लगाइएका	–	
८	**जम्मा**	**४ जना**	

स्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाका वडा कार्यालयहरू, पर्वत ।

माथिको तालिकाअनुसार गाउँपालिका भित्र ४ जना महिलाहरू मात्र घरेलु हिंशामा परेका छन् । घरेलु हिंशामा परेको अवस्थाका बारेमा पहिचान गर्न सजिलो नरहेछ । महिला हिंशामा परेका पिडित महिलासँग प्रत्यक्ष भेटेर कुरोकानी गर्दा पनि आफू पीडित भएको तथ्य बाहिर ल्याउन मान्दैनन् । तालिकामा रहेको तथ्याङ्क अनुसार पीडित महिलाहरूको सङ्ख्यामा अघिल्लो वर्षको तुलनामा कटौती हुँदै गएको छ ।

अध्याय पाँच

प्राकृतिक स्रोत, कृषि, उद्योग, पर्यटन, वनजंगल तथा अन्य पूर्वाधारसम्बन्धि विवरण

५.१ गाउँपालिकामा सिंचाईका स्रोतहरूको अवस्था

प्राकृतिक स्रोतले भरीपूर्ण यो गाउँपालिकामा सामुदायिक बन, पानीका स्रोतहरू जस्तैः ठाडाखोला, मूल, खोल्सा, पोखरी आदि रहेका छन् । उत्पादनमूलक जमिन, नदिजन्य उत्पादनका बस्तुहरू, ढुङ्गका खानीहरू आदि यहाँका प्रमुख स्रोतहरू हुन् । यो गाउँपालिका जिल्लाकै सबैभन्दा बढी पानीका स्रोतहरू भएको गाउँपालिका । यहाँ गाउँपालिकाको पश्चिमबाट कालीगण्डकी नदि बगेको छ । गाउँपालिका अन्तर्गतका सबै वडाहरूमा पूर्वबाट पश्चिमतिर झरेका ठाडाखोलाहरू छन् । यहाँ हिउँदमा पनि ठूला ठूला पानीका मूलहरू बगेको देख्न पाईन्छ । गाउँपालिकामा भएका सिंचाईंका स्रोतहरूलाई तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.१

सिंचाईंको स्रोतहरूको अवस्था

क्रस	सिंचाइको स्रोतको नाम	स्थान/वडा	दूरी कि.मी.	कैफियत
१	सिसेगहिरा खोला	१ टकलाक	१ कि.मी	
२	भ्रमखोला र चिन्नेखोला	२ त्रिवेणी	२ कि.मी	
३	शिवपूरी खोला, कार्‍दीखोला र मल्याङदीखोला	३ बेउलीवास	३ कि.मी.	
४	सेतीखोला, मेदीखोला र गेडीखोला	४ हूवास	२ कि.मी.	
५	मर्दिखोला	५ हूवास	१ कि.मी.	
६	सेदीखोला, क्वार्दीखोला, मारुती गहिराखोला	६ सरौंखोला	१ कि.मी.	
७	धूवाकोटखोला, धूवाखोला, सेतीखोला	७ भोर्ले	३ कि.मी	
	जम्मा			

स्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाका वडा कार्यालयहरू, २०७४ ।

गाउँपालिकाभित्र विभिन्न वडाहरूमा रहेका पानीका स्रोतहरूको पहिचान गर्दा सबै वडाहरूमा वर्षे सिंचाईं गर्नको लागि स्रोत प्रर्याप्त रहेको छ । गाउँपालिकाको वडा नं. १ देखि वडा नं. ७ सम्म अध्ययन गर्दा औसत २ कि.मी.को दुरीबाट सिंचाईं गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ । यो गाउँपालिकामा १६ वटा सिंचाईंका स्रोतहरू रहेपनि सेतीखोला, मेदीखोला, धुवाकोटखोला, मर्दीखोला, धुवाँखोला आदिलाई महत्त्वपूर्ण स्रोतका रूपमा लिन सकिन्छ ।

५.२ ताल/तलैया, प्राकृतिक पोखरीहरूको अवसथा

पैयुँ गाउँपालिका प्राकृतिक स्रोत र साधनमा धनी गाउँपालिका हो । यहाँ उत्पादनमूलक जमिन, सामुदायिक बन, ढुङ्गाका खानीहरू, पानीका साना साना तालहरू तथा प्राकृतिक पोखरीहरू रहेका छन् । गाउँपालिकाले बार्षिक योजनामा सिंचाईं सम्बन्धि योजनाहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न चाहेमा सम्भावनाहरू प्रशस्त रहेका छन् । यहाँ भएको सामुदायिक बनमा दाउरा, काठ, श्याउला, घाँस मात्र नभएर गैर काष्ठ बन पैदावरको विकास गर्न सके निर्यातमा बृद्धि भई आम्दानी बढाउन सकिन्छ । गाउँपालिकामा ताल तलैया तथा प्राकृतिक पोखरीहरूको सङ्ख्यात्मक अवस्थाका बारेमा तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.२
ताल/तलैया, प्राकृतिक पोखरीको विवरण

क्रस	नाम	स्थान/वडा	क्षेत्रफल ब. कि.मी.	कैफियत
१				
२				
३	पालूस्थान पोखरी	३ नं. बेउलीवास	३ रोपनी	
४				
५				
६	नाच्नेपोखरी काउ, डाडाकाउले पोखरी, आलेको पोखरी	६ नं. वडा सरौं	औसतमा २ रोपनी	
७				
	जम्मा			

स्रोत : पैयुँ गाउँपालिकाको कार्यालय, पर्वत , २०७४ ।

गाउँपालिका भित्र वडा नं. ३ वेउलीवासको पालुस्थान पोखरी र वडा नं. ६ अन्तर्गत नाच्नेपोखरी, काउ, डाडाकाउले पोखरी र आलेको पोखरी मात्र अस्तीत्वमा रहेका छन् । वडा नं. १ टकलाक, वडा नं. २ त्रिवेणी, वडा नं. ४ र ५ हुवास, तथा वडा नं. ७ भोर्लेमा ताल तलैया वा पोखरीहरू छैनन् ।

५.३ वार्षिक कृषि उत्पादन सम्बन्धि विवरण

कूल ७५,४२२ क्विन्टल अन्नबाली मध्ये ३८.३५% धान, ३७.२८% मकै, १३.५६% कोदो र १०.८१% गहुँ उत्पादन हुने गर्दछ । तेलहन बाली सामान्यरूपमा ३९९ क्वि. मात्रै उत्पादन हुने गर्दछ । आलु, प्याज, काउली आदि जस्ता तरकारीहरू भने राम्रो मात्रामा उत्पादन हुने देखिएको छः-

तालिका नं. ५.३
वार्षिक कृषि उत्पादन सम्बन्धि विवरण

बाली/उत्पादन समूह	आर्थिक वर्ष २०७३।०७४	
	क्षेत्रफल (रोपनीमा)	उत्पादन (क्विन्टलमा)
अन्नवाली		
धान	२०००१	२८९२४
मकै	३६४००	२८१२२
कोदो	२२२२१	१०२२७
गहुँ	६६६८	८१६९
दलहन वाली		
मास, बोडी, सिमी, मस्याङ, मुसुरो	१३४२	३५५
तेलहन बाली		
तोरी, सर्सिम, सूर्यमुखि	८४८	३९९
तरकारीबाली		
आलु, प्याज, काउली, भण्टा, बन्दा, गोलभेडा, रामतोरिया, साग	८५०६	४१०७५
अदुवा, बेसार, लसुन, खुर्सानी	२२४	१०१३
फलफुल खेती		
केरा, आँप, सुन्तला, भुइकटहर	२१३८	६२७७

स्रोतः जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, तथ्याक पुस्तिका, २०७२/०७३ ।

५.४ पशु धन तथा सोबाट हुने उत्पादनको अवस्था सम्बन्धि विवरण

जिल्ला पशु सेवा कार्यालयले लिएको तथ्याक हेर्दा उन्नत जातका गाई २१२ वटा भैसी २०० वटा तथा स्थानीय जातका गाईगोरू ८९१ वटा र भैसी राँगा ११२० वटा रहेका छन । गाई र भैसीले गरी ४७९७ मे.टन दूध दिने गर्दछन । गर्मी हावापानी भएका कारण च्यांग्रा यहाँ हुदैन । गाउँपालिकामा पशुधन तथा सोबाट हुने उत्पादनको अवस्थालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः-

तालिका नं. ५.४
पशु धन तथा सोबाट हुने उत्पादनको अवस्था

क्र.सं.	**किसिम**	**सङ्ख्या**			**उत्पादन**		
१	**पशुधन**	**स्थानीय**	**उन्नत**	**जम्मा**	**दूध (मे.टन)**	**मासु के.जी.**	**उन के.जी.**
क	गाइगोरू	८९१	२१२	११०३	१८४९		
ख	भैसी राँगा	११२०	२००	१३२०	२९४८	२१८०००	

ग	बोका खसी बाखा	४८४२				१७२३२७	
घ	भेडा च्याङ्ग्रा					२३६९५	
ङ	सुँगुर बंगुर					६५७९५	
च	अन्य					३२८	
२	**पंक्षी**	**स्थानीय**	**उन्नत**	**जम्मा**	**अण्डा सङ्ख्या**		**मासु के.जी.**
क	**कुखुरा**						९९२७२
	हाँस						६३९
	अन्य						
	माछा					केजी ८५७	
	मौरी घार		१५००			मह केजी ३०००	
	अन्य						

स्रोतः जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, पर्वत ।

५.५ विशेष व्यावसायिक खेती र उत्पादन हुने मूख्य कृषिबाली

क. गाउँपालिकाको प्रमुख बाली

यस गाउँपालिकामा तपसिलका प्रमुख वालीहरू उत्पादान हुने गर्दछ ।

क) प्रमुख खाद्यान्न बालीहरूः धान, मकै, कोदो, जौ, फापर ।

ख) दलहन बालीहरूः बोडी, सिमी, सिल्टुङ, मास, भटमास, केराउ, गहत ।

ग) तरकारीः आलु, मूला, रायो, बन्दा, काउली, घिरौला, लौका, फर्सी आदि ।

घ) फलफूलः सुन्तला, नासपाति, केरा, आरूबखडा, लिंचि, आँप आदि ।

ङ) तरकारी बीउः रायो, मुला, गाँजर, गोलभेडा, काँक्रो, जुकेनी, काउली, चम्सुर आदि ।

च) नगदे बालीः अदुवा, लसुन, बेसार, उखु, कफि आदि ।

स्रोतः जिल्ला कृषि विकास कार्यालय,पर्वत ।

ख. कृषि पकेट क्षेत्रहरू

यस गाउँपालिकामा तपसिल वमोजिमका कृषि पकेट क्षेत्रहरू सञ्चालन भएका छन । क्र.सं. १ देखि ३ सम्म बिगतका वर्षहरूदेखि सञ्चालन हुँदै आएको कार्यक्रम हो भने ४-७ सम्मका कार्यक्रमहरू यस आ.व.देखि थप भएका नयाँ कार्यक्रमहरू हुन । अन्य कार्यक्रमहरूमा साना सिंचाई कार्यक्रम, युवा स्वरोजगार कार्यक्रम,

मिनि पावर टिलर बितरण कार्यक्रमहरू रहेका छन् । जसमा युवा लक्षित कार्यक्रम २० जना कृषकहरूलाई सञ्चालन भएको छ । त्यस्तै साना सिंचाईतर्फ २१ वटा कृषक समूहलाई कार्यक्रम सञ्चालन भएको छ भने मिनि पावर टिलर ५ जना कृषकहरूलाई बितरण गरिएको छः-

तालिका नं. ५.५
गाउँपालिकामा रहेका कृषि पकेट क्षेत्रहरू

क्र.सं.	बाली	वडा
१	सरौंखोला छत्तिसे बरबोट धान पकेट क्षेत्र विकास सञ्चालक समिति	वडा नं ६
२	हुवास त्रिवेणी टकलाक सुन्तला पकेट सञ्चालक समिति	वडा नं. १,२,५
३	वाहाबी लामगरा धान पकेट क्षेत्र सञ्चालक समिति	वडा नं. १
४	चिलुवा धान पकेट समिति	वडा नं. ३
५	प्रगतिशिल तरकारी पकेट सञ्चालक समिति	वडा नं. १-७
६	काँहु मकै पकेट सञ्चालक समिति	वडा नं. ६
७	भोर्ले धान पकेट सञ्चालक समिति	वडा नं ७

स्रोतः पैयूँ गाउँपालिकाको कार्यालय, कृषि शाखा, २०७५ ।

ग. कृषि सम्बन्धि दर्ता भएका उद्योगहरूको विवरण

क्र.सं.	उद्योगको नाम	ठेगाना	किसिम	स्थीर पूँजी	चालु पूँजी	कूल पूँजी
१	सेण्टर प्वाइन्ट बहुउद्देश्यीय कृषि फर्म	पैयुँ गा.पा.-४ हुवास	प्राइभेट	१६,००,०००।-	१६,१७,०००।-	३२,१७,०००।-
२	श्रेष्ठ कृषि फर्म	पैयुँ गा.पा.-४ हुवास	प्राइभेट	३,००,०००।-	२,००,०००।-	५,००,०००।-

स्रोतः जिल्ला खाद्य सुरक्षा प्रोफाईल पुस्तिका, २०७३, कृषि विकास कार्यक्रम पर्वत ।

घ. रासायनिक मल बिक्री वितरण गर्ने सहकारी संस्थाहरू

यस गाउँपालिकामा तपसिल बमोजिमका सहकारी संस्थाहरूले रासायनिक मल बिक्री बितरण गर्ने गर्दछन् ।

तालिका नं. ५.६

रासायनिक मल बिक्री वितरण गर्ने सहकारी संस्थाहरू

क्र.सं.	बिक्रेता सहकारी संस्थाको नाम	ठेगाना	सम्पर्क व्यक्ति
१	श्री गौरव वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	पैयूँ गा.पा.-४ साविक वडा नं. ३ हुवास	हेमप्रसाद भुर्तेल
२	श्री त्रिवेणी बहुउद्देश्यिय सहकारी संस्था लि.	पैयूँ गा.पा.-३, त्रिवेणी	खगेश्वर काफ्ले
३	श्री सरौंखोला व्यवसायिक कृषि सहकारी संस्था लि.	पैयूँ गा.पा.-६, सरौंखोला	यज्ञप्रसाद तिवारी

स्रोतः जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, पर्वत तथ्याक पुस्तिका, २०७२।०७३

घ. पशुपालन तथा पशुपंक्षिहरूको पकेट क्षेत्रहरू

यस गाउँपालिकामा पशुपालन तथा पशुपंक्षिहरूको विकासको लागि तपसिल वमोजिमका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको छः-

तालिका नं. ५.७

पशुपालन तथा पशुपंक्षिहरूको पकेट क्षेत्रहरू

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा नं.
१	बाख्रा प्याकेज कार्यक्रम	१, ६ र ७
२	वर्षे घाँस (सुडान र टिओसेन्टी घाँस) निःशुल्क बितरण	१-७
३	जै घाँस निःशुल्क वितरण	१-७
४	बाख्राका लागि पि.पि.आर. खोप निःशुल्क बितरण (केन्द्रीय कार्यक्रम)	१-७
५	व्यवसायिक पशुपालन तालिम कार्यक्रम (१ दिने)	९ वटा स्थानमा
६	व्यवसायिक पशुपालन तालिम कार्यक्रम (३ दिने)	गाउँपालिका स्तरीय
७	आन्तरिक तथा बाह्य परजिवी नियन्त्रणका लागि निःशुल्क औषधि वितरण कार्यक्रम	१-७
८	उन्नत जातको ब्याठे बोका बितरण कार्यक्रम	३ वटा

स्रोतः जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, पर्वत प्रोफाइल २०७१।०७२ ।

५.६ गाउँपालिकामा रहेका बास्तुकला उद्योगहरू

यस गाउँपालिकामा कुनैपनि बास्तुकला उद्योगहरू दर्ता भएको अवस्थामा रहेका छैनन । केहि व्यक्तिहरूमा अन्तरनिहित बास्तुकलाको क्षमता रहेता पनि उद्योगको रूपमा दर्ता भएका छैनन ।

स्रोतः घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति,पर्वत २०७१

५.७ औद्योगिक तथा व्यापार, व्यवसाय (निर्माण व्यवसायी समेत) सम्बन्धि बिवरण

यस गाउँपालिकामा घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसाय समितिमा दर्ता भएका कूल १५८ वटा उद्योग मध्ये सबैभन्दा बढी खाजाघर, चियापसल तथा रेष्टुरेण्ट २८ वटा, होटल व्यवसायी १९ वटा गरी ५७ वटा अर्थात ३६% छन भने राइसमिल ३८ अर्थात २४% रहेका छन । अन्य व्यवसायीहरू नगण्य रहेका छन ।

तालिका नं. ५.८

औद्योगिक तथा व्यापार, व्यवसाय सम्बन्धि बिवरण

सि.नं.	व्यापार व्यवसायको बिवरण	जम्मा सङ्ख्या
१	कुखुरा फर्म	१
२	बाख्रपालन	४
३	बंगुर पालन	२
४	पशुपालन तथा कृषि फर्म	९
५	सुन्तला फर्म	१
६	होटल व्यवसायी	१९
७	खाजाघर, चिया पसल तथा रेष्टुरेण्ट	२८
८	दुग्ध डेरी	१
९	फ्रेस हाउस	४
१०	पाउरोटी उद्योग	२
११	चाउमिन उद्योग	१
१२	सौन्दर्यकला व्यवसायी	३
१३	हेयर सैलुंग	१
१४	फोटो स्टुडियो	२
१५	टेलर्स	५
१६	कम्प्यूटर सेण्टर	५
१७	अफसेट प्रेस	१
१८	ग्रिल मेटल उद्योग	३
१९	फर्निचर	२
२०	सुनचाँदी उद्योग	२
२१	ढाका कपडा उद्योग	३
२२	कपडा उद्योग	२

२३	कपास उद्योग	१
२४	छाला जुत्ता उद्योग	१
२५	सल उद्योग	१
२६	राइस मिल	३८
२७	पानी मिल	२
२८	पानी घट्टा	१
२९	आर्ट एण्ड प्रिन्ट उद्योग	१
३०	मोटर साइकल वर्कसप	२
३१	मोबाइल रिपेयरिङ्ग	१
३२	निर्माण व्यवसायी/ठेक्का पट्टा	८
३३	क्रसर उद्योग	०
३४	पुल एण्ड स्नुकर	१
जम्मा		१५८

स्रोतः घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति, २०७३ ।

५.८ गाउँपालिकामा रहेका पदमार्गहरूको विवरण

गाउँपालिकाको विकास र समृद्धिको प्रमुख आधारका रूपमा रहेको एक क्षेत्र पर्यटन पनि हो । पर्यटन उद्योगको विकासका लागि पर्यटकीयस्थल, न्यानो आतित्थ्यता, होटेल, रेष्टुरेण्ट, रिसोर्ट, शान्त र रमणीय पदमार्ग आदिको योगदान ठूलो रहेको हुन्छ । यस गाउँपालिकामा पनि विभिन्न स्थानमा पर्यटकीय पदमार्गहरू रहेका छन् । जिल्ला पर्यटन विकास गुरूयोजना २०७० ले पहिचान तथा सिफारिस गरेअनुसार गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका पर्यटकीय पदमार्गहरूको विवरण यसप्रकार रहेको छः-

क. पुर्तिघाट - रानीपानी - पूर्णगाउँ - लुङ्याङकोट - पैयुँकोट - धरमपानी - नायब साहेब मन्दिर - छतिवन (१८ कि.मि.) पैयुँ चारपाला पदमार्गबाट परिचित

ख. छतिवन - चिन्नेखर्क - टकलाक - सेतीबेनी (१० कि.मि.) पैयुँ चारपाला पदमार्गबाट परिचित

यी पदमार्गहरूको प्रमुख गन्तब्यस्थल यहाँका नायब साहेब मन्दिर, फूलबारी भग्नावशेष दरबार जस्ता ऐतिहासिक स्थल र प्रमुख धार्मिकस्थल सेतीबेनी रहेकोले यस गाउँपालिकाको प्रमुख आकर्षणयुक्त पर्यटकीय स्थलका रूपमा यो क्षेत्र स्थापित हुनसक्ने बलियो सम्भावना रहेको छ ।

५.९ गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका खाना खाने तथा बस्ने होटल लजहरूको विवरण

यस गाउँपालिकामा विभिन्न होटल, लज, रेष्टुरेण्ट विस्तार हुने क्रममा रहेका छन् । स-साना चिया पसल, खाजा घर तथा रेष्टुरेण्टको सङ्ख्या २८ वटा रहेका छन भने होटल लजको सङ्ख्या १९ वटा भएको भए तापनि तपसिल वमोजिममा होटल, लजहरूमा एकैपटकमा १० जनाभन्दा बढी व्यक्तिलाई खाना, खाजा ख्वाउन सकिने, ५ जनाभन्दा बढी व्यक्तिलाई सुताउन सकिने प्रकृतिका रहेका छन् । जसको नाम यसप्रकार रहेको छः-

तालिका नं.५.९

गाउँपालिकामा रहेका होटेल तथा लजहरूको विवरण

सि.नं.	होटल, लजको नाम	किसिम	कैफियत
१	प्रशान्त होटल, हातेमालो चोक	खाना खाने तथा सुत्ने	
२	सेतीगण्डकी होटल, हातेमालो चोक	खाना तथा लज	
३	बिरू होटल, हातेमालो चोक	खाना खाने तथा लज	
४	अश्विन होटल, हातेमालो चोक	खाना खाने तथा सुत्ने	
५	फेमिली रेष्टुरेण्ट, हातेमालो चोक	खाना खाने तथा सुत्ने	
६	मिष्टान भण्डार खाजा घर, हातेमालो चोक	खाना तथा खाजा खाने	
७	कोपिला होटल एण्ड लज, त्रिवेणी अर्थुन	खाना खाने तथा सुत्ने	
८	आले होटल एण्ड लज	खाना खाने तथा सुत्ने	

स्रोतः तथ्याङ्क संकलन, (मितिः २०७५।१।४) ।

५.१० गाउँपालिकाभित्र रहेका खुला क्षेत्रहरू

यो गाउँपालिकाको केन्द्र रहेको ठाउँ हुवास बजार जिल्लाकै दोस्रो ठूलो बजार हो । अन्य स-साना बजारहरू पनि यहाँ सञ्चालित छन् । ग्रामीण क्षेत्रमा उत्पादन भएका कृषि तथा गैर कृषिजन्य उत्पादनलाई निर्यात गर्ने र घरपरिवारमा आधाभुत आवस्यकताभित्र पर्ने नुन, चिनी लत्ताकपडा, निर्माण सामाग्रीहरू लगायतका बस्तुहरूको खरिदका लागि खुला क्षेत्र लगायत बजारको ठूलो महत्त्व रहेको छ । यो क्षेत्रमा तरकारी बाली तथा फलफूल खेती भन्दा पनि अन्नवालीमा बढी जोड दिइएको देखिन्छ । अन्नबालीमा निर्भर

श्रमशक्तिलाई फलफूल खेती तथा तरकारी बालीमा **Transfer** विट्रिस गर्न सके थप आम्दानीमा बृद्धि गर्न सकिने सम्भावना छ । फलफूल खती र तरकारी खेतीको लागि यहाँ उपयुक्त खालको बातवरण रहेको बारेमा प्राविधिक तथा सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञहरू बताउँछन् । परंपरागत रूपमा लगाइएका बालीहरू राम्रो रहेका कारण पनि नगदेवाली लगायत अन्य बालीको लागि यो क्षेत्र संभाब्य मानिन्छ । आयतलाई कटौती गर्दै निर्यातमा बृद्धि गर्नको लागि कृषिजन्य उत्पादनमा यो नै उत्तम विकल्पको रूपमा रहेको छ । स्थानीय उत्पादनमा बृद्धि गर्न सके खुला क्षेत्र तथा स्थानीय बजारहरूको सङ्ख्यामा पनि बृद्धि गर्न सकिन्छ । गाउँपालिकाभित्र रहेका खुला क्षेत्रहरूको विवरण तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.१०
खुला क्षेत्र तथा स्थापित बजारहरूको विवरण

क्र.स.	वडा नं. र बस्ती	मुख्य बजार	केन्द्रबाट दूरी कि.मी.	कैफियत
१	१ नं. वडा टकलाक	घैयाखेत	५ कि.मी.	
२	२ नं. वडा त्रिवेणी	त्रिवेणी, अर्थुन	१ कि.मी.	
३	३ नं. वडा बेउलीवास	मैदान	४ कि.मी.	
४	४ नं. वडा हूवास	हातेमालोचोक, हुवास बजार, मर्दीखोला	० कि.मी.	
५	५ नं. वडा हुवास	चिसापानी, देउराली	८००मि.	
६	६ नं. वडा सरौंखोला	जोइविरे र सरौंखोला	१ कि.मी.	
७	७ नं. वडा भोर्ले	भोर्ले बजार	४ कि.मी.	
	जम्मा			

स्रोत : जिल्ला समन्वय समितिको कार्यालय पर्वतको स्रोत नक्शा ।

गाउँपालिकाका सबै वडाहरूको बजारसम्मको पहूँचलाई हेर्दा बजारदेखि गाउँसम्मको दुरी धेरै छैन । गाउँ र बजार बीचको सम्बन्ध बलियो छ । तालिकाअनुसार सबै वडाहरूमा घटीमा १ वटा र बढीमा ३ वटा सम्म साना ठूला ब्यपार व्यवसायहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन् । सबैभन्दा बढी बजार सहितको खुला क्षेत्र वडा नं. ४ को हातेमालो चोकमा रहेको छ । जसलाई पर्वतको दोस्रो कुश्मा पनि भन्ने गरिन्छ । यो पर्वतको दोस्रो ठूलो बजार हो ।

५.११ गाउँपालिकाभित्र रहेको सरकारी स्वामीत्वको अचल सम्पत्ति सम्बन्धि विवरण

सरकारले विगतमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको मर्म अनुसार स्थानीय स्तरमा सेवा प्रवाह गर्नको लागि स्थानीय स्तरमा सेवा केन्द्रहरूको ब्यवस्था गरेको थियो । यसै शिलशिलामा साविक गाविसहरू तथा ईलाकास्तरिय केन्द्रहरूमा जमिनको ब्यवस्था गरी भवनहरू निर्माण गर्ने अभ्यास गरेको हो । यो प्रावधान अनुसार ग्रामीण क्षेत्रका धेरै ठाउँहरूमा सरकारको स्वामित्वमा रहेका धेरै अचल प्रकृतिका जग्गा जमिन तथा भवनहरू रहेका छन् । यो गाउँपालिकामा रहेका यस्ता सरकारी स्वामित्वका जग्गा जमिन भवनहरूको विवरण तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.११
अचल सम्पत्तिको विवरण

क्रस	अचल सम्पत्ति	विगाह/रोपनी/कट्ठा आदि	स्वामित्वमा रहेको गाउपालिका	कैफियत
१	भवन (५ वटा)	८ रोपनी	पैयूा गाउपालिका	
२	जमिन	–	–	–
३	गाडी	–	–	–
४	मोटरसाईकल	५ वटा	पैयूा	–
५	अन्य मेशिन	–	–	–
६	अन्य	–	–	–
	जम्मा		–	–

स्रोतः गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, हुवास ।

तालिकाअनुसार गाउँपालिकामा हाल विषयगत शाखा वा तीसँग सम्बन्धित लाभग्राही समुहहरूका जम्मा भौतिक संरचना अर्थात भवनहरूको सङ्ख्या ५ रहेको छ । यी भवनहरूले जम्मा ८ रोपनी क्षेत्रफल मात्र ओगटेको छ । उल्लिखित निकाय वा समुहका नाउँमा गाडी लगायतका अन्य मेशीनरी समानहरू नरहेको तालिकाले देखाएको छ ।

५.१२ धार्मिक स्थलको नाम र सङ्ख्या सम्बन्धि विवरण

नेपाली समाज धर्म तथा संस्कृतिमा अडिएको समाज हो । यसको उत्पत्तिदेखि विकासको क्रम नै धर्म तथा संस्कृतिमा आधारित छ । प्रारम्भीक नेपाली समाजको कानूनी नियन्त्रण धर्मले गरेको थियो । **"न्याय गरे स्वर्गको बाटो अन्याय गरे नर्कको बाटो"** को मान्यतामा समाज चलेको थियो । अहिले पनि नेपाली जनताको आस्थाको केन्द्रको रूपमा धर्म स्थापीत छ । प्रत्येक नेपाली समाजलाई नियालेर हेर्‍यौं भने जाती तथा संस्कृति अनुसारका धार्मिक मठ, मन्दिरहरू टोल टोल तथा बस्ति बस्तीमा भेटिन्छन् । गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न मठ, मन्दिर, मस्जीद तथा चर्चहरूको अवस्थाका बारेमा तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.१२
धार्मिक स्थलको नाम र सङ्ख्याको विवरण

क्रस	मन्दिर	मस्जीद	चर्च	अन्य
	२२	०	०	

स्रोतः गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, हुवास ।

हिन्दु धर्मालम्बीहरूको बाहुल्यता रहेको यो गाउँपालिकामा जम्मा २२ वटा मन्दिरहरू रहेको तालिकाले देखाएको छ । मस्जीद तथा चर्च भने यो क्षेत्रमा निर्माण भएका छैनन् । ७ वटा वडाहरूमा २२ वटा मन्दिरहरू भनेको औषतमा एक वडामा झण्डै ३ वटा मन्दिरहरू पर्न आउँछन् । विहान बेलुका मन्दिरको पूजा पाठ हुनुको साथै महत्त्वपूर्ण तिथी तथा चाड पर्वहरूमा मेला समेत लाग्ने गरेको गाउँपालिकाले जनाएको छ ।

५.१३ पूर्वाधार विकास अन्तर्गत राजमार्ग तथा ग्रामीण सडकको अवस्था

पूर्वाधार विकासलाई समाजको सम्पूर्ण विकासको आधार मानिन्छ । ग्रामीण विकासको माध्यमबाट आम्दानीका स्रोतहरू बढाउन सकिन्छ । क्षमता अभिबृद्धिसँग सम्वन्धित विभिन्न प्रकृतिका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ । सेवा प्रवाहमा पनि सहज र छिटो छरिता हुन सक्छ । त्यसकारण अहिले पनि जनताको चासो भनेको सामाजिक विकासको क्षेत्रमा भन्दा पूर्वाधार विकासको क्षेत्रमा नै बढी रहेको पाईन्छ । नेपालको पूर्वाधार विकासको शुरूवात गोरेटो बाटोबाट भए पनि विस्तारै घोरेटो बाटो हुँदै मोटरबाटो तर्फ उन्मुख हुँदै आएको पाईन्छ । २०४७ सालको परिवर्तनपाछि नेपाली समाजमा प्रशस्त ग्रामीण सडकहरू खोल्ने अभियान चल्यो । यो अभियानमा पर्वत जिल्ला अग्रिम स्थानमा पर्दछ । यहाँका सबै साविक गाविसहरू तथा हालका वडाहरूमा विभिन्न प्रकृतिका ग्रामीण सडकहरूले छोएका छन् । गाउँपालिकामा खनिएका विभिन्न प्रकारका सडकहरूका बारेमा तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.१३
गाउँपालिकाभित्र सडक सञ्जालको विद्यमान् अवस्थाको विवरण

क्रस	सडकको बर्गिकरण	लम्बाई कि.मी.	सडकको औसत चौडाई (मि.)	अन्य (सडककले सेवा पूगेका वडाहरु)
१	.....राजमार्ग			
२	सहायक राजमार्ग	०	०	०
३	पक्की तथा कालोपत्रे	०	०	०
४	ग्रावेल सडक	१०.५ कि.मी.	५ मिटर	
५	कच्ची सडक/मौसमी सडक	२५.०५कि.मी.	३.७५ मिटर	
६	मुल बाटो निमाण	१.५ कि.मी.	१ मिटर	
७	ईट्टा विच्छाइएको बाटो	०	०	
८	ढुङ्गा छापेको बाटो	०	०	
९	सिडी तथा खुड्कीला	०	०	
	जम्मा			

स्रोतः जिल्ला प्राविधिक कार्यालय, पर्वत , २०७४ ।

तालिकाअनुसार पैयुँ गाउँपालिकामा जम्मा ग्रावेल सडक १०.५ कि.मी रहेको छ । विगत ५ वर्ष अघि स्याङ्गजाको सीमादेखि पैयुँगाउँपालिका र विहादी गाउँपालिकाको सीमाबीचको ग्रामीण सडक मात्र ग्रावेल थियो । यो सडकबाट खनिएका अन्य सहायक सडकहरूको लम्वाई २५.५ कि.मी. रहेको छ । यी ग्रामीण सडकहरूले मूल सडकबाट सबै वडा कार्यालयहरूसँग जोड्ने कार्य गरेका छन् । गाउँपालिकामा जम्मा ३८ कि.मी.बाटो खनिएको छ । यी बाटोहरूको चौडाई भने फरक फरक अर्थात ग्रावेल सडकको ५ मिटर र अन्यको ३.७५ मिटर रहेको छ । गाउँपालिकाले नयाँ ग्रामीण सडकहरूको निर्माण गरेको छैन । खनिसकेका ग्रामीण सडकहरको स्तर उन्नित गर्ने, ग्रावेल गर्ने तथा कालोपत्रे गर्ने जस्ता कार्यहरूमा बढी जोड दिइएको छ । तालिकामा उल्लिखित सडकहरू निर्माणाधिन नभै गतसालसम्ममा खनिईसकेका र प्रयोगमा आइरहेका सडकहरू हुन् ।

५.१४ गाउँपालिकामा निर्माणाधिन ग्रामीण सडकको अवस्था

समाज परिवर्तनशिल छ । विकासका गतिविधीहरू नियमितरूपमा अगाडि बढीरहेका छन् । सञ्चारको क्षेत्र पछि छिटो परिवर्तनको फड्को मार्न यातायातको क्षेत्र सफल भएको छ । ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपालीले आफ्नै घर आँगानमा मोटर पुर्याउने अभिलाषा राखेका छन् । पूर्वाधारतर्फको सबैभन्दा बढी

रकम सडकमा खर्चिएको अवस्था छ । जलजला गाउँपालिकामा पनि सबै वडा तथा बस्तीहरूमा सडक पुगेको छ । अव स-साना बस्तीहरूमा मात्र पुग्न बाँकी रहेका कारण त्यस्ता ठाउँहरूमा स्थानीय तहहरू मार्फत काम भइरहेको छ । स्थानीय तहले हाल नयाँ ट्र्याक खोल्ने कार्यलाई भन्दा खनिरहेका ग्रामीण सडकहरूको स्तरोन्नतिको कामलाई बढी प्राथमिकता दिईएको छ । जलजला गाउँपालिकामा निर्माणधिन ग्रामीण सडकहरूको अवस्थाका बारेमा तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.१४
निर्माणधीन गाउँस्तरीय सडकहरूको विवरण

सडकको किसिम	अनूमानित लम्वाई कि.मी.	सडकको औसत चौडाई	सडकबाट सेवा पुग्ने वडा तथा बस्तिहरु	लाभान्वित जनसङ्ख्या
कालोपत्रे	०		०	०
ग्राभेल	१०.५ कि.मी.	५ मिटर		
कच्ची तथा धूले	२५.०५ कि.मी.	३.७५ मिटर		
जम्मा	३६ कि.मी.			

स्रोतः जिल्ला प्राविधिक कार्यालय, पर्वत ।

तालिकाअनुसार गाउँपालिकाले गाउँपालिकामा नयाँ नाका खोल्ने कार्यलाई भन्दा खनिसकेका सडकहरूको स्तर उन्नतिको कामलाई बढी प्राथमिकता दिईएका कारण नयाँ नाकाको बारेमा तालिकामा शुन्य अवस्था देखिएको छ ।

५.१५ गाउँ/नगरक्षेत्रभित्र रूट परमिट लिएर सञ्चालन भएका सवारी साधनहरूको विवरण

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले स्थानीय तहलाई स्थानीय सरकारको रूपमा परिभाषा गरेको छ । स्थानीय तहले व्यवस्थापीका, कार्यपालिका तथा न्यायपालिका तीनैवटा सरकारका अंगहरूको कार्य गर्न पाउने गरी संविधानमा ब्यवस्था भएका कारण पनि स्थानीय सरकारहरू बलिया भएका छन् । स्थानीय सकार सञ्चालन ऐनले आफ्नो क्षेत्रभित्र सञ्चालन भएका र हुने साधनहरूको लागि रूट परमिट गाउँपालिका तथा नगरपालिकाबाट दिने व्यबस्था गरेको छ । यस गाउँपालिकामा सहायक राजमार्ग सञ्चालनमा आएको र अन्य ग्रामीण सडकहरूको सङ्ख्या तथा कि.मी.पनि धेरै रहेको अवस्था छ । यो गाउँपालिकामा सञ्चालित रूट परमिटका बारेमा तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.१५

गाउँ/नगरक्षेत्रभित्र रूट परमिट लिएर सञ्चालन भएका सवारी साधनहरूको विवरण

बस चल्ने, शुरु हुने स्थान	बस पुग्ने अन्तिम स्थान	दैनिक सञ्चालन हुने सवारी साधन सङ्ख्या	बस स्टप सङ्ख्या यात्रु चढाउने ओराल्ने स्थान	कैफियत
–	–	–	–	
जम्मा	–	–	–	

स्रोतः गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, हुवास ।

तालिकाअनुसार हालसम्म गाउँपालिकाबाट कुनै पनि सवारी साधनले रूट परमिट लिएका छैनन् । यो गाउँपालिकामा धेरै प्रकारका सवारीका साधनहरू जस्तो टेक्टरदेखि काठमाण्डौ, बुटवलसम्म रात्री बसहरू पनि चल्ने गरेका छन् । तर गाउँपालिकामा ती सवारी साधनहरू दर्ता गर्ने तथा रूट परमिट लिने ब्यवस्थाको शुरूवात नभएको तालिकाले देखाएको छ ।

५.१६ गाउँपालिका क्षेत्रमा चल्ने सवारी साधनहरूको अवस्थाको विवरण

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले स्थानीय तहलाई सवारीका साधनहरू व्यवस्थित गर्ने अधिकार दिएको छ । कानून कार्यान्वयनको प्रारम्भकाल भएका कारण यो अधिकारको प्रयोग तर्फ स्थानीय तहले त्यति ध्यान दिन सकिरहेका छैनन् । सवारीका साधनहरूको रोड परमिट दिने तथा सवारीका साधनहरूको अद्यावधिक विवरण कायम गरी पुराना अर्थात वातावरण प्रदुषण गर्ने प्रकृतिका साधनहरूलाई नियमन गर्ने आदि कार्यहरू स्थानीय तहको कार्य क्षेत्रभित्र पर्दछन् । गाउँपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र अद्यावधिक गरेको सवारी सञ्चालन सम्बन्धि विवरण तलको तालिकमा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.१६

गाउँ/शहर क्षेत्रमा चल्ने सवारी साधनहरूको विवरण

क्र.स.	सवारी साधनको प्रकार	सङ्ख्या	अवस्था		
			१० वर्षसम्म पुरानो	१० वर्षभन्दा बढी पुरानो	कैफियत

१	निजी	–	–	–	
२	सरकारी स्वामित्वका	–	–	–	
३	सार्वजनिक (भाडाका)	–	–	–	
४	कूटनैतिक	–	–	–	
५	अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी	–	–	–	
६	अन्य	–	–	–	
	जम्मा	–	–	–	

स्रोत : पैयूँ गाउँपालिकाको कार्यालय, हुवास, पर्वत ।

गाउँपालिकामा सरकारी तथा निजी र सार्वजनिक सवारीका साधनहरू सञ्चालनमा आईरहेका छन् । तर गाउँपालिकामा कुनै प्रकारको दर्ता सम्बन्धि रेकर्ड रहेको छैन । नयाँ पुराना सवारीका साधनहरूको विवरण गाउँ तथा जिल्लास्तरको रेकर्डमा उल्लिखित छैन । तालिकाअनुसार सवारी साधनको रेकर्ड राख्ने कार्यको शुरूवात गाउँपालिकाले गरेको छैन भन्ने प्रमाणित हुन्छ ।

५.१७ गाउँपालिकामा विद्यमान सतह ढलको अवस्था

गाउँपालिकाको सबै क्षेत्र ग्रामीण क्षेत्रमा अवस्थित छ । यहाँ ढल निकास भन्दा अन्य योजनाहरू गाउँपालिकाका प्राथमिक सूचिमा परेका छन् । बाढी पहिरो नियन्त्रण गर्न तथा खोलानाला ब्यवस्थित गर्नको लागि ढल निकासको आवश्यकता छ । ग्रामीण कच्ची सडकहरूमा हिमपाईपको ब्यवस्था गर्न सके धमिलो पानी बग्नबाट बचाउन सकिन्छ । गाउँपालिकाभित्र सतह ढल निकासको अवस्थालाई तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.१७

विद्यमान सतह ढलको अवस्था

सतह ढलको प्रकार	कि.मी.
ह्यामपाईप	–
पक्की स्ल्याव ढाकिएको	–
पक्की स्ल्याव नढाकिएको	–
जम्मा	–

स्रोत : गाउँपालिकाको कार्यालय, हुवास ।

तालिकाअनुसार गाउँपालिकाभित्र सतह ढलको ब्यवस्था कुनै पनि वडामा नभएको देखिन्छ । यो गाउँपालिका ग्रामीण क्षेत्रमा रहेको र ग्रामीण सडकहरू सबै कच्ची रहेको कारण पनि ह्यामपाईपहरूको उपयोगमा ध्यान नगएको हो ।

५.१८ सार्वजनिक शौचालय सम्बन्धि विवरण

पर्वत जिल्ला नेपालमा छैटौं स्थानमा **ODF** घोषणा गर्न सफल भएको जिल्ला हो । यो जिल्ला अहिले पूर्ण आनीवानी परिवर्तन सहितको जिल्ला घोषणा गर्नको लागि प्रयाशरत छ । जिल्लामा हाल सबै स्थानीय तहका घरधुरीहरूमा ९८% पक्की शौचालयहरू निर्माण भैसकेका छन् भने वाँकी २% कच्ची शौचालयहरूलाई गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको सहयोगमा पक्की बनाउने कार्य भइरहेको छ । यो गाउँपालिकामा निर्माण भएका शौचालयहरूको सङ्ख्या तथा अवस्था देहाय बमोजिम रहेको छः-

तालिका नं. ५.१८
सार्वजनिक शौचालय सम्बन्धि विवरण

क्र.स.	सार्वजनिक शौचालय रहेको स्थान	वडा नं.	कैफियत	सञ्चालनको अवस्था	सञ्चालक
१	–	–	–	–	–
२	–	–	–	–	––
३	–	–	–	–	–
४	हुवासको हातेमालो चोक	४	–	सञ्चालन भइरहेको	वडा कार्यालय
५	–	–	–	–	–
६	–	–	–	–	–
७	–	–	–	––	–
	जम्मा	–		–	–

स्रोतः पैयुँ गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय हुवास ।

यो गाउँपालिका ODF घोषणा भएको गाउँपालिका हो । पर्वत जिल्ला तथा धौलागिरी अञ्चल नै ODF घोषणा भएको क्षेत्रभित्र पर्दछ । यहाँ सबैको घरमा ब्यक्तिगत शौचालयहरू उपयोगमा आइरहेका छन् । तालिकाअनुसार सार्वजनिक शौचालय गाउँपालिकाको वडा नं. ४ हुवास बजारमा एक वटा मात्र रहेको छ । अन्य वडाहरूमा सार्वजनिक शौचालयको माग भए पनि हालसम्म निर्माण नभएको तथ्य तालिकाबाट पुष्टि हुन्छ ।

५.१९ गाउँपालिकामा प्राकृतिक प्रकोपबाट भएको क्षतीको विवरण

२०७२ साल बैशाख १२ गते र ऐ. २९ गते गएको महाभुकम्पबाट नेपालको इतिहासमा दोस्रो ठुलो मानवीय तथा अन्य सम्पत्ति सम्बन्धि क्षती भयो । यो महाभुकम्पले पैयुँ गाउँपालिकाका अधिकांश वडाहरूमा क्षेती पुऱ्यायो । सम्पत्ति सम्बन्धि क्षति तुलनात्मकरूपमा अन्य तहहरूमा भन्दा यहाँ बढी भयो । भुकम्पबाट जिल्लामा सबैभन्दा बढी क्षति भएको गाउँपालिका पैयुँ गाउँपालिका हो । आर्थिक वर्ष २०७२/०७३ मा भुकम्प तथा अन्य प्राकृतिक प्रकोपबाट भएको क्षतिलाई तथ्याङ्कमार्फत उल्लेख गरिएको छ । यो गाउँपालिकामा भएको क्षतिलाई तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.१९

प्राकृतिक प्रकोपबाट भएको क्षतिको विवरण

प्रकोपको किसिम	क्षतिको विवरण	भएको अनूमानित क्षति रु	मानविय क्षति
बाढी	०	०	०
पहिरो	०	०	०
आगजनी	०	०	०
महामारी	०	०	०
हावाहूरी	०	०	०
चट्याङ	०	०	०
नदि कटान	०	०	०
खडेरी	०	०	०
शित लहर	०	०	०
भूकम्प	६५७ घरधूरी पूर्ण र १५४ घरधुरी आंशिक क्षति	६५४००००००	०
अन्य	०	०	०
जम्मा			०

स्रोतः जिल्ला समन्वय समिति, जिल्ला प्रहरी कार्यालय पर्वत, गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, हुवास ।

५.२० विपद ब्यवस्थापन पूर्वतयारी सम्बन्धि विवरण

- विपद ब्यवस्थापन समिति बनेकोः छैन
- सुरक्षित स्थान तोकिएकोः (औपचारिकरूपमा सुरक्षित ठाउँ तोकिएको छैन)
- विपद ब्यवस्थापन पूर्व तयारी योजना बनेकोः छैन
- विपद ब्यवस्थापन कोष बनेकोः छैन

५.२१ गाउँपालिकामा विद्युतीकरणको अवस्था

पर्वतमा केन्द्रिय विद्युतीकरणको लाईन र सामुदायिक विद्युतीकरणको लाईन गरी दुईलाईनबाट जिल्लाका सबै साविक गाविसहरू तथा हाल कायम भएका वडाहरूमा विद्युतीकरणको कार्य सम्पन्न भएको छ । केन्द्रीय विद्युतीकरणको काम केन्द्रीय सरकार मार्फत जिल्ला विद्युत प्राधिकरणको कार्यालयले गर्दै आएको छ । केन्द्रीय विद्युतीकरण अन्तर्गत नपरेका वडाहरूमा समुदायको अग्रसतामा विद्युतीकरणको कार्यलाई अघि बढाइयो । समुदायको व्यापक सहभागिता तथा सरकारको प्रयाशस्वरूप पैयुँ गाउँपालिकाभित्र भएको विद्युतीकरणको अवस्थाका बारेमा तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.२०
शहरी विद्युतीकरण (सामुदायिक वाहेक)

क्रस	विवरण	परिणाम (सङ्ख्या)
१	ग्राहस्थ लाईन सङ्ख्या	४००
२	औद्योगिक लाईन सङ्ख्या	३
३	व्यपारिक सङ्ख्या	२
४	मन्दिरमा वितरित सङ्ख्या	–
५	खानेपानी	–
६	सडक बत्ति	––
७	अस्थायी बत्ति	–
८	सिंचाई	–
९	स्विचिङ स्टेशन	–
	टन्सफर्मर सङ्ख्या	३
	जम्मा	

स्रोत : नेपाल विद्युत प्राधिकरण वितरण शाखा, कुश्मा, पर्वत ।

माथिको तालिकामा नेपाल विद्युत प्राधिकरणद्धारा सञ्चालित विद्युतीकरणका कार्यक्रमहरू मात्र समावेश गरिएको छ । तालिकामा उल्लिखित तथ्याङ्कअनुसार ग्राहस्थ्य लाईन सङ्ख्या ४०० रहेको छ । गाउँपालिकाभित्र औद्योगिक लाईन सङ्ख्या ३ रहेको छ भने ब्यपारिक सङ्ख्या २ रहेको छ । यो गाउँपालिकामा ट्रान्सफर्मर सङ्ख्या ३ रहेको छ । मन्दिर, सडक, सिंचाई आदिमा लाईन जडान नभएको तथ्याङ्कले देखाएको छ । सामुदायिक विद्युतीकरण भएका बर्तमान वडाहरूको तथ्याङ्क सामुदायिक विद्युतीकरणको कार्यालयमा प्राप्त हुन नसकेकोले यहाँ उल्लेख गरिएको छैन ।

५.२२ गाउँपालिकामा दुरसञ्चार सम्बन्धि विवरण

विश्वमा दुरसञ्चारले व्यापक फड्को मारेको वर्तमान अवस्थामा नेपालमा पनि यसको प्रत्यक्ष प्रभाव पर्नु स्वभाविक हो । विगत छोटो समयमा द्रुतगतीमा सञ्चारमा परिवर्तन आयो । दुर्गम ग्रामीण क्षेत्रमा पनि अहिले प्रत्येकका घर घरमा टेलिफोनको लाईनहरू, कम्प्युटर तथा ल्यापटपहरू र हात हातमा मोवाईलको पहुँच विस्तार भएका कारण सञ्चारको क्षेत्रमा सबैको सक्रियता बढेको भन्न सकिन्छ । गाउँपालिकामा दुरसञ्चारको क्षेत्रमा प्राप्त उपलब्धिहरूको विवरण तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.२१
गाउँपालिका क्षेत्रमा दुरसञ्चार सम्बन्धि विवरण

क्र.स.	सञ्चार सेवाको किसिम	परिणाम	कैफियत
१	**PSTN** टेलिफोन	पैयुंको हुवास	१ वटा
२	ए.डी.एस.एल. सेवा	हूवास	१०० लाईन
३	इन्टरनेट तथा जी.पी.आर.एस.सेवा	सबै मोवाईलमा सेटिङ	
४	मोवाइल टावर		२ वटा
५	जी.एस.एम पोष्टपेड मोवाइल	२३६ सीम प्रयोग भैरहेको	
६	जी.एस.एम. प्रीपेड मोवाइल	१०६३४ सीम प्रयोग भैरहेको	
७	स्काई पोष्टपेड मोवाइल	–	
८	स्काई प्रिपेड मोवाइल	१२४४ सीम प्रयोगमा आईरहेको	
९	टेलिफोन लाइन	१५०	
	जम्मा		

स्रोतः नेपाल दुरसञ्चार संस्थान, पर्वत, २०७४ ।

यस तालिकामा गाउँपालिकामा सञ्चार सम्बन्धि साधनहरूको प्रर्याप्तताका बारेमा उल्लेख गरिएको छ । पैयुँ गाउँपालिकामा **PSTN** सेवा जम्मा १ वटा रहेको छ । ए.डी.एस.एल सेवा हुवासमा १०० वटा लाईन रहेका छन् । मोवाईलको टावर सङ्ख्यामा १ रहेको छ भने जी.एस.एम.पोष्टपेड मोवाईल २३६ मात्र रहेका छन् । जि.एस.एम.प्रीपेड मोवाईल सबैभन्दा बढी १०६३४ रहेको छ । पाईक पर्ने ठाउँहरू जस्तो स्याङ्गजा जिल्लाको श्याङ्गजा बजार, बालिङ्ग बजार, बागलुङ्गको बागलुङ्ग बजार आदि ठाउँहरूबाट सीमहरू खरिद गर्ने भएका कारण वास्तविक तथ्याङ्क पाउन सजिलो भएन । माथि तालिकामा उल्लिखित तथ्याङ्क भने पर्वत दुर सञ्चार संस्थानबाट प्राप्त गर्ने लाभग्राहीहरूको मात्र विवरण हो ।

५.२३ झोलङ्गेपुल/पुलपुलेसा सम्बन्धि विवरण

पर्वत जिल्ला अहिले झोलुङ्गेपुलको जिल्लाको रूपमा परिचित छ । केहि वर्ष अघि नेपालमा बागलुङ्ग जिल्लालाई झोलुङ्गे पुलको जिल्ला भनिन्थ्यो । वि.वि.एल.एल.को सहयोगमा यो गाउँपालिकाभित्र धेरै झोलुङ्गे पुलहरू निर्माण भएका हुन् । यो गाउँपालिका अन्तर्गत झोलुङ्गे पुलहरू ठूलो खोलाहरूमा मात्र होइन साना

खोल्साहरूमा पनि निर्माण भएका छन् । गाउँपालिकामा निर्माण भएका झोलुङ्गे पुलहरूको विवरण तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.२२
झोलुङ्गे पुल/पुलपुलेसा सम्बन्धि विवरण

वडा नं.	पुल/खोल्साको नाम	सहयोगी निकाय
१	टकलाक-बेउलीवास, पिडीखोला-स्यारकोश, अर्थुन-लाम्डाडा	वि.वि.एल.एल.
२	चिलुवा-अर्थुन मोटेरेवल पुल, अर्थुन-चिलुवा झो.पु., त्रिवेणी-डाडाथोक झो.पु., त्रिवेणी नायब साहेबको थान झोपू	वि.वि.एल.एल.
३	–	वि.वि.एल.एल.
४	सेतीखोला झो. पु. हूवास-त्रिवेणी गेडीखोला झो. पु. घनघने झो. पु. कल्भर्ट ३ वटा, झो.पु ३ बटा	वि.वि.एल.एल.
५	–	वि.वि.एल.एल.
६	सरौंखोला झो.पू. क्वार्दीखोला कल्भर्ट	
७	भोर्ले-दोभान, सेरा, गरी ३ वटा झो.पु. कल्भर्ट	

स्रोत : जिल्ला प्राविधिक कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

तालिकाअनुसार गाउँपालिकामा जम्मा १५ वटा झोलुङ्गे पुलहरू सञ्चालित छन् भने १ वटा मोटरेवल पुल निर्माण भइसकेको छ । गाउँपालिकामा जम्मा ५ वटा कल्भर्ट पूलहरू प्रयोगमा आइसकेका छन् । मोटरेवल पुल र कल्भर्ट बाहेक अन्य झो.पु.सबै वि.वि.एल.एल. द्धारा निर्मित छन् भने मोटरेवल पुलहरू ट्रिपल आर प्रोजेक्टद्धारा निर्मित भएका छन् भने अन्य कल्भर्टहरू स्थानीय तहबाट निर्मित भएका हुन् ।

५.२४ गाउँपालिकाभित्र स्थापीत ब्यपारिक केन्द्रहरूको विवरण

यो गाउँपालिका पर्वतको सुदुर दक्षिणमा अवस्थित् छ । गाउँपालिकाबाट पर्वत जिल्लाको सदरमुकाम कुश्मा बजार भन्दा स्याङ्गजा जिल्लाको सदरमुकाम स्याङ्गजा बजार तथा स्याङ्गजा जिल्लाका अन्य ठूलो बजार वालिङ्ग, गल्याङ्ग आदि नजिक रहेका छन् । यो क्षेत्रको समान खरिद गर्ने प्रमुख बजार भने रूपन्देहीको बुटवल बजार हो । गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा बाह्रै महिना सवारीका साधनहरू सञ्चालन हुन सकेको अवस्था छैन । तर हिउँदे मौसममा भने सबै गाउँपालिकाका वडाहरूमा सवारीका साधनहरू पुग्ने गरेका छन् । जसले गर्दा स्थानीय बजारहरूलाई मौलाउने अवसर मिलेको छ । यी बजारहरूमा प्रायः तरकारी, फलफूल

(सुन्तला) दुध तथा नगदेवालीहरू (कफी, आलु) आदि निर्यात हुने वस्तुहरू रहेका छन भने गाउँपालिकाभित्र नुन, चिनी लगायतका खाद्यान्न, लत्ताकपडा र निर्माण समाग्रीहरू आयात हुने गरेको तथ्याङ्कले देखाएको छः-

तालिका नं. ५.२३
व्यापारिक केन्द्रहरूको विवरण

वटा नं.	व्यपारिक केन्द्रहरूको नाम	मूख्य व्यपारिक बस्तुहरू
१	घैयाखेत	चामल, नून, तेल, निर्माण सामाग्री, चिनी, नुन, लत्ताकपडा. चाउचाउ, रक्सी,
२	त्रिवेणी, अर्थुन	चामल, नून, तेल, निर्माण सामाग्री, चिनी, नुन, लत्ताकपडा. चाउचाउ, रक्सी,
३	मैदान	चामल, नून, तेल, निर्माण सामाग्री, चिनी, नुन, लत्ताकपडा. चाउचाउ, रक्सी,
४	हातेमालोचोक, हूवास बजार, मर्दीखोला	चामल, नून, तेल, निर्माण सामाग्री, चिनी, नुन, लत्ताकपडा. चाउचाउ, रक्सी,
५	चिसापानी, देउराली	चामल, नून, तेल, निर्माण सामाग्री, चिनी, नुन, लत्ताकपडा. चाउचाउ, रक्सी,
६	जैविरे र सरौंखोला	चामल, नून, तेल, निर्माण सामाग्री, चिनी, नुन, लत्ताकपडा. चाउचाउ, रक्सी,
७	भोर्ले बजार	चामल, नून, तेल, निर्माण सामाग्री, चिनी, नुन, लत्ताकपडा. चाउचाउ, रक्सी,
	जम्मा १२ वटा	

स्रोत : गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, हुवास पर्वत ।

तालिकाअनुसार पैयुँ गाउँपालिकामा साना ठूला गरी जम्मा १२ वटा व्यपारिक केन्द्रहरू रहेका छन् । हातेमालो चोक, हुवास बजार, भोर्ले बजार, त्रिवेणी, देउराली आदि बजारहरूमा स्थानीय बासिन्दाहरूको आवज जावज बढी छ । अन्य बजारहरूमा पनि सहज सवारीका साधनहरू पुग्ने भएका कारण स्थानीय स्तरमा आवस्यक पर्ने चामल, नुन, तेल, निर्माण समाग्रीहरू जस्तो रड, सिमेन्ट, बालुवा, काठ, आदिको व्यपार बढी भएको देखिन्छ ।

५.२५ गाउँपालिकामा सामुदायिक भवनको अवस्था

ग्रामीण क्षेत्रमा सामुदायिकस्तरका बैठक भेला तथा अन्य छलफल सम्बन्धी कार्यक्रमहरू ब्यक्तिको घर आगान, बाटो, चौतारी आदिमा सञ्चालन हुँदै आएका थिए । विगत केही वर्ष यतामात्र यो संस्कारमा परिवर्तन आएको हो । समुदायले सामुदायिक भवनहरूलाई आफ्नो विसौनी अर्थात साझा चौतारीको रूपमा विकास गर्ने प्रयाश गरेपछि पछिल्लो अवस्थामा सामुदायिक भवनहरूको सङ्ख्यामा बृद्धि हुनुको साथै यसको उपयोगमा ब्यापकरूपमा प्रगति भएको हो । गाउँपालिकामा हाल निर्मित तथा उपयोगमा सामुदायिक भवनहरूको विवरण तल तालिकामा दिइएको छः-

तालिका नं. ५.२४
सामुदायिक भवनहरूको विवरण

क्र. स.	सामुदायिक भवनहरुको नाम	वडा नं.	हाल उपयोगको अवस्था
१	सामुदायिक महिला भवन	१	बैठक सञ्चालन भईरहेको
२	–	२	–
३	महिला भवन १, यूवाक्लव २,	३	बैठक सञ्चालन भइरहेको
४	सामुदायिक भवन १ वटा	४	बैठक सञ्चालन भईरहेको
५	–	५	–
६	–	६	–
७	गुरुङ समाज घर	७	सम्पुर्ण कार्यक्रमहरु सञ्चालन भईरहेको
	जम्मा	२८ वटा	

स्रोत : पैयुँ गाउँपालिकाका वडा कार्यालयहरू ।

तालिकाअनुसार पैयुँ गाउँपालिकाका ७ वटा वडामा जम्मा २८ वटा सामुदायिक भवनहरू निर्माण भई प्रयोगमा आईरहेका छन् । वडा नं. २ त्रिवेणी, वडा नं. ५ हुवास र वडा नं. ६ सरौंखोलामा बाहेक अन्य वडाहरूमा एक देखि ४ वटा सम्म सामुदायिक भवनहरू निर्माण भएका छन् । सबैभन्दा बढी भवनहरूको सङ्ख्या वडा नं. ३ बेउलीवासमा ३ वटा रहेका छन् भने वडा नं. १, वडा नं. ४ र वडा नं. ७ मा एक एक वटा मात्र रहेका छन् । समुदायस्तरका कार्यक्रमहरू यी सामुदायिक भवनमा सञ्चालन हुने गर्दछन् ।

५.२६ सार्वजनिक पार्टी, पौवा र चौतारा सम्बन्धि विवरण

नेपाली समाजमा मौलाउँदै आएका सार्वजनिक महत्त्वका स्थानहरू, सम्पत्तिहरू जस्तै पार्टी, पौवा, चौतारा आदिको संरक्षण तथा विकासमा पछिल्लो वर्षहरूमा खासै ध्यान दिइएको देखिएन । समुदायमा रहेका यी सार्वजनिक सम्पत्तिहरूलाई निमिट्यान्न पारेर मोटरबाटो खन्ने, कुलो नहर निर्माण गर्ने, विद्यालयका भवनहरू निर्माण गर्ने आदि कार्यहरूले स्थान पाए । सार्वजनिक बाटोमा बढी प्रयोगमा आएका यी

संरचनाहरूको हाल प्रयोगमा ब्यापक कटौती आएको हो । यसको पछाडीको कारण अहिले समुदायमा मान्छेहरू गोरेटो बाटो हिड्न छोडेर सवारीका साधनहरू चढ्न थाल्नु हो । समुदाय र सरकार दुवै यस्ता धार्मिक, ऐतिहासिक तथा सार्वजनिक महत्त्व बोकेका स्थानहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा विशेष जोड दिन थालेका छन् । यिनीहरूको गाउँपालिकामा भएको अवस्थाका बारेमा तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.२५

सार्वजनिक पार्टी, पौवा र चौतारा सम्बन्धि विवरण

वडा	सार्वजनिक बस्तू विवरण	स्थान	उपयोग	कैफियत
१	२ वटा पौवा	टकलाक	भैरहेको	
२	१ पौवा	त्रिवेणी	भैरहेको	
३	चिलूवा, डालाको चौतारो २ वटा पौवा	बेउलीवास	भैरहेको	
४	वडहरेडाडा र गेडीखोला २ वटा पौवा	हुवास	भैरहेको	
५	भञ्ज्याङ, देउराली र भुषालथोक ३ वटा पौवा	हुवास	भैरहेको	
६	हाडीखर्क लगायतका स्थानमा पौवा	सरौंखोला	भैरहेको	
७	हिले र सेतीखोला २ वटा पौवा	भोर्ले	भैरहेको	
	जम्मा			

स्रोतः पैयूँ गाउँपालिका वडा कार्यालय, पर्वत ।

पैयुँ गाउँपालिकामा अन्य ठाउँहरूमा जस्तै सार्वजनिक पार्टी, पौवा र चौताराहरूको सङ्ख्या कम रहेको तालिकाको तथ्याÍले देखाएको छ । वडाका प्रत्येक बस्तीहरूमा ग्रामीण सडकहरू पुग्नु, सामुदायिक भवन तथा स्कुलहरूका भवनहरू ठूलो सङ्ख्यामा निर्माण हुँदै जानु आदिका कारण १९ औं तथा २० औं शताब्दीमा खनिएका, तथा निर्माण भएका पार्टीहरू अधिकांश नासिएका छन् । गाउँपालिका भित्र वडा नं. ५ हुवासमा सबैभन्दा बढी ३ वटा पौवा रहेका छन् भने अन्य वडाहरूमा एक दुईवटा मात्र रहेका छन् । यी पौवाहरूको उपयोग पनि कम मात्रमा भएको देखिएको छ ।

५.२७ गाउँपालिकामा खेलमैदान सम्बन्धि विवरण

विद्यालयहाताभित्र सीमित खेलमैदानहरू अहिले समुदायमा पनि विस्तार हुन थालेका छन् । खेलको महत्त्व दिनानुदिन बढीरहेको वर्तमान अवस्थामा समुदायमा खेलमैदानको सङ्ख्यामा बृद्धि हुनु स्वभाविक हो । खेलतर्फको रूची बाहुन क्षेत्रीहरूको तुलनामा मगर तथा गुरूङ्ग जातीहरूमा बढी रहेको पाईयो । गाउँपालिकाभित्र गुरूङ्ग, मगरजातीहरूको बाहुल्यता भएका वस्तीहरूमा खेलमैदानको सङ्ख्या बढी रहेको छ । गाउँपालिकामा रहेका र प्रयोगमा आएका खेलमैदानहरूको सङ्ख्या तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका ५.२६
खेलमैदान सम्बन्धि विवरण

बडा नं.	खेलमैदानको किसिम र अनूमानित क्षेत्रफल	स्थान	उपयोगको अवस्था(कसले उपयोग गर्दछ)	कैफियत
१	३ रोपनी	वानपधेरा	समूदायले	
२	७ रोपनी (२ वटा)	चिन्नेखर्क र अर्थून	समूदायले	
३	१० रोपनी (४ वटा)	गोहपुक, डाडाथोक, दुर्लुङ पोखरा, पालस्थान	समूदायले	
४	६ रोपनी (२ वटा)	–	समूदायले	
५	–	–	समूदायले	
६	–	–	समूदायले	
७	९ रोपनी (३ वटा)	ईकाङ, हिले, हाडिखर्क	समूदायले	
	जम्मा			

स्रोतः पैयूँ गाउँपालिका वडा कार्यालय, पर्वत ।

तालिकामा गाउँपालिका लगायत वडाहरूमा भएको खेलमैदानका बारेमा ब्याख्या गरिएको छ । तालिकामा विद्यालय हाताभित्रका वाहेक अन्य मैदानहरूका बारेमा मात्र व्याख्या गरिएको छ । गाउँपालिका भित्र समुदायको पहुँचमा रहेको झण्डै ३६ रोपनी जग्गा १२ वटा खेलमैदानले ओगटेका छन् । खेलमैदानको अवस्था कमजोर रहेको छ । खेलमैदानमा हुनुपर्ने न्युनतम पूर्वधारहरूको अभाव देखिएको छ भने अर्को तर्फ प्रर्याप्त जमिनको पनि अभाव रहेको छ ।

५.२८ पार्क, वनस्पति तथा उद्यानहरूको अवस्था

पार्क उद्यान लगायतका क्षेत्रहरूमा अहिले राज्य तथा समुदाय दुवैको चासो बढ्दै गएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनमा प्रत्येक स्थानीय तहले कार्यक्रम तथा बजेटको ब्यवस्था गरी सबै वडाहरूमा बालउद्यान, पार्क तथा बनस्पतिजन्य मनोरञ्जन आरमदायी स्थानहरूको विकासमा विशेष जोड दिनुपर्ने गरी ब्यवस्था गरेको छ । सार्वजनिक स्थानको लोप हुँदै गइरहेको बर्तमान अवस्थामा यी संरचनाहरूको महत्त्व समुदायस्तरमा बढ्दै गएको हो । अतः गाउँपालिकामा पार्क तथा उद्यान सम्बन्धि अवस्थामा तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.२७

पार्क, वनस्पति तथा उद्यान सम्बन्धि विवरण

क्रस	पार्क तथा वालउद्यानको विवरण	स्थान तथा वडा नं.	सञ्चालक	कैफियत
१	–	१ टकलाक	–	
२	–	२ त्रिवेणी	–	
३	–	३ बेउलीवास	–	
४	–	४ हुवास	–	
५	–	५ हुवास	–	
६	–	६ सरौंखोला	–	
७	–	७ भोर्ले	–	
	जम्मा			

स्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाको कार्यालय, हुवास ।

तालिकामा विभिन्न प्रकारका पार्कहरू, बनस्पतीजन्य स्थानहरू तथा बाल लगायत अन्य उद्यानहरूका बारेमा उल्लेख गरिएको छ । तालिकामा उल्लेख भएको तथ्याङ्क अनुसार गाउँपालिकाको कुनै पनि वडामा उल्लेखित स्थानहरूको सङ्ख्या शुन्य रहेको छ । गाउँपालिकाले बालउद्यानको लागि जग्गाको खोजी गरिरहेको र हालसम्म निर्णय नभएको जनाएको छ ।

५.२९ प्राकृतिक स्रोत (खानी/खनिज आदि) सम्बन्धि विवरण

गाउँपालिका क्षेत्रमा हालसम्म खानी तथा खनिज पदार्थहरूको उत्खनन् भएको छैन । सेती खोलाले थुपारेका ढुङ्गा, ग्राभेलको सामान्य उत्खनन् गर्ने बाहेक अन्य खनिज पदार्थको उत्खनन् भएको छैन । अन्य विभिन्न खानी/खनिज पदार्थ जस्ता प्राकृतिक स्रोतको अध्ययन गर्ने कार्य हुन बाँकी रहेको छ ।

५.३० पशुपंक्षि /वन्यजन्तुको विवरण

यस गाउँपालिकाका सिर्सेकोट, गोर्ल्याङ क्षेत्र जैविक विविधतामा विशेष र महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् । यस क्षेत्रमा पाइने विभिन्न वर्गका जीवजन्तुहरू यस प्रकार छन् ।

- स्तनधारी : चितुवा, स्याल, लोखर्के, मृग, घोरल, बंदेल, स्याल, वनबिरालो, फ्याउरो, भालु, दुम्सी, खरायो,रतुवा, चितुवा, लंगुर, रातो बांदर आदि ।

- चराचुरूङ्गी : ढुकुर, जुरेली, कालिज, चिवेचरा, गौंथली, मैना, भद्राई, धोविनी, लामपुच्छ्रे, च्याखुरा, रानीचरा, बाज, मलेवा, भंगेरो, गरूड, लुइंचे, लाटोकासेरो, काकाकुल, हुचिल, तोरीगाँडा, वन कुखुरा, तित्रा, कोइली, सुगा, काग, चिल, गिद्ध आदि ।
- सरीसृप : हर्रेउ, गोमन सर्प, छेपारो, माउसुली, सुन गोहोरो आदि ।

स्रोतः पर्वत जिल्ला वस्तुगत बिवरण, २०७१ ।

५.३१ गाउँपालिकाको कार्यालयदेखि वडा कार्यालयसम्मको दुरी सम्बन्धि अवस्था

संघीय ब्यववस्था अन्तर्गत नवगठित गाउँपालिकाहरूले साविक धेरै गाविसहरूलाई समेटेको छ । न्युनतम जनसङ्ख्या पुग्नुपर्ने र वडा विभाजन गर्न नपाईने कानूनी ब्यववस्थाका कारण वडाका विभिन्न बस्तीहरूबाट गाउँपालिकाको कार्यालयसम्म पुग्न धेरै समय लाग्ने बस्तीहरू पनि रहेका छन् । पहाडी जिल्लामा गठित यस्ता गाउँपालिकाका केन्द्रहरूमा पुग्न लाग्ने समय र फर्कीन लाग्ने समय फरक रहेको छ । जसलाई तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.२८

गाउँपालिकाको कार्यालयदेखि वडा कार्यालयसम्मको दुरी सम्बन्धि विवरण

वडा नं.	नगर केन्द्र रहेको स्थान	केन्द्रसम्मको दूरी (कि.मी.)
१	टकलाक	१० कि.मी.
२	त्रिवेणी	७ कि.मी.
३	बेउलीवास	८ कि.मी.
४	हूवास	५ कि.मी.
५	हूवास	४ कि.मी.
६	सरौंखोला	८ कि.मी.
७	भोर्ले	११ कि.मी.
	जम्मा	

स्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाको कार्यालय, हुवास, २०७४ ।

पैयुँ गाउँपालिकाको केन्द्र हुवासबाट सबैभन्दा टाढा वडा नं. ७ भोर्लेका बस्तिहरू रहेका छन् । भोर्ले पछि वडा नं. १ टकलाकका बस्तिहरू रहेका छन् । औषतमा भोर्लेका बस्तिहरूमा पुग्न ११ कि.मी. रहेको छ भने टकलाकमा पुग्न १० कि.मी रहेको छ । सबैभन्दा नजिक हुवास वडा नं. ४ र ५ रहेका छन् । त्यसपछि क्रमशः वडा नं. २ त्रिवेणी र ३ बेउलीवास रहेका छन् ।

५.३२ एफ.एम./रेडियो स्टेशनहरूको बिवरण

गाउँपालिका क्षेत्रमा एफ.एम./रेडियो सञ्चालन भएको छैन । पर्वत जिल्लाको सदरमुकाम कुस्मामा भएका एफ.एम.हरूको प्रसारण क्षमता यस क्षेत्रमा सामान्यरूपमा देखिए तापनि पाल्पा लगायतका जिल्लाहरूमा रहेका एफ.एम./रेडियोको बढी पहुँच रहेको छ ।

५.३३ विमानस्थलको विवरण

यस गाउँपालिका क्षेत्रमा विमानस्थल तथा हाल तयार भैसकेको हेलिप्याड छैन । तर विभिन्न स्थलमा हेलिप्याड तयार गर्न सकिने स्थितिमा रहेको छ ।

५.३४ शवदाह, पशु वधशालाको विवरण

यस गाउँपालिका क्षेत्रमा शवदाह तथा पशु बधशाला स्थल छैन । हुवास, हातेमाले चोक, त्रिवेणी तथा भोर्ले जस्ता स्थानमा बजार बिस्तार हुने क्रममा रहेको छ । हालसम्म शवदाह तथा पशु बधशालाको अति आवश्यकता समेत ठानिएको छैन । क्रमशः यसलाई विकास गर्ने गाउँपालिकाको सोंच रहेको छ ।

५.३५ गाउँपालिकामा सञ्चालित तथा क्रमागत सिंचाई योजनाहरूको विवरण

यस गाउँपालिकामा सञ्चालनमा तथा सञ्चालनको प्रक्रियामा रहेका सिंचाई योजनाहरूको विवरण यसप्रकार रहेको छः

तालिका नं. ५.२९

सिंचाई योजनाहरूको विवरण

क्र.सं.	सिंचाई आयोजनाहरूको विवरण	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	कैफियत
१	सिउडीखोला सिंचाई प्रणाली, बेउलीबास	२४	सञ्चालित
२	बदिलाङ सिंचाई आयोजना, टकलाक	३६	सञ्चालित
३	टकलाकटार सिंचाई प्रणाली, टकलाक	५५	स्वीकृतिका लागि फाइल पेश भएको
४	गेडीखोला सिंचाई प्रणाली, हुवास	५०	सञ्चालित
५	सेतीखोला सिंचाई प्रणाली, सरौंखोला	३०	सञ्चालित
६	अगुवाखोला सिंचाई प्रणाली, सरौंखोला	३५	सञ्चालित
७	घनघने जैवीरे सिंचाई आयोजना, हुवास	३२	सञ्चालित

८	सरौंखोला सिंचाई आयोजना, सरौंखोला	८०	सञ्चालित
९	शिव्दी चिलुवा सिंचाई आयोजना, बेउलीवास	५०	सञ्चालित
१०	सरौंखोला कांहु सिंचाई आयोजना, सरौंखोला	८०	सञ्चालित
११	मुलखोला वानीडाँडा लिफ्ट सिंचाई आयोजना, हुवास	६	स्वीकृतिप्राप्त
१२	वैथोक पहरे सिंचाई आयोजना, सरौंखोला	१०	सञ्चालित
१३	तरकारीखेती सिंचाई आयोजना, टकलाक	१५	सञ्चालित

स्रोतः पश्चिमाञ्चल सिंचाई विकास सव डिभिजन नं. २ कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

५.३६ वातावरण तथा सरसफाई (विद्यालय हाताभित्रका शौचालय बाहेकका)

गाउँपालिकामा वातावरण तथा सरसफाइको अवस्थाको विवरण निम्नानुसार रहेको छः-

तालिका नं. ५.३०
वातावरण तथा सरसफाइको अवस्थाको विवरण

सार्वजनिक सौचालयः १ वटा	फोहोरपानी प्रशोधनशालाः ० वटा	पिउनेपानी प्रशोधनशालाः ० वटा
ल्याण्डफिल्ड साईटः ० वटा	सरसफाई व्यवस्थापन सवारी साधनको सङ्ख्याः ०	वायोग्यास प्लाण्टः २० वटा
सरसफाई मजदुर सङ्ख्या : ०	स्यानीटरी ल्याण्डफिल्ड : ०	रिसाइकल प्लाण्टः ०
फोहोरमैला उत्पादन (प्रतिदिन)		
जैविक फोहोरः ७० प्रतिशत	प्लाष्टिकजन्य फोहोरः ११ प्रतिशत	कागजजन्य फोहोर : ७ प्रतितशत
शिशाजन्य फोहोरः ८ प्रतिशत	धातुजन्य फोहोरः ०.१ प्रतिशत	छाला र रवरजन्य फोहोरः १ प्रतिशत
अन्यः ३.६ प्रतिशत	सरसफाई मजदूर सङ्ख्या : ०	स्यानीटरी ल्याण्डफिल्ड : ०
रिसाइकल प्लाण्ट : ०		

स्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाको कार्यालय, २०७४ ।

५.३७ गाउँपालिकाभित्र फोहोरमैला ब्यवस्थापन सम्बन्धि विवरण

फोहोरमैलालाई एक्काइसौं सताब्दीमा मानव सभ्यातको पहिचानसँग जोडेर लिने गरिन्छ । समाज तथा समुदाय सफा राख्ने प्रयास स्वरूप प्रत्येक घरमा शौचालय निर्माण भई अनिवार्य शौचालयमा दिसा पिसा गर्ने ब्यवस्था गरिएको छ । ओ.डि.एफ. गर्ने सन्दर्भमा पर्वत जिल्ला नेपालको छैटौं स्थानमा आएको थियो ।

नगरपालिकाहरूमा फोहोर ब्यववस्थापनको लागि साधनहरू लगायत जनशक्तिको उचित ब्यवस्था गरेको छ । तर ग्रामीण क्षेत्र ओगटेका सबै गाउँपालिकाहरूमा फोहोर ब्यवस्थापनको लागि डम्पीङसाईडको ब्यवस्था हुन सकेको छैन । खुला दिसा पिसा गर्ने पुरानो चलनमा भने ब्यापक परिवर्तन आएको छ । गाउँपालिकामा फोहोर ब्यवस्थापनको अवस्थाका बारेमा तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ५.३१

फोहोरमैला ब्यवस्थापन सम्बन्धि विवरण

पारिवारिक विवरण	नदी वा खोल्सामा	सडकमा	फोहोर थुपार्ने ठाउँ, कण्टेनर	घरमा नै लिन आउछ	आफ्नै कम्पाउण्डमा	कम्पोष्ट मल बनाईन्छ	थाहा छैन
पारिवारिक सङ्ख्या	२९६५	९९	३३	०	६६	१३१	०
प्रतिशत	९०	३	१	०	२	४	०

स्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाका वडा कार्यालयहरू, पर्वत ।

पैयुँ गाउँपालिका भित्र रहेका जम्मा ३२९४ घरधुरी मध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात २९६५ घरधुरीले नदी वा खोला खोल्सामा फोहोर मैला फ्याँक्ने गरेका छन् । कुहिने प्रकृतिका फोहोरलाई कम्पोष्ट मल बनाउने, मलखातामा जम्मा गर्ने वा गाई बस्तुको भकारोमा फ्याकीदिने आदि कार्यहरू गरी फोहोर ब्यवस्थापन गर्नेहरूको सङ्ख्या १३१ रहेको छ । आफ्नै घरको हाताभित्र ब्यवस्थापन गर्ने घरधुरीहरूको सङ्ख्या ६६ रहेको छ । नकुहिने प्रकृतिका फोहोरलाई घरमा नै "फोहोर मलाई" सन्देशमूलक भनाई सहित डस्बीनहरू राखी ब्यवस्थापन गर्ने घरधुरीहरूको सङ्ख्या भने जम्मा ३३ प्रतिसत रहेको छ ।

५.३८ सेवा प्रवाह विवरण

गाउँपालिकामा रहेको विभिन्न सेवा प्रवाह गर्ने सवारी साधनको अवस्था देहायअनुसार रहेको छः-

क. दमकलः ० सङ्ख्या

ख. एम्बुलेन्सः १ सङ्ख्या र सेवाको अवस्था (इलाका प्रहरी कार्यालय र स्वास्थ्य केन्द्रद्वारा संयुक्त परिचालन)

ग. शववहानः ० सङ्ख्या र सेवाको अवस्था (गाउँपालिकाले बाहेक अन्य संघ संस्थाले सञ्चालन गरेको समेत)

३. नगर प्रहरी भ्यानः १ वटा

५.३९ गाउँपालिकाभित्र बसपार्क तथा बसस्टेशनको अवस्था

यस गाउँपालिका अन्तर्गतका सबै वडाहरूमा डेढ दशक अघिदेखि मोटर बाटो खन्न तथा बस, जीपहरू गुड्न थालेका हुन् । साविक सबै गाविसहरू तथा हालका सबै वडाहरूमा ग्रामीण सडक खनिएको छ । ग्रामीण

सडकलाई अहिले पनि सम्पूर्ण विकासको पूर्वाधारको रूपमा लिइएको छ । तर निर्माण भएर पनि सवारीका साधनहरू गुड्दै आएका यी कच्ची सडकहरू अहिले पनि ब्यवस्थित हुन सकेका छैनन् । अधिकांश ग्रामीण सडकहरू बिना ईन्जिनियरीङ खनिएका छन् । ग्रामीण सडकहरूमा ट्राफिक नियमलाई पूर्णरूपमा पालना गरेको देखिदैन । यस गाउँपालिकामा बसस्टेशन तथा बसपार्कहरूको विवरण तल तालिकामा दिइएको छः-

तालिका नं. ५.३२
बसपार्क वा बसस्टेशनहरूको अवस्था

क्रस	वडाको नाम	रहेको स्थान	क्षेत्रफल व.कि.मी.	कैफियत
१	–	–	–	
२	–	–	–	
३	–	–	–	
४	–	–	––	
५	–	–	–	
६	––	–	–	
७	–	–	–	
	जम्मा–	–	–	

श्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाको कार्यालय, हुवास, पर्वत ।

माथिको तालिकाअनुसार गाउँपालिकाको कुनै पनि वडामा बसपार्क निर्माण भएको देखिदैंन । पैयुँ गाउँपालिकाको केन्द्र रहेको हुवास बजार बाटोको सञ्जालको पनि केन्द्र मानिन्छ । यहाँ पनि बसपार्क बनिसकेको छैन । सवै वडाहरूमा वस तथा जिपहरू मौसमीरूपमा पुग्ने गरेका छन् । तर यी वडाहरूमा हालसम्म बसपार्क निर्माण नभएको तथ्य तालिकाले देखाएको छ ।

अध्याय छ
सरकारी कार्यालय तथा गैर सरकारी संघ संस्थाहरूको विवरण

६.१ सरकारी कार्यालयहरूको नाम, टेलिफोन विवरण

तालिका नं. ६.१

सरकारी कार्यालयहरूको विवरण

सि.नं.	कार्यालयको नाम	फोन नं. (कार्यालय)
१	पैयुँ गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, हुवास	
२	इलाका प्रशासन कार्यालय, हुवास	
३	इलाका प्रहरी कार्यालय, हुवास	९८५७६९०२००
४	इलाका हुलाक कार्यालय, हुवास	
५	हुवास स्वास्थ्य चौकी	
६	सरौंखोला स्वास्थ्य चौकी	
७	भोर्ले स्वास्थ्य चौकी	
८	बेउलीबास स्वास्थ्य चौकी	
९	त्रिवेणी स्वास्थ्य चौकी	
१०	टकलाक स्वास्थ्य चौकी	
११	कृषिसेवा केन्द्र, त्रिवेणी	
१२	पशुसेवा केन्द्र, हुवास	
१३	इलाका वन कार्यालय	
१४	पैयुँ हटिया आर्युवेद औषधालय	

स्रोतः पैयूँ गाउँपालिकाको कार्यालय, हुवास ।

सुरक्षा इकाईहरू

गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रहरी निरीक्षकको नेतृत्वमा एक इलाका प्रहरी कार्यालय रहेको छ ।

क्र.सं.	बिवरण	स्थान	कैफियत
१	इलाका प्रहरी कार्यालय, हुवास	पैयूँ गा.पा. वडा नं. ४, हातेमाले चोक,	

६.२ गाउँपालिकामा वित्तिय अवस्था

पैयुँ गाउँपालिका पर्वतको सबैभन्दा दक्षिणमा रहेको गाउँपालिका हो । यहाँबाट पर्वतको जिल्ला सदरमुकाम कुश्मा भन्दा श्याङ्गजाको जिल्ला सदरमुका श्याङ्गजा बजार तथा वालिङ्ग बजार नजिक पर्दछ । यो गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने बासिन्दाहरूले हिजोसम्म आफूलाई कालापानीका बासिन्दा भनी भनने गर्दथे । किनकि यो क्षेत्र जिल्ला सदरमुकामबाट धेरै टाढा तथा दुर्गममा रहेको छ । यहाँका जनताको माग तथा नेपाल सरकारको निर्णयअनुसार यहाँ २०७३ साल देखि जिल्ला प्रशासन लगायत अन्य विषयगत कार्यालयहरूका सेवा प्रदायक केन्द्रहरू खोलीएका छन् । गाउँपालिकाको केन्द्र हुवास बजार सुदुर दक्षिणको महत्त्वपूर्ण केन्द्र तथा दोस्रो जिल्ला सदरमुकामको रूपमा परिचित छ । यहाँ सहकारी लगायतका वित्तिय कारोवार गर्ने संस्थाहरू सक्रिय छन् । यी संस्थाहरूसम्म वहुसंख्यक जनताको पहुँच पुगेको देखिन्छ । अहिलेसम्म धेरै जनताहरू जिल्ला सदरमुकामस्थित बैंकमा जाने गरेको पाइएको छ । सहकारी संस्थाहरू भने वडास्तरमा सञ्चालित छन् । गाउँपालिकामा सञ्चालित वित्तिय संस्थाहरू लगायत बैंकहरूको सङ्ख्याका बारेमा तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ६.२

बैंक तथा वित्तिय संस्थाहरूको विवरण

वडा नं.	संस्थाको नाम	सहकारी संस्था	फाइनान्स	विकास बैंक	बैंक	कैफियत
१	सहकारी संस्थाहरु (सक्रीय)	१६ वटा	–	–	––	
२	वित्त कम्पनि	–	१ वटा	–	–	
३	कृषि विकास बैंक, गण्डकी विकास बैंक, गरिमा विकास बैंक,	–		३ वटा	–	
४	नेश्डो नेपाल, नेपाल एग्रो, डिसआरडिसी, नाम्डा, कालिका माइक्रो क्रेडिट, सुर्योदय लघुवित्त, जनसेवी बचत, जनसेवी लघुवित्त (लघुवित्त सम्बन्धि वित्तिय कारोबारमा संलग्न)		८	–	–	
	जम्मा	१६ वटा	९ वटा	३ वटा		

स्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाको कार्यालय, हुवास, २०७४ ।

पर्वत जिल्लाकै सबैभन्दा दुर्गम तथा सुदुर दक्षिणमा रहेको यो गाउँपालिकामा ३ वटा बैंकहरू सञ्चालित छन । गाउँपालिकामा १६ वटा सहकारी संस्थाहरू अस्तित्वमा रहेका छन् । तालिकाअनुसार

गाउँपालिकामा वित्त कम्पनिहरू जम्मा १ वटा रहेका छन् । यसरी गाउँपालिकाभित्र रहेका सबै वित्तिय संस्थाहरूको सङ्ख्यालाई हेर्दा जनताको वित्तिय संस्थासम्मको पहुँच भने विस्तार भएको छ भन्न सकिन्छ ।

६.३ गाउँपालिकामा रस्थापित सहकारी संस्थाहरूको विवरण

गाउँपालिकामा २०७४ को आषाढ मशान्तसम्ममा विभिन्न कार्यप्रकृतिका २२ वटा सहकारी संस्थाहरूको स्थापना भएको देखिन्छ । गाउँपालिकामा रहेको सहकारी संस्थाहरूको विवरण देहायअनुसार रहेको छ :-

तालिका नं. ६.३

सहकारी संस्थाहरूको विवरण

क्र. सं.	सहकारी संस्थाको नाम	सदस्य सङ्ख्या			कार्यप्रकृति	कैफियत
		महिला	पुरूष	जम्मा		
१	त्रिवेणी बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लिमिटेड	३८	७९	११७	बहुउद्देश्यीय	सक्रिय
२	पैयुँखोला बचत तथा ऋण सहकारी सं. लि.	६	१९	२५	बचत/ऋण	निश्क्रीय
३	विकास बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेड	६	२०	२६	बचत/ऋण	दर्ता खारेजी
४	ग्रामिण व्यवसायिक कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड	११	१६	२७	कृषि	सक्रिय
५	सरौंखोला व्यवसायिक कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड	४	२२	२६	कृषि	सक्रिय
६	गौरव बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेड	१९	३७	५६	बचत/ऋण	सक्रिय
७	जनसेवी बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लिमिटेड	७०	१४५	२१५	बहुउद्देश्यीय	सक्रिय
८	जनमुखी बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लिमिटेड	५	२०	२५	बहुउद्देश्यीय	निश्क्रीय
९	नवचेतना बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लिमिटेड	९	१६	२५	बहुउद्देश्यीय	निश्क्रीय
१०	जनउत्थान बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लिमिटेड	९	१६	२५	बहुउद्देश्यीय	निश्क्रीय
११	जनजागरण उपभोक्ता सहकारी संस्था लिमिटेड	११	१४	२५	उपभोक्ता	सक्रिय
१२	कालिका कफी सहकारी संस्था लिमिटेड	२०	५	२५	कफि	निश्क्रीय
१३	पैयुँखोला कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड	१८	१८	३६	कृषि	सक्रिय
१४	नाम्डा कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड	८०	१५३	२३३	कृषि	सक्रिय
१५	जनप्रिय कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड	२१	३१	५२	कृषि	सक्रिय
१६	राष्ट्रिय अभियान कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड	११	१७	२८	कृषि	सक्रिय
१७	समाजसेवी कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड	३	२३	२६	कृषि	सक्रिय
१८	नव पैयुँ कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड	१३	१३	२६	कृषि	सक्रिय

१९	अन्नपुर्ण महिला बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेड	२७	०	२७	बचत/ऋण	सक्रिय
२०	त्रिमुखी कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड	१०	१७	२७	कृषि	सक्रिय
२१	इन्द्रेणी कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड	१५	१२	२७	कृषि	सक्रिय
२२	धौलागिरि महिला विकास तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेड	३०	०	३०	बचत/ऋण	सक्रिय
	जम्मा	४३६	७०३	११२९		

स्रोतः डिभिजन सहकारी कार्यालय, बागलुङ, २०७४ ।

गाउँपालिकामा गठन भएका सहकारी संस्थाहरूको विवरण अध्ययन गर्दा आर्थिक वर्ष ०७४/०७५ सम्म २२ वटा सहकारी संस्थाहरू डिभिजन सहकारी कार्यालय बागलुङमा दर्ता भएको देखिन्छ । यी सहकारीमध्ये एकवटा दर्ता खारेजीमा परेको, पाँचवटा निष्क्रिय रहेका र १६ सहकारी मात्र सक्रिय रहेका छन् । २२ वटा सहकारी संस्थाहरूमा रहेका कुल शेयरसदस्य (११२९) मध्ये पुरूष (७०३) को तुलनामा महिला (४३६) को सङ्ख्या कम रहेको देखिन्छ । सबैभन्दा धेरै कृषि सहकारी संस्था (१०) सञ्चालनमा आएको देखिन्छ । यहाँ बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था ५ वटा, बचत तथा ऋण सहकारी संस्था पाँचवटा सञ्चालनमा रहेकोमा ३ वटा मात्र सक्रिय रहेका देखिन्छन् । उपभोक्ता सहकारी र कफि सहकारी एक एकवटा सञ्चालनमा आएको देखिन्छ । कफि सहकारी निश्क्रीय रहेको छ ।

शुपथ मूल्य सहकारी संस्थाको बिवरण

यस गाउँपालिकामा तपसिलका वडाहरूमा शुपथ मूल्य सहकारी संस्थाहरू स्थापना भएका छन ।

क्र.सं.	बिवरण, स्थान	विनियोजित वजेट	आ.व.
१	वडा नं. १, जनउत्थान बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लि.	१०००००	०६५/०६६
२	वडा नं. २, नवचेतना बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लि.	१०००००	०६५/०६६
३	वडा नं. ३, जनमुखी बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लि.	१०००००	०६५/०६६
४	वडा नं. ४, गौरव वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	१०००००	०६५/०६६
५	वडा नं. ६, सरौंखोला व्यवसायिक कृषि सहकारी संस्था लि.	१०००००	०६६/०६७
६	वडा नं. ७, जनजागरण उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	१०००००	०६६/०६७

स्रोतः जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, पर्वत, तथ्याक पुस्तिका, २०७२/०७३ ।

६.४ गाउँपालिकामा निर्मित कृषि सेवा केन्द्र, उपकेन्द्र र कृषि समुहहरूको सङ्ख्यात्मक अवस्था

संघीय ब्यवस्था अघि स्थानीय स्वयत्त शासन ऐन २०५५ अनुसार जिल्लाबाट विभिन्न ईलाकाहरूमा सेवा प्रवाह गर्ने ब्यवस्था थियो । जिल्लाका साविक धेरै इलाकाहरू तथा गाविसहरूमा सेवा केन्द्र मार्फत विषयगत कार्यालय अन्तर्गत जिल्ला कृषि विकास कार्यालय तथा जिल्ला विकास समितिले ब्यवस्थापनको काम गर्दै आएका थिए । जिल्लाका विभिन्न इलाकास्तरिय केन्द्रहरूमा आफ्नो भवन वा ब्यक्तिको भवनबाट सेवा प्रवाह गर्दै आएका यी कृषि सेवा केन्द्रको भवनका बारेमा तलको तालिकामा ब्यवस्था गरिएको छ । तलको तालिकामा गाउँपालिका अन्तर्गतका वडाहरूमा कृषि सेवाका भवनहरू कुनु कुन वडाहरूमा आफनै घरबाट ब्यवस्था हुन सकेको छ भन्ने बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ६.४

कृषि सेवाकेन्द्र, उपकेन्द्र, कृषि समुह

क्रस	वडा नं.	भवनको प्रकृति : .....वटा			कैफियत
		गोटा	कच्ची	पक्की	
१	--	-	-		
२	कृषि समूहद्धारा निर्माण गरिएको	१	-	१	
३	-	-	-	-	
४	हुवासमा सेवाकेन्द्रको भवन निर्माण भएको	१ वटा	-	-	
५	-	-	-		
६	कृषि समूहद्धारा निर्माणाधिन	१ वटा	-	१	
७	-	-	-	-	
	जम्मा	३ वटा		२ वटा	

स्रोतः जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, पर्वत ।

माथिको तालिकाअनुसार पैयुँ गाउँपालिकामा जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको आफ्नो १ वटा मात्र भवन बनाउने कार्य सम्पन्न भएको छ । यो सम्पन्न भएको भवन पनि कृषि सेवा केन्द्रको प्रयोजनमा छैन । कृषि कार्यक्रममा आवद्ध सामुदायिक संस्थाहरू मध्ये २ वटा समुहहरूले भवन निर्माण गरेका छन् । यो गाउँपालिकामा हालसम्म जम्मा ३ वटा मात्र कृषि क्षेत्रका भवनहरू निर्माण भएका छन् ।

६.५ पशुसेवा केन्द्र, उपकेन्द्र र कृषक समुहको भवनको अवस्था

विगतका वर्षहरूमा स्थानीय स्तरमा सेवा प्रवाह गर्नको लागि जिल्लास्तरमा विषयगत कार्यालयहरूको ब्यवस्था थियो । विषयगत कार्यालयहरू मध्येको एक जिल्ला पशु सेवा कार्यालय पनि हो । यो कार्यालयको सेवालाई साविक गाविसस्तरमा प्रभावकारी ढंगले सञ्चालन गर्नको लागि जिल्ला परिषदको निर्णय अनुसार

ईलाकास्तरमा सेवा कार्यालयको व्यबस्था गरिएको थियो । जिल्लामा रहेका ११ वटा इलाकाहरूमा सेवा प्रवाह गर्ने व्यबस्था अन्तर्गत जनताको बढी पहूँच हुने स्थानबाट सेवा प्रवाह गरिएको थियो । सेवा प्रवाह गर्ने सन्दर्भमा सेवा केन्द्रलाई आवश्यक पर्ने भवन साविक स्थानीय सरकार, जनता, जिल्ला विकास समिति तथा नेपाल सरकारको सहयोगमा भवन निर्माण गर्ने गरिन्थ्यो भने यसरी सबै निकायहरूबाट स्रोत जुट्न नसक्ने स्थानहरूमा व्यक्तिको घरबाट सेवा प्रवाह भईरहेको अवस्था थियो । गाउँपालिकामा पशु सेवा प्रवाह गर्ने केन्द्र वा उप केन्द्रका कार्यालयहरूको भवन सम्बन्धि विवरण तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ६.५

पशुसेवा केन्द्र, उपकेन्द्र, कृषक समुहको भवनको अवस्था

वडा नं.	भवन.	भवनको प्रकृति : .....बटा			कैफियत
		गोटा	कच्ची	पक्की	
१	भवन छैन	–	–	–	
२	भवन छैन	–	–	–	
३	भवन छैन	–	–	–	
४	भवन छैन	–	–	–	
५	भवन छैन	–	–	–	
६	भवन छैन	–	–	–	
७	भवन छैन	–	–	–	
	जम्मा				

स्रोतः जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, पर्वत ।

माथिको तालिकाले कृषि तथा कृषि विकास कार्यक्रममा आवद्ध समुहहरूको आफ्नो भवन गाउँपालिकाको क्षेत्रभित्र नरहेको देखाएको छ । पशु सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रको हालसम्म आफ्नो भवन नरहेका कारण गाउँपालिकाको क्षेत्रभित्र हुवास बजारमा ब्यक्तिको घरबाट सेवा प्रवाह भईरहेको छ ।

६.६ गाउँपालिकामा हुलाक सेवाको अवस्था

विगतका वर्षहरूमा जनताको सबैभन्दा विश्वासीलो सूचनाको आधार हुलाक सेवा थियो । नेपालमा हुलाक सेवाको इतिहास लामो छ । चिट्ठीपत्रहरू एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पुर्‍याउने काम हुलाक मार्फत गरिन्थ्यो । व्यक्तिगत वा सरकारी सबै प्रकारका सूचनाहरू हुलाकी मार्फत प्रवाह हुने गर्दथे । जनताको विकास तथा सेवा गर्ने सरकारी निकायहरूमा हुलाक जनताको सबैभन्दा नजिकको साथी थियो । अहिले विश्वमा विकसित भएको द्रुत प्रविधिका कारण कम्प्युटर मार्फत मेल, ईमेल, वेभसाइट, फ्याक्स, म्यासेज, म्यासेन्जर,

भाइवर, आदिको प्रयोगमा ब्यापकता आएको छ । अबका दिनहरूमा हुलाक कार्यालयलाई टेलीसेन्टरमा विकास गर्नसके हिजो जस्तै पुन हुलाक सेवाको भूमिकालाई बढाउन सकिन्छ । पर्वत जिल्लाको सन्दर्भमा हुलाकलाई जोडेर हेर्दा पुरै पर्वत जिल्ला सबै ग्रामीण क्षेत्र भएको कारण प्राय सबै साविक गाविसहरूमा हुलाकको ब्यववस्था गरिएको थियो । तर सबै हुलाकको सेवा प्रवाह गर्ने भवनहरू सरकारी भने थिएनन् । गाउँपालिकामा हुलाक सेवा प्रवाह गर्ने भवनहरूको स्वामित्व र प्रकृतिका बारेमा तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ६.७
गाउँपालिकाभित्र हुलाक सेवा केन्द्रको अवस्था

क्रस	बस्तीको नाम	भवनको प्रकृति : .....बटा			वडा नं.	कैफियत
		गोटा	कच्ची	पक्की		
१	भवन छैन	–	–	–		
२	भवन छैन	–	–	–		
३	भवन छैन	–	–	–		
४	भवन छैन	–	–	–		
५	भवन छैन	–	–	–		
६	भवन छैन	–	–	–		
७	भवन छैन	–	–	–		
	जम्मा					

स्रोतः जिल्ला हुलाक कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

गाउँपालिकामा हुलाक कार्यालयको आफ्नो भवनको अवस्थालाई हेर्दा आफ्नै भवन नरहेको तालिकाले देखाएको छ । गाउँपालिकामा हालसम्म कुनै पनि वडामा कच्ची वा पक्की कुनै प्रकृतिको भवन निर्माण नभएको कारण हुलाक कार्यालयले आफ्नो सेवा निजी घरबाट सञ्चालन गर्दै आएको हो ।

६.७ साविक गाविस तथा हालका वडा कार्यालयहरूको भवनको अवस्था

सरकारले २०१८ सालमा नेपाललाई ७५ जिल्लामा राजनैतिक विभाजन गरेपछि जिल्ला मार्फत गाउँपञ्चायत हुँदै गाविसहरूको संस्थागत विकामा जोड दिन थालियो । २०४७ साल पछि गाउँपञ्चायतको नाम परिर्वतन भएर गाविसमा परिणत भयो । यसको संरचनागत बनोटमा पनि व्यापक परिवर्तन गरियो । २०५२ सालदेखि सिधै गाविसमा सरकारी बजेट जाने ब्यवस्था मिलाइयो । यो बजेटले तत्कालीन धेरै गाविसहरूले पहिला सेवा प्रवाहलाई सहज बनाउनको लागि आफ्नै स्वामीत्वको भवन बनाउने प्रयाश गर्दा धेरै भवनहरू निर्माण भएका थिए । भरखरै मात्र प्रयोगमा आएको संघीय संरचना अन्तर्गत गठित सरकारले पनि गाउँपालिका

तथा नगरपालिकाको भवन निर्माणमा विशेष जोड दिएको छ । यो गाउँपालिकामा निर्माण भईसकेका भवनहरू तथा निर्माणधिन भवनहरू र भवन नभएका वडाहरूको विवरण तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ६.८
हालका वडा कार्यालय/ गाउँपालिकाका भवनहरूको विवरण

वडा नं.	वडाको नाम	भवनको प्रकृति : ३ बटा			कैफियत
		गोटा	कच्ची	पक्की	
१	टकलाक	१		१	
२	त्रिवेणी	१		१	
३	बेउलीवास	–		–	
४	हूवास	१		१	
५	हूवास	–		–	
६	सरौंखोला	–		–	
७	भोर्ले	–		–	
	जम्मा	**३**		**३**	

स्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाका वडा कार्यालय, २०७४ ।

पैयुँ गाउँपालिकाका ७ वटा वडाहरू मध्ये ३ वटा वडाहरू (वडा नं. १, २ र ४) मा मात्र भवन निर्माण भएको तथ्याकले पुष्टी गरेको छ । वडा नं. ३, ५, ६ र ७ मा आफ्नो भवन नभएकोले निजी घरबाट सेवा प्रवाह हुँदै आएको हो । पैयुँ गाउँपालिकाको समेत आफ्नो भवन निर्माण भई नसकेका कारण निजी घरबाट सेवा प्रवाह भईरहेको छ ।

६.८ गाउँपालिकाभित्र बसपार्क तथा बसस्टेशनको अवस्था

यस गाउँपालिका अन्तर्गतका सबै वडाहरूमा २०५७/०५८ देखि मोटर बाटो खन्न तथा बस, जीपहरू गुड्न थालेका हुन् । साविक सबै गाविसहरू तथा हालका सबै वडाहरूमा ग्रामीण सडक खनिएको छ । ग्रामीण सडकलाई अहिले पनि सम्पूर्ण विकासको पूर्वाधारको रूपमा लिइएको छ । तर निर्माण भएर पनि सवारीका साधनहरू गुड्दै आएका यी कच्ची सडकहरू अहिले पनि ब्यवस्थित हुन सकेका छैनन् । अधिकांश ग्रामीण सडकहरू बिना ईन्जिनियरीङ खनिएका छन् । ग्रामीण सडकहरूमा ट्राफिक नियमलाई पूर्णरूपमा पालना गरेको देखिदैन । यो गाउँपालिकामा निर्माण भई प्रयोगमा आएका बसस्टेशन तथा बसपार्कहरूको विवरण तल तालिकामा दिइएको छः-

तालिका नं. ६.९
बसपार्क वा बसस्टेशनहरूको अवस्था

क्र. स.	बसपार्कको नाम	रहेको स्थान	क्षेत्रफल व.कि.मी.	कैफियत
१	–	–	–	
२	–	–	–	
३	–	–	–	
४	–	–	––	
५	–	–	–	
६	––	–	–	
७	–	–	–	
	जम्मा–	–	–	

स्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाको कार्यालय, हुवास, पर्वत ।

माथिको तालिकाअनुसार गाउँपालिकाको कुनै पनि वडामा बसपार्क निर्माण भएको देखिदैंन । पैयुँ गाउँपालिकाको केन्द्र रहेको हुवास बजार बाटोको सञ्जालको पनि केन्द्र मानिन्छ । यहाँ पनि बसपार्क बनिसकेको छैन । सवै वडाहरूमा बस तथा जिपहरू मौसमीरूपमा पुग्ने गरेका छन् । तर यी वडाहरूमा हालसम्म बसपार्क निर्माण नभएको तथ्य तालिकाले देखाएको छ ।

६.९ सामुदायिक मेलमिलाप सम्बन्धि समिति गठन र क्रियाकलाप

यस गाउँपालिकामा हालसम्म मेलमिलाप सम्बन्धि समिति गठन गर्ने लगायतका अन्य क्रियाकलापहरू सञ्चालन हुन सकेका छैनन । गाउँपालिकाबाट सदरमुकाम कुस्मामा जिल्ला अदालत लगायतका निकायमा जान केहि कठिनाई समेत भएका कारण सामान्य अवस्थाका मुद्दाहरू स्थानीयरूपमा छलफल गरी मेलमिलाप हुने गरेको छ ।

६.१० राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संघ/संस्थाहरूको विवरण र बार्षिक बजेटको अवस्था

वि.सं २००४ मा **"ग्राम विकास"** बाट शुरू भएको गैर सरकारी संस्थाको भूमिका हालका दिनहरूमा क्यापक रूपमा वृद्धि हुँदै गएको छ । २०४७ सालपछि स्थापीत बहुदलीय ब्यवस्थाको शुरूवातीसँगै गैर सरकारी संस्थाहरूको सङ्ख्यामा बृद्धि भएको हो । दातृ निकायहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरूले सिधै स्थानीय समुदायमा काम गर्न नपाउने कानूनी प्रावधानका कारण पनि गैर सरकारी संस्थाहरूको सङ्ख्या तथा भूमिकामा परिवर्तन आएको हो । विश्वमा बढ्दै गएको निजीकरणको प्रभाव तथा विश्वब्यापीकरणको विस्तारका कारण पनि गैर सरकारी संघ संस्थाहरू मौलाउने अवसर मिलेको हो भन्न सकिन्छ । यिनीहरूको प्रमुख काम

भनेको राज्यले तर्जुमा गरेको नीति तथा कार्यक्रमलाई सहयोग पुर्‍याउनु हो । गाउँपालिकामा हाल कार्यरत गैर सरकारी संघ संस्थाहरू र अर्न्तराष्टिय गैर सरकारी संघ संस्थाहरूको विवरण तलको तालिका क र ख मा उल्लेख गरिएको छः-

तालिका नं. ६.१०

राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संघ/संस्थाहरूको विवरण र बार्षिक बजेट

क. **INGO** को विवरण

क्र.स.	INGO को नाम	रहेको स्थान	सम्पर्क नं.	उद्देश्य/कार्यक्षेत्र	कैफियत
१	USAID	जिल्ला सदरमूकाम		परिवार नियोजनामा सहयोग	
२	RWSSP	हूवास	९८५११९३५२८	सरसफाई र स्वच्छ खानेपानी	
३	RAP3	कूश्मा	९८५१०१०८५०	ग्रामीण सडकको स्तर उन्नती	
४	British welfare	पोखरा		स्वच्छ खानेपानी	
	जम्मा				

स्रोतः पैयुँ गाउँपालिकाको कार्यालय, हुवास, पर्वत ।

पर्वत जिल्लाको सुदुर दक्षिणमा रहेको यो गाउँपालिकामा ४ वटा **INGOs** मात्र कार्यान्वयन भईरहेका छन् । तालिकाअनुसार **USAID, RWSSP, RAP3 र British welfare** विभिन्न वडाहरूमा सञ्चालित छन् । **USAID** ले स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित क्षेत्र जस्तै परिवार नियोजन जस्ता कार्यक्रमहरूमा विशेष जोड दिने गरेको छ । **RWSSP** ले स्वच्छ खानेपानी र शौचालय निर्माण र सचेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । **British welfare** ले खानेपानीका योजनाहरूको निर्माण तथा संरक्षणमा जोड दिँदै आएको छ ।

ख. NGO हरूको विवरण

क्र.स.	**NGO** को नाम	रहेको स्थान	सम्पर्क नं.	उद्देश्य/कार्यक्षेत्र	सहयोगी दातृ निकाय	कैफियत
१	सेक्रेड नेपाल	महाशिला	९८५७६३००८०	क्षमता अभिबृद्धि र आयआर्जन	UNDP	
२	इन्प्रिड नेपाल	महाशिला	९८५७६३१६३०	क्षमता अभिबृद्धि र आयआर्जन	PLAN NEPAL	
३	नेष्डो नेपाल	हूवास	९८५७६३००६०	आर्थिक क्रियाकलापमा जोड दिई गरिवी न्यूनीकरण	नेपाल सरकार	
	जम्मा					

स्रोतः गाउँपालिकाको कार्यालय, हुवास, पर्वत ।

तालिका ख अनुसार यो गाउँपालिकामा विभिन्न कार्यक्रम सहित ३ वटा गैर सरकारी संस्थाहरू सञ्चालित रहेको देखिन्छ । पर्वतको सुदुर दक्षिणमा आय आर्जन, क्षमता अभिबृद्धि, महिला सशक्तिकरण, उद्यम विकास, खानेपानी लगायत पूर्वधार निर्माणको कार्यहरूमा विशेष जोड दिँदै आएका छन् यी संस्थाहरू । नेष्डो नेपालले भने सामाजिक गतिविधिहरू भन्दा पनि आर्थिक विकास अन्तर्गत वित्तिय कारोवारमा आफ्नो संस्थालाई परिचालन गर्दै आएको छ । बस्ती बस्तीमा पुग्ने, समुह गठन गर्ने, तालिमहरूको आयोजना गर्ने आदि कार्यहरू NGOs का प्राथमिकतामा परेका छन् ।

ग. गाउँपालिकामा रहेका गैर सरकारी संस्था एवम् युवाक्लवहरूको विवरणः

यस गाउँपालिकामा कार्यालय रहने गरी सामाजिक क्षेत्रमा क्रियाशील एवम् गैर सरकारी महासंघ तथा लोकतान्त्रिक गैर सरकारी महासंघमा आवद्ध संघ संस्था र युवाक्लवहरूको विवरण देहायअनुसार रहेको छः-

- जूनतारा सामाजिक संस्था, सरौंखोला
- राष्ट्रिय स्रोत परिचालन विकास संस्था, सरौंखोला
- पैयुँक्षेत्र विकास समाज, सरौंखोला
- सुर्योदय युवाक्लव, हुवास

६.१२ गाउँपालिकासँग साझेदारी गरेका संघ संस्थाहरू (अन्तराष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय गैरसरकारी तथा सामुदायिक संघ संस्थाहरू समेत)

सि.नं.	संघ संस्थाको नाम	कार्यक्रम	स्वीकृत वजेट	कैफियत
१	पश्चिम नेपाल ग्रामीण खानेपानी तथा सरसफाई कार्यक्रम	खानेपानी तथा सरसफाई		

स्रोतः पैयुँ गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, हुवास, २०७४, चैत्र ।

६.१३ गाउँपालिकाको भगिनी समबन्ध रहेका संस्था

गाउँपालिका स्थापनाको शुरूवात भएको हुँदा हालसम्म यस गाउँपालिकामा भगिनी सम्बन्ध स्थापना भई कार्यरत रहेका संस्थाहरू यस प्रकार छन ।

सि.नं.	भगिनी सम्बन्ध कायम भएको संघ संस्थाको नाम	संस्थाको उद्देश्य	सम्बन्ध कायम भएको मिति	कैफियत
१	पश्चिम नेपाल ग्रामीण खानेपानी तथा सरसफाई कार्यक्रम	खानेपानी तथा सरसफाई	२०७४	

स्रोतः पैयुँ गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, हुवास, २०७४, चैत्र ।

अध्याय सात
आर्थिक तथा सामाजिक विकासका अवसर, चुनौती र सम्भावनाहरू

७.१. गाउँपालिकाका अवसरहरू

नेपालमा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको स्थापना भएपश्चात् संघीय संरचनाअनुरूप स्थानीय तहहरूको निर्वाचन समेत भई स्थानीय सरकारहरू सञ्चालनमा आईसकेका छन् । संविधानमा नै स्थानीय तहको गठन, अधिकार, दायित्व तथा कार्यक्षेत्र उल्लेख गरिएकोले विगतका स्थानीय निकायहरूको तुलनामा स्थानीय सरकारहरू कानुनतः बढी अधिकारसम्पन्न भएका छन् । यस सन्दर्भमा आफ्नो क्षेत्रभित्र रहेका आर्थिक, प्राकृतिक तथा मानवीय स्रोत तथा साधनको परिचालन गरी समृद्धिको मार्गमा अगाडि बढ्ने महत्त्वपूर्ण अवसर गाउँपालिकालाई प्राप्त भएको छ । यस गाउँपालिकाको विकास र समृद्धिका अवसरहरूलाई निम्नरूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छः-

- विभिन्न राजनैतिक, आर्थिक तथा प्रशासनिक अधिकारहरूको उपयोग गर्न सक्ने स्थिति रहेको ।
- प्राकृतिक तथा अन्य आर्थिक स्रोतहरूको परिचालनबाट स्थानीयबासीको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन सकिने अवस्था रहेको ।
- विभिन्न पर्यटकीय तथा धार्मिक सम्पदास्थलका माध्यमबाट पर्यटन व्यवसायको विकास र विस्तार गरी स्थानीयबासीको आर्थिक तथा जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन सकिने अवस्था रहेको ।
- सेतीखोलाको तटीय क्षेत्रमा रहेको नदीजन्य बस्तुहरूको उपयोगबाट आन्तरिक राजश्व अभिवृद्धि गर्न सकिने अवस्था रहेको ।
- ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्त्व बोकेको नायब साहेबको मन्दिर तथा भग्नावशेष फूलबारी दरबार क्षेत्रलाई चार नम्बर प्रदेशकै प्रमुख पर्यटकीय गन्तब्यस्थलका रूपमा विकास गर्न सकिने अवस्था रहेको ।
- गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा सडक सञ्जाल, सञ्चार तथा विद्युतीकरण जस्ता विकासका आधारभूत पूर्वाधारहरूको सुविधा पुगेको ।
- वनजंगल, जडिबुटी, जलस्रोत, ढुङ्गाखानी आदिजस्ता प्राकृतिक स्रोतको लाभ लिन सकिने अवस्था रहेको ।

- ❖ गाउँपालिकाको क्षेत्रभित्र छरिएर रहेका आर्थिक तथा प्राकृतिक स्रोतहरूको उपयुक्त र योजनावद्ध तरिकाबाट उपयोग तथा परिचालन गर्न सक्ने हो भने समुन्नत गाउँपालिकाको निर्माण हुन गई गाउँबासीको आर्थिक स्तर तथा जीवनस्तरमा समेत परिवर्तन ल्याउन सकिने अवसर रहेको छ ।
- ❖ पशुपालन व्यवसायको माध्यमबाट दुग्धजन्य पदार्थको उत्पादनमा वृद्धि गर्न सकिने अवस्था रहेको ।
- ❖ राजनैतिक परिवर्तनसंगै जनमानसमा देखिएको उत्साह र विकास तथा समृद्धिप्रतिको उत्कट चाहनालाई संस्थागत गर्न सकिने अवसर रहेको ।
- ❖ कालीगण्डकी करिडोर र कालीगण्डकी लोकमार्गसंग सडक सञ्जाल जोडिएकोले यसबाट पर्यटन तथा व्यापार व्यवसायमा विस्तार गर्न सकिने अवस्था रहेको ।

७.२ गाउँपालिकाका समस्या तथा चुनौतीहरू

यस गाउँपालिकामा सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक तथा पर्यटकीय विकासका सम्भावनाको संगसंगै चुनौतीका चाङहरूपनि प्रशस्त रहेका छन् । यस क्षेत्रको विकास र पहिचानको प्रमुख समस्या भनेको नै आर्थिक स्रोतको व्यवस्था गरी भौतिक पूर्वाधारको निर्माण र विस्तार गर्नु हो । यस गाउँपालिकामा सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक तथा पर्यटकीय विकासका सन्दर्भमा निम्न चुनौती एव समस्याहरू रहेका देखिन्छन्ः-

- ❖ वर्तमान संविधानले गाउँपालिकालाई राजश्व सङ्कलन र आर्थिक स्रोत परिचालनका सम्बन्धमा अधिकारहरूको व्यवस्था गरेको भए तापनि सोही अनुसारको आर्थिक तथा प्रशासनिक संरचना, कमजोर मानव संशाधन विकासका कारण आन्तरिक राजश्व सङ्कलनमा अपेक्षित रूपमा ठूलो फड्को मार्न सक्ने अवस्था छैन ।
- ❖ गाउँपालिकाको धेरैजसो भू-भागमा वन क्षेत्र, चरनपाखा, खोला, बगर, भीर पाखा र भिरालो जमिन भएकोले कृषिको आधुनीकिकरण गरी व्यवसायिक कृषिलाई अघि बढाउने कार्य पनि चुनौतीपूर्ण नै छ ।
- ❖ विगतमा स्थानीय निकायले जस्तै वर्तमानमा पनि गाउँपालिकाबाट विनियोजित बजेट धेरैजसो भौतिक पूर्वाधारमा मात्र केन्द्रीत भएको र मानव संसाधन विकासमा कम बजेट छुट्टाउने परम्परालाई परिवर्तन गर्नुपनि चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

- गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा विभिन्न प्रकारका नयाँ नयाँ फलफूल तथा जडिबुटीहरूको व्यवसायिक रूपमा खेती शुरू गरे तापनि यिनीहरूका लागि बजारको पहिचान नगरेसम्म कृषकहरूलाई यसतर्फ दीर्घकालीन रूपमा आकर्षित गराउने कार्य पनि चुनौतीपूर्ण छ ।
- गाउँपालिकाका सातवटै वडाहरूमा मोटरबाटो पुगे तापनि ग्रामीण सडकहरू साँघुरा, जीर्ण तथा कच्ची रहेका छन् । यसले गर्दा सडक यात्रा जोखिमपूर्ण र खर्चिलो बन्दै गएको छ । सबै वडाहरूमा पुग्ने सडकमार्गलाई कालोपत्रे गर्ने तथा कम्तीमा पनि ग्र्याबलिङसम्म गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण छ ।
- गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा प्राकृतिक स्रोत तथा साधन र आर्थिक स्रोतहरू समान रूपमा रहेका छैनन् । सबै वडाहरूका आर्थिक तथा प्राकृतिक स्रोतहरूबाट प्राप्त हुने राजश्वलाई एउटै बास्केटमा जम्मा गरी गाउँपालिकाको विकासमा लगाउने कार्य पनि चुनौतीपूर्ण नै छ ।
- स्थानीय स्रोत, साधन, जडिबुटी आदिको उचित प्रयोग व्यवस्थापन र संरक्षण गर्ने कार्य पनि सोचेजति सहज देखिदैंन ।
- ऐतिहासिक, पुरातात्विक तथा धार्मिक सम्पदास्थलहरूको संरक्षण र संवर्द्धनपट्टि सम्बन्धित निकायको कम चासो रहनु ।
- माग र आवश्यकताअनुसारको कृषि र पशुजन्य उत्पादन नहुनु तथा खाद्यान्न र पशुजन्य उत्पादनमा आत्मनिर्भर हुन नसक्नु ।
- घरेलु उद्योग तथा लघुउद्यममा दीगोपनाको विकास नहुनु ।
- गाउँपालिका क्षेत्रभित्र पक्की कालोपत्रे सडक नहुँदा वर्षादको समयमा यातायातका साधन हिड्न नसक्नु, हिउँदमा धुलो उडी वातावरणीय प्रदुषण हुनु ।
- योजनाबद्ध तथा व्यवस्थित सहरी विकास नहुनाको कारण एक योजनाको निर्माणले अर्को योजनाको क्षती हुने स्थिति पैदा हुनु ।
- खेतीयोग्य जमिन सडक खन्ने र घर निर्माणले नासिदै जानु ।
- लेक लेकका पुराना उत्पादनशील जमिन बाँझो अवस्थामा रहनु र पुराना पशुगोठहरू लोप हुँदै जानु ।
- अव्यवस्थित र अनियन्त्रित सडक निर्माण कार्यले भूक्षय तथा बोट बिरूवाको विनास बढ्दै जानु ।
- प्लाष्टिकजन्य फोहोर मैलाले सहरी वातावरणको साथै खेतीयोग्य जमिनको प्रदुषणमा वृद्धि हुनु ।

- विकास निर्माणका योजनाहरूको गुणात्मक वृद्धिभन्दा सङ्ख्यात्मक वृद्धितर्फ लाग्ने मनोवृत्तिको विकास हुनु ।
- पूर्वाधारको विकासलाई मात्र विकास हो भन्ने मानसिकतामा परिवर्तन आउन नसक्नु ।
- आन्तरिक आय न्यून हुनु तथा आय वृद्धिको दीगो सम्भावनाका लागि धेरै मेहनत गर्नुपर्ने।
- स्थानीयबासीहरूमा गाउँपालिकाबाट कार्यान्वयन हुने योजना तथा विकास निर्माणका कार्यहरूमा श्रमदान गर्ने प्रवृतिमा ह्रास आउँदै जानु ।

७.३ गाउँपालिकाका विकासका सम्भावनाहरू

विश्वका अतिकम विकसित राष्ट्रहरूमध्येमा हाम्रो देश नेपाल पनि पर्दछ । प्राकृतिक साधन तथा स्रोतको प्राचुर्यता हुँदाहुँदै पनि तिनीहरूको अधिकतम् ढंगबाट परिचालन र उपयोग हुन नसक्दा आर्थिक विकासका दृष्टिले पिछडीएको अवस्थामा नेपाल रहेको छ । लामो समयसम्मको योजनावद्ध विकासको बाबजुद्पनि समृद्धि र उन्नतिको अपेक्षित परणिामको अनुभव गर्न अझैसम्म सकिएको छैन । देशको समग्र स्थिति जस्तै पहाडी प्रदेश अन्तर्गत पर्ने पर्वत जिल्लाको दक्षिण पूवी क्षेत्रमा अवस्थित यस गाउँपालिकाको पनि रहेको छ । यहाँ रहेका विभिन्न धार्मिक सम्पदास्थलहरू, पर्यटकीय स्थलहरू, अनुपम प्राकृतिक सौन्दर्यता, प्राकृतिक स्रोत तथा साधनको प्राचुर्यता, लघु उद्यम विकास, कृषि विकास, व्यवसायिक फलफूल तथा तरकारी खेती र पर्या-पर्यटनको प्रबल सम्भावना बोकेको यस गाउँपालिकामा सामाजिक, आर्थिक तथा पर्यटन विकासका प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेका छन् । गाउँपालिका क्षेत्रभित्रका आर्थिक स्रोतहरूको पहिचान गरी तिनबाट पर्याप्त राजश्व सङ्कलन गर्दै केन्द्रीय र प्रादेशिक सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान रकमको समेत उपयोगसहित आर्थिक विकासको गतिलाई अघी बढाउँदै समृद्धि र उन्नतिको शिखरमा पुग्न सक्ने बलियो सम्भावना र अवसर गाउँपालिकामा रहेको छ । यो गाउँपालिका ढुङ्गा, गिटी, बालुवा, जडिबुटी, वनपैदावर आदिजस्ता प्राकृतिक स्रोत तथा साधनहरूले धनी रहेको छ । यस किसिमका स्रोत तथा साधनको आदर्शतम् तरिकाबाट उपयोग र परिरचालन गर्नसके आर्थिक रूपले सबल बन्न सक्ने सम्भावना रहेको छ । गाउँपालिकाको समृद्धि भनेको नै गाउँबासीहरूलाई आर्थिक रूपले सबल बनाई उनीहरूको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनु हो । सडक, शिक्षा, स्वास्थ्य, सिंचाई, खानेपानी, सञ्चार जस्ता भौतिक पूर्वाधारको विकास सँगसँगै गाउँबासीहरूको आर्थिक अवस्थामा सुधार र परिवर्तन ल्याउने कार्य चुनौतीपूर्ण हुन्छ । केन्द्रिकृत राज्यप्रणालीबाट उपेक्षित जस्तै बन्दै

गएको समाज र समुदायको विकासको जिम्मेवारी अब स्थानीय सरकारमा आइपुगेको छ । आफ्नो गाउँपालिकालाई समृद्ध बनाउन के कस्तो योजना बनाउने, के कस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने, आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन कसरी गर्ने भन्ने बारेमा निर्णय गर्ने अधिकार गाउँपालिकामा नै आइपुगेको छ । यसकारण पनि गाउँपालिकाको विकास र समृद्धिका अवसरहरू तथा सम्भावनाहरू के कस्ता छन त्यसमा बहस र छलफल गरी अघी बढ्नु अपरिहार्य भएको छ । संविधानले अधिकार प्रदान गर्दैमा मात्र स्थानीय तहहरू स्वतः समृद्धिको तहमा पुग्ने होइनन् । ति अधिकारको प्रयोग र कार्यान्वयन कसरि गर्ने भन्ने कुरा मुख्य चुनौतीको विषय हो । विगतका स्थानीय निकायहरूको भन्दा वर्तमानमा गठन गरिएका स्थानीय सरकारहरूको क्षेत्र फराकिलो भएकोले प्राकृतिक तथा आर्थिक स्रोतको एकत्रिकरण पनि भएको छ । यस गाउँपालिकामा आर्थिक, सामाजिक तथा पर्यटकीय विकासका प्रचुर सम्भावना र अवसरहरू रहेका छन् । कृषि, पर्यटन तथा लघु उद्यम विकासका प्रशस्त सम्भावना यहाँ रहेका छन् । दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र उद्धेश्यसहित राजनैतिक दल, जननिर्वाचित प्रतिनिधि, नागरिक समाज, बुद्धिजीवी तथा सम्पूर्ण संघसंस्थाको सामुहिक एक्यवद्धता र भावनालाई जागृत गर्न सकियो भने आर्थिक, प्राकृतिक, मानवीय तथा धार्मिक, सांस्कृतिक स्रोत र सम्पदाले धनी यस गाउँपालिकाको समृद्धि र उन्नति अवश्यमभावी रहेको देखिन्छ ।

प्राकृतिक सौन्दर्यताले भरिपूर्ण र ऐतिहासिक, पुरातात्विक, सांस्कृतिक महत्त्व बोकेको नायब साहेबको मन्दिर, फूलबारी भग्नावशेष दरबार, नेकर्गा, चिन्नेखर्क आदिजस्ता महत्त्वपूर्ण सम्पदास्थलहरूले यस गाउँपालिका धनी रहेकोले पर्यटन विकासका प्रशस्त सम्भावनाहरू यहाँ रहेका छन् । व्यापक प्रचार-प्रसार गरी पर्यटकीय गन्तव्य स्थलका रूपमा यी क्षेत्रलाई विकास गर्नसक्ने हो भने यस क्षेत्रकै मात्र नभएर प्रदेश नम्बर चारकै आर्थिक विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुग्नसक्ने देखिन्छ । सरकारी संरक्षण र प्राथमिकताका दृष्टिले ओझेलमा परेको यस क्षेत्रमा विकासका प्रशस्त सम्भावना रहेका छन् । गाउँपालिकाको विकासको मूख्य सम्भावना भनेको नै पर्यटन र लघु उद्यमको विकास हो । ऐतिहासिक महत्त्व बोकेको क्षेत्र भएकोले धार्मिक, सांस्कृतिक पर्यटनको बलियो सम्भावना यहाँ रहेको छ । यस किसिमका प्राकृतिक, धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थलहरूको पर्यटकीय तथा आर्थिक विकासको सम्भावनालाई केलाउँदा यसको विकासले यस क्षेत्रका विपन्न, दलित, सिमान्तकृत जातजाति, महिला, पिछडिएको वर्ग समुदायको आर्थिक स्तरमा परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ या सकिदैंन र समावेशीमुलक विकास हुन सक्छकी सक्दैन भन्ने कुरालाई पनि ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

तत्कालीन पैयुँ राज्य र यससंग सम्बन्धित पैयूकोट लगायतका क्षेत्रको पहिचानसहित समग्र गाउँपालिकाको विकासका लागि निम्न आधार तथा सम्भावनाहरूलाई यथार्थतामा परिणत गर्न सकेमा पैयुँबासीहरूको सामाजिक तथा आर्थिकस्तरमा सुधार गरी जीवनस्तरमा परिवर्तन ल्याउन सकिने र पर्यटन क्षेत्रको विकासमा सहयोग पुग्ने सम्भावनाहरू रहेका छन् । यस पैयुँ गाउँपालिकामा रहेका आर्थिक, तथा पर्यटकीय विकासका सम्भावनाहरूलाई निम्नअनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छः

- गाउँपालिकाको वडा नम्वर ४ स्थित नायब साहेबको मन्दिरदेखि प्रसिद्ध पैयुँकोटसम्म पुग्ने केबलकार निर्माण गर्नसकेमा पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिने प्रवल सम्भावना रहेको छ । यसबाट नेपालका विभिन्न ठाउँबाट पेयुँकोट दर्शनका लागि आउने तीर्थयात्रीलाई सहज हुने र यस क्षेत्रकै आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा ठूलो योगदान पुग्ने तथा गाउँपालिकाको गौरवमा वृद्धि हुन जान्छ ।
- पवित्र कालीगण्डकीमा रहेको विश्वकै ठूलो मानिएको शालग्राम शिला, सेतीवेणी, चिन्नेखर्क, नेकर्गा, नायब साहेबको मन्दिर, फूलबारी दरबार, पैयुँकोट, लुङ्याङकोट जस्ता ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्त्व बोकेका क्षेत्रहरूको विकासका लागि उपयुक्त पर्यटन गुरूयोजना निर्माण गरी ऐतिहासिक पैयुँ चारपाला राज्य अन्तर्गतका छिमेकी गाउँपालिकाहरूको समेत सहकार्य र समन्वयमा आवश्यक योजना निर्माण गरी अघि बढ्न सकेमा पर्यटन विकासको बलियो सम्भावना यहाँ रहेको छ ।
- धार्मिक तथा सांस्कृतिक रूपमा यो क्षेत्र महत्त्वपुर्ण छ । यो क्षेत्रको भेषभुषा, संस्कृति, खानपान तथा रीतिरिवाज आदिलाई आर्थिक तथा पर्यटन विकाससंग सम्वद्ध गराउन सकिने सम्भावना रहेको छ ।
- गाउँपालिकाका भोर्ले, त्रिवेणी, टकलाकका धेरै स्थानहरू प्राकृतिक सौन्दर्यताको अवलोकनका लागि उपयुक्त स्थलहरू रहेकोले जंगल सफारीको बलियो सम्भावना यहाँ रहेको छ ।
- गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्त्व बोकेका सम्पदास्थलहरूको व्यापक मात्रामा प्रचार प्रसार गरी आन्तरिक तथा वाह्य पर्यटकहरूको महत्त्वपूर्ण गन्तब्यस्थलका रूपमा यसलाई विकास गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ ।
- गाउँपालिकाको चिन्नेखर्क, नेकर्गा आदि ठाउँमा होमस्टे सेवा सञ्चालन गर्न सकिने सम्भावना रहेकोले यसबाट पर्यटकहरूलाई खान बस्नका लागि सजिलो हुने, स्थानीयबासीको आय आर्जनमा वृद्धि ल्याउन,

स्थानीय उत्पादनमा वृद्धि गर्न, रोजगार सिर्जना गर्न, अर्थोपार्जन गर्न तथा संस्कृतिको आदान प्रदान गर्न सकिने प्रवल सम्भावना रहेको छ ।

- संस्कृतिको जर्गेना, ऐतिहासिक वस्तुहरूको प्रचार प्रसार संरक्षण, प्रवर्द्धन, मेला पर्व महोत्सव सञ्चालन गरी आय आर्जनमा वृद्धि गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ ।
- गाउँपालिकाका विभन्न क्षेत्रमा च्याउ, टिमुर तथा अन्य व्यवसायिक खेतीको विस्तार गर्न सकिने बलियो सम्भावना रहेको छ । यसको अलावा गाउँपालिकामा बाँझो बन्दै गएको जग्गा र अन्नबाली कम उत्पादन हुने जग्गामा उखुखेतीलाई विस्तार गरी पर्याप्त लाभ लिन सकिने बलियो सम्भावना रहेको छ ।
- भोर्ले, त्रिवेणीका केही गाउँलाई सुन्तला, मौसम तथा कागती उत्पादनको पकेट क्षेत्रका रूपमा विकास गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ ।
- गाउँपालिकाका विभिन्न स्थानमा भैरहेको बेमौसमी तरकारी खेती तथा आलुखेती लगाउने कृषकहरूलाई प्रोत्साहीत हुनेगरी बजार व्यबस्थापन र मल बिउ आदिको ब्यवस्था गरी कृषकहरूको आय आर्जनमा वृद्धि ल्याउन सकिने सम्भावना रहेको ।
- ९० प्रतिशत्भन्दा बढी भूभागबाट कुनै न कुनै किसिमको उत्पादन लिन सकिने र जमिनको उर्वराशक्तिको हिसाबले केही कृषिजन्य वस्तुहरू निर्यात गर्न सकिने सम्भावना रहेको ।
- अर्गानिक खेती प्रणालीको विकास गरी बजारीकरण गर्न सकिने ।
- विविध किसिमको हावापानी पाइने हुँदा बेमौसमी तरकारी, बीऊ, सुन्तला, अदुवा, बेसारजस्ता वस्तुहरूको व्यावसायिक उत्पादन गर्न सकिने ।
- परम्परागत सीप भएका (कृषि औजार, भाँडावर्तन, छालाका सामान, खादी, राडिपाखी निर्माण गर्ने) स्थानीय जातजाति रहेकाले लघु उद्यम तथा घरेलु उद्योगहरू सञ्चालन गर्न सकिने बलियो सम्भावना रहेको ।
- बाह्रैमास बहने सेतीखोलाबाट जलविद्युत तथा सिंचाईको लागि राम्रो अवसर रहेको ।
- सबै वडामा कच्ची सडकको पहुँच रहेको हुनाले कृषिजन्य वस्तुहरू निकासी गर्न सकिने ।
- वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त रेमिटेन्सलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी गर्न सकिने ।
- मानवीय संसाधनको विकासलाई पूँजीकृत गरी आर्थिक विकसमा रूपान्तरण ल्याउन सकिने ।

- सानो गाउँपालिका भएता पनि हुवास, हातेमालेचोक, अर्थुन जस्ता स्थानमा ब्जारको विस्तार भएकोले थप आर्थिक विकास गर्न सकिने ।

७.४ निश्कर्ष

सङ्घीय शासन प्रणालीलाई आत्मसाथ गरेको नेपालको वर्तमान संविधानअनुसार गठित विभिन्न स्थानीय तहहरू मध्येको एक यस गाउँपालिकाभित्र रहेका ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक, पर्यटकीय सम्पदास्थलहरू, प्राकृतिक साधन तथा स्रोतहरू, मानव पूँजी एवम् अन्य भौतिक सम्पत्तिको प्रचुर मात्रामा उपयोग गर्न सके गाउँपालिकाले आर्थिक विकासमा ठूलो फड्को मार्न सक्ने देखिन्छ । गाउँपालिकाले निश्चित सोच, उद्धेश्य र लक्ष्य सहित रणनैतिक योजना तयार गरी सो अनुसारका आवधिक तथा वार्षिक योजना र कार्यक्रमहरू निर्माण गरी व्यापक जनसहभागिताको परिचालनसहित विविध कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सक्ने हो भने समृद्ध गाउँपालिकाका रूपमा यसलाई स्थापित गराउन सकिने बलियो सम्भावना रहेको छ । मल्लकालीन चारपाला पैयुँ राज्यको रूपमा परिचित यस क्षेत्रमा रहेका पैयुँकोट, नायब साहेबको मन्दिर, भग्नावशेष फूलबारी दरबार, ऐतिहासिक स्थल नेकर्गा आदिजस्ता क्षेत्रहरू ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्त्व बोकेका सम्पदास्थल भएकोले गाउँपालिकाको मात्र नभएर चार नम्बर प्रदेशकै एक महत्त्वपूर्ण पर्यटकीयस्थलका रूपमा यी क्षेत्रको विकास गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ । संविधानअनुसार तोकिएका अधिकार र स्रोतहरूलाई विवेकपूर्ण तरिकाले परिचालन गर्दै आन्तरिक राजश्वलाई बढाउन सक्ने हो भने पनि यहाँको विकासमा ठूलो योगदान पुग्न सक्ने देखिन्छ । गाउँपालिकामा आवश्यक भौतिक पूर्वाधारहरूको पर्याप्तता नहुनु, सबै वडामा सडक सञ्जाल पुगेको भए तापनि यीनिहरूको स्तरोन्नति गर्ने कार्य खर्चिलो देखिनु, रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गरी युवाशक्तिलाई विदेशीनबाट रोक्ने जस्ता कार्य चुनौतीपूर्ण देखिएका छन् । नयाँ परिवर्तित राजनैतिक संरचना अनुसार निर्वाचित जनप्रतिनीधिहरूलाई विकास योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनका सम्बन्धमा पर्याप्त ज्ञान दिलाई यहाँ रहेका क्रियाशील राजनैतिक दल, सरकारी कार्यालय, संघ संस्था, वुद्धिजीवी तथा सम्पूर्ण सरोकारवाला निकायसंग समन्वय गर्दै गाउँपालिकाभित्र रहेका आर्थिक तथा मानवीय साधन स्रोतको समुचित उपयोग गर्दै अगाडि बढ्न सक्ने हो भने केही वर्षमै एक संमृद्ध र समुन्नत गाउँपालिकाका रूपमा स्थापित गराउन सक्ने सुनौलो अवसर रहेको छ । गाउँपालिकाको विकासका लागि पर्यटन, प्राकृतिक, सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक, जलस्रोत, वन पैदावर, ढुङ्गाखानी, दुग्धजन्य पदार्थ, पशुपालन, व्यवसायिक फलफूल तथा

तरकारी खेती आदिजस्ता बलिया आधारहरू रहेका छन् । व्यवसायिक कृषि प्रणालीमा जोड दिई प्रतिस्पर्धात्मक खेती प्रणाली अनुरूप कृषकहरूलाई आर्थिक अनुदान उपलब्ध गराउने गरी कृषि योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने, स्थानीय स्रोत साधनको परिचालन हुने खालका लघु उद्यमहरूको सञ्चालन गर्ने, महिलाहरूलाई योजनावद्ध रूपमा सहकारिताको माध्यमबाट उत्पादनशील कार्यमा आवद्ध गराउने, राजनैतिक र सामाजिक सहिष्णुता कायम गर्ने, गाउँपालिकाको समग्र विकासका लागि योजनाविद्, अर्थशास्त्री, वुद्धीजीवीहरूका बीचमा व्यापक छलफल कार्यक्रम सञ्चालन गर्नेजस्ता कार्यहरू अघि बढाउन सक्ने हो भने गाउँपालिकाको समग्र विकासको अवस्थालाई गति प्रदान गर्न सकिन्छ ।

७.५ सुझाव

कुनैपनि क्षेत्रको भौगोलिक बिशिष्टता, सांस्कृतिक तथा धार्मिक मान्यता, जनसहभागिता र राज्यको चासो भएमा मात्र त्यहाँको विकास संभव हुन्छ । यस गाउँपालिकामा रहेका धार्मिक तथा पर्यटकीय सम्पदास्थलहरूलाई आर्थिक तथा पर्यटन विकासका रूपमा विकास गर्नु अत्यन्त जरूरी छ । यहाँ विद्यमान आर्थिक तथा प्राकृतिक स्रोत साधनहरूको पहिचान गरी सानो स्तरमा सञ्चालन गर्न सकिने रोजगारमूलक साना तथा लघु उद्यमहरू खोलिनुपर्दछ । यस क्षेत्रमा रहेका प्राकृतिक र ऐतिहासिक सम्पदास्थलहरूको अवलोकनमा आउने पर्यटकहरूका लागि संरक्षण, बाटोघाटो, दृश्यावलोकन गर्ने ठाउँ, खाने बस्ने हाटेल, मनोरञ्जन दिलाउने साधन आदिको उचित व्यवस्थापन गर्न ढिलाई गर्नु हुँदैन । कृषि, पर्यटन, लघु उद्यम, पशुपालन, फलफूल खेती आदिको विकास र विस्तारमा जोड दिई यीनिहरूलाई जीवननिर्वाहमुखी मात्र नबनाई व्यवसायिक रूपमा अघि बढाउन सकेमा नै जनअपेक्षा अनुरूप गाउँपालिकाको विकास र समृद्धिको गतिलाई नयाँ शिखरमा पुऱ्याउन सकिन्छ । यस क्षेत्रमा रहेका यी प्राकृतिक, ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक तथा पुरातात्विक महत्त्व बोकेका सम्पदास्थलहरूको उचित संरक्षण गरी यिनीहरूको प्राचीन र मौलिक स्वरूपमा विकास गर्न सक्ने हो भने पर्यटन विकासमा ठूलो टेवा पुग्न सक्ने देखिन्छ । यसबाट आन्तरिक तथा वाह्य पर्यटकको सङ्ख्या बढ्नुका साथै संस्कृतिको संरक्षण, सम्वर्द्धन, आर्थिक विकास, रोजगार सिर्जना आदिका माध्यमबाट स्थानीयबासीलाई आत्मनिर्भरतातर्फ उन्मुख गराउनमा ठूलो योगदान पुग्न सक्दछ ।

यस क्षेत्रको समग्र विकासका लागि देहाय अनुसारका कार्यहरू गर्नु पर्ने देखिन्छ :-

- यस गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका ऐतिहासिक, भौगोलिक र प्राकृतिक स्रोतहरूको पहिचान गरी यस क्षेत्रको संरक्षण र विकासका लागि केन्द्रीय सरकार, प्रादेशिक सरकार, जिल्ला समन्वय समिति एवम् छिमेकी गाउँपालिका र नगरपालिकाहरूसंग समन्वय गरी विशेष कार्यक्रम र योजनाका साथ अघि बढ्नु पर्ने ।
- पैयुँकोट, नायब साहेबको मन्दिर, भग्नावशेष फूलबारी दरबार, छतिवन तथा यहाँका अन्य ऐतिहासिक तथा धार्मिक सम्पदास्थलहरूको व्यापक प्रचार प्रसार गरी मुलतः आन्तरिक र बाह्य पर्यटकहरूका लागि आकर्षक गम्तब्य स्थलका रूपमा यस क्षेत्रको विकास गर्नुपर्ने हुन्छ । यी क्षेत्रसम्म पुग्ने पदमार्ग तथा सडक मार्गका उपयुक्त स्थानहरूमा पर्यटन पूर्वाधारका लागि होटेल तथा लजहरूको निर्माण गर्न निजी लगानीकर्तालाई प्रेरित गर्ने ।
- यहाँ रहेका ऐतिहासिक स्थलको दृश्यावलोकनका लागि आउने पर्यटकहरूका लागि उपयुक्त वासस्थान होटेल तथा लजको निर्माण गर्ने र यहाँ आउने पर्यटकहरू तीन देखि पाँचरातसम्म यहाँ बसी वरपरका सम्पदास्थलको भ्रमणपश्चात् आफ्नो गन्तव्यमा फर्कनसक्ने गरी विकास गरिनु पर्ने ।
- यस क्षेत्रको अवलोकन गर्न आउने मानिसहरूलाई सजिलो होस भन्नका लागि जिल्ला सदरमुकाम कुश्मादेखि बेउलीबास हुँदै सेतीबेणीसम्म पुग्ने र स्याङजाको वालिङदेखि हुवाससम्म जोड्ने सडकमार्गलाई स्तरोन्नती गर्नका लागि प्रादेशिक तथा केन्द्रीय सरकार समक्ष योजना माग गर्ने ।
- सेतीखोलाको किनारमा स्थित नायब साहेबको मन्दिरदेखि पैयुँकोटसम्म पुग्नका लागि संभाव्यता अध्ययन गरी नीजि क्षेत्रको पहलमा केबलकार निर्माणको प्रक्रियालार्य अघि बढाउने ।
- यहाँ उत्पादन हुने कृषिपैदावरलाई व्यवसायीकरण गरी प्रशस्त आम्दानी गर्न सकिने भएकाले अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन योजना बनाएर अगाडि बढ्नु पर्ने ।
- यहाँका सामुदायिक वन क्षेत्रमा वर्षेनी हुने डढेलोलाई रोकथाम गर्नका लागि स्थानीय गाउँपालिका वन उपभोक्ता समूह र बन कार्यालयले आवश्यक कदमहरू अघि बढाउनु पर्ने ।
- गाउँपालिकामा रहेका ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्त्वका क्षेत्रको समग्र विकासका लागि गाउँपालिकास्तरबाट रणनीतिक कार्यक्रमहरू बनाउने र राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय स्तरमा थप प्रचार-प्रसार गर्नु पर्ने ।

- ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्त्व भएको राजदरबार रहेको क्षेत्र स्थानीयबासीको अतिक्रमणमा पर्दै गएको छ । यो कामलाई अविलम्ब रोक लगाउनुपर्ने र अतिक्रमित जग्गाको खोजी गरी ट्रष्ट खडा गरी संरक्षण गर्नु पर्ने ।
- पैयुँकोट र नायब साहेबको मन्दिर नजिकै रहेका राजदरबार, वारूदखाना, सैन्य पोष्ट, ट्रेञ्चहरूको उत्खनन गरी अतिक्रमित जग्गालाई फिर्ता गराई मध्यकालीन कला र संस्कृति झल्कने गरी दरबारहरूको पुनर्निर्माण गर्ने ।
- दरबारको वरीपरी फूलबारी बँगैचा वा आधुनिक शैलीको गार्डेन बनाई पर्यटकहरूका लागि आकर्षक गन्तव्यस्थलका रूपमा विकास गरिनुपर्ने ।
- नायब साहेबको मन्दिर फूलबारी दरबारबाट पैयुँकोटसम्म जानका लागि व्यवस्थित र फराकिलो घोडेटो बाटोको निर्माण गर्ने ।
- मगर राजाहरूको पालामा कचहरी बस्ने भनिएको नायब साहेब मन्दिर तथा फूलबारी दरबार नजिकैको छतिवनको रूखलाई संरक्षण गर्ने र त्यहाँपनि एउटा सुन्दर पार्कको निर्माण गर्ने ।
- गाउँपालिकाभित्र प्राविधिक विषयतर्फ पढाइ हुने प्राविधिक शिक्षालयको सञ्चालन गर्ने ।
- फलामेडाँडामा आवश्यक भौतिक पूर्वाधारहरूको निर्माण गरी यस क्षेत्रलाई चलचित्र सुटिङ स्थलका रूपमा विकास गर्ने ।
- गाउँपालिकाभित्रका कृषक, लघु उद्यमी तथा अन्य व्यवसायीलाई सस्तो ब्याज दरमा कर्जा उपलब्ध गराउनका निम्ती यहाँ सञ्चालित बैंक तथा वित्तिय क्षेत्रलाई प्रेरित गर्ने ।
- गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका काष्ठजन्य तथा गैरकाष्ठजन्य वन पैदावरहरूलाई उचित र व्यवस्थित तरिकाले बेच विखन गर्ने प्रबन्ध मिलाइ गाउँपालिकाको आन्तरिक आयमा वृद्धि गराउनेतर्फ आवश्यक कार्य गर्ने ।
- गाउँपालिकाभित्र रहेका विभिन्न मठ मन्दिर, देवालय तथा अन्य पर्यटकीय स्थलहरूको पहिचान खुल्ने गरी व्यापक प्रचार प्रसार गर्ने ।
- गाउँपालिकाभित्र रहेका प्राकृतिक स्रोत तथा साधनको अधिकतम् ढंगबाट परिचालन गर्ने गरी उपयुक्त किसिमको योजना तथा कार्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने ।
- गाउँपालिकाको समग्र विकासका लागि गुरूयोजना तयार गर्ने र सो अनुसार आवधिक तथा वार्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरू तय गरी आवश्यक बजेटको व्यवस्थासहित विकास कार्यलाई अघी बढाउने ।

- गाउँपालिका भित्रका सडकहरूलाई फराकिलो बनाई स्तरोन्नती गर्दै लैजानु पर्ने ।
- गाउँपालिकाभित्रका समाजशास्त्री, अर्थशास्त्री, इन्जीनियर्स, डक्टर, प्राध्यापक, डक्टर, शिक्षक तथा सेवानिवृत राष्ट्रसेवकहरूको रोस्टर खडा गरी गाउँपालिकाको विकास निर्माणमा तिनीहरूको ज्ञानको सदुपयोग गर्ने । विशेष गरेर गुरूयोजना, आवधिक योजना तथा रणनीतिक योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनका सन्दर्भमा सकेसम्म गाउँपालिकाभित्रकै अर्थशास्त्री, समाजशास्त्री, योजनाविद्हरूको सहयोग लिने ।
- गाउँपालिकाभित्रका कुन वडामा के कस्ता किसिमका आर्थिक तथा प्राकृतिक स्रोत साधन रहेका छन् त्यसको पहिचान गरी परिचालन गर्नका लागि आवश्यक कार्यक्रमहरू ल्याउने ।
- गाउँपालिकाका सातवटै वडाहरूमध्ये एउटा वडालाई कुनै विशेष उत्पादनको पहिचान दिने गरी योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने ।
- गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा मोटरबाटो पुगेकोले साविक गा.वि.स. का केन्द्र रहेका ठाउँसम्म वर्षभरि नै यातायातका साधनहरू सञ्चालन हुने गरी भइरहेका सडकमार्गहरूको ग्र्याबलिङ गरी स्तरोन्नती गर्दै लैजाने ।
- निजी व्यवसायी तथा संघ संस्था सबैलाई करको दायराभित्र समाहित गरी कर राजश्वलाई बढाउने । गाउँपालिकाभित्रका नागरिकहरूलाई प्रगतिशील कर प्रणालीको अनुसरण गरी घरधुरी कर तथा सम्पत्ति कर लगाउने ताकि यसबाट आन्तरिक राजश्वमा वृद्धि गर्न सकियोस ।
- मालपोत कर असुलीलाई प्रभावकारी ढंगबाट कार्यान्वयन गर्ने । सिफारिस दस्तुर तथा पञ्जीकरण दस्तुरलाई बढाउने र यी बापतको आम्दानीलाई सोझै गाउँपालिकाको राजश्व खातामा जम्मा हुने व्यवस्था मिलाउने ।
- योगदानमा आधारित वा समपुरक कोष खडा गरी सार्वजनिक निजी साझेदारीमा भौतिक पूर्वाधार निर्माणको कार्यलाई अघी बढाउने ।
- गाउँपालिकाभित्रका गाउँबासीहरूलाई आफ्नो टोल र गाउँ आफै बनाऔं भन्ने भावनाको जागरण ल्याउने कार्यक्रम ल्याई उनीहरूलाई विकास निर्माणका कार्यमा प्रत्यक्ष सहभागी गराई जनसहभागितामा वृद्धि गर्ने ।
- गाउँपालिकामा क्रियाशील राजनैतिक दलहरूबीच यहाँको समग्र विकास र समृद्धिका लागि आपसि समन्वय र सहकार्य गरी अघी बढ्ने ।

- स्थानीय स्तरको योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनको क्रममा जनसहभागितात्मक योजना निर्माण र कार्यान्वयन प्रक्रियालाई जोड दिने ।
- गाउँपालिकामा टुक्रे योजनालाई प्राथमिकता नदिई आवधिक योजना बनाई अघि बढ्ने ।
- गाउँपालिकाले आफ्नो दुरदृष्टि, लक्ष्य तथा निश्चित उद्देश्यहरूको स्पष्ट किटान गरी एक वर्षे, तीन वर्षे तथा पाँच वर्षे रणनीतिक योजना निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने ।
- स्थानीय तहमा केन्द्रित रहने गरी साझेदारी शासन प्रणालीमा जोड दिने ।
- गाउँपालिकाले आफ्नो क्षेत्रमा आवश्यक पर्ने जनशक्तिमा स्थानीयबासीलाई नै नियुक्त गर्ने ताकी केही हदसम्म भएपनि बसाइसराइलाई रोक्न सकियोस ।
- आफ्ना जिम्मेवारी के के हुन? तिनलाई प्राप्त गर्न के के सिप, जनशक्ति र स्रोत चाहिन्छ? आफुले नजानेका विषय कसरी र कहाँबाट सिक्न सकिन्छ भन्नेतर्फ गाउँपालिकाका निर्वाचित प्रतिनिधिले ध्यान दिनु पर्ने ।
- प्रारम्भमा स्थानीय सरकारहरूले आफ्नो जिम्मेवारी भित्रका कति काम कसरी गर्न सक्छन? र त्यसलाई प्रदेश तथा संघले कसरी के के विषयमा सघाउनुपर्दछ भन्ने कार्ययोजना बनाउन स्थानीय जनप्रतिनिधिहरूलाई प्रेरित गर्ने ।

अनुसूची - १

गाउँपालिका क्षेत्रका धार्मिक तथा पर्यटकीय सम्पदास्थलहरू

हिमालयको काखमा अवस्थित हाम्रो देश नेपाल धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक सम्पदाहरूको धनी राष्ट्रका रूपमा विश्वभर परिचित छ । हजारौं नदीनालाहरूद्वारा सिंचित र अनुपम प्राकृतिक तथा धार्मिक सम्पदास्थलहरूका कारण पावन पुण्यभूमिका रूपमा नेपाललाई पुकारिंदै आएको छ । पर्वत जिल्लाको दक्षिणी खण्डमा अवस्थित यस पैयुँ गाउँपालिका विविध प्राकृतिक, धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदास्थलहरूले धनी रहेको छ । ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्त्व बोकेको फूलबारी दरबार भग्नावशेष, नायब साहेबको मन्दिर, नेकर्गा, छतिवन, चिन्नेखर्क लगायतका महत्त्वपूर्ण ऐतिहासिक, प्राकृतिक तथा धार्मिक स्थलहरू यहाँ रहेका छन् । यी ऐतिहासिक, धार्मिक, प्राकृतिक तथा पर्यटकीय सम्पदास्थलहरू रहेका क्षेत्रमा सञ्चार, सडक, तथा अन्य भौतिक पूर्वाधारहरूको यथोचित रूपमा विकास गर्न सकेमा यस पैयुँ गाउँपालिकाको आर्थिक, सामाजिक तथा पर्यटन विकासमा ठूलो टेवा पुग्ने देखिन्छ । यहाँ गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका प्रमुख प्राकृतिक तथा धार्मिक सम्पदास्थ्लहरू र पर्यटकीय क्षेत्रहरूका बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

१. नायब साहेबको मन्दिर/ फूलबारीस्थित भग्नावशेष दरबार

पैयुँ गाउँपालिकामा रहेका महत्त्वपूर्ण पर्यटकीय स्थलहरू मध्ये सेतीखोलाका किनारमा रहेको ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक स्थल नायब साहेबको मन्दिर तथा यही स्थानमा रहेको भग्नावशेष फूलबारी दरबार एक हो । पैयुँकोटको सन्दर्भलाई उठान गर्दा यससँग जोडिन आउने फूलबारी दरबार परिसरमा रहेको नायबसाहेबको मन्दिरको छुट्टै ऐतिहासिक महत्त्व रहेको पाइन्छ । वि.सं. १७५९ को हिउँदमा व्यापक हिमपात भइ ठण्डीले पैयुँकोटमा बसोबास गर्न कठिन भएपछि पैयुँकोटको सिधा तल सेतीखोलाको पश्चिमी फाँटमा भूपभैरवले ३५ हात लम्बाई र ३५ हात चौडाई भएको विशाल दरबार बनाएका थिए । यही दरबारलाई फूलबारी दरबार भनिन्छ । आगलागीबाट जलेर खण्डहर भएको यो फूलबारी दरबार अहिले भग्नावशेष अवस्थामा रहेको छ । दरबार वरिपरिको जग्गा स्थानीयबासीबाट अतिक्रमणको सिकारमा परेको छ । फूलबारी दरबार रहेको ठाउँमा थुप्रिएका इट्टालाई अहिले तार जाली लगाई संरक्षण गरेर राखिएको छ । यस दरबारमा पैयुँ राज्यको शीतकालीन राजकाज चल्ने गर्दथ्यो ।

पैयुँ राज्यका राजा भूपभैरवसिंह सेनले आफ्नो शासनको अन्तिम समयमा (परमधाम हुने बेलामा) छोरा सच्चित सेन नाबालक भएकोले माहिला भाइ अकबरसिंह सेनलाई छोराको नायबी बनाएका थिए । सच्चितसिंह सेनको तीन वर्षको उमेरमा निधन भएपछि नायब अकबरसिंह सेन पैयुँ राज्यको अन्तिम राजा भएका थिए । आफ्नो भतिजाको नायबी चलाएकोले अकबरसिंह सेनलाई नायब साहेब भनिएको हो । हाल नायब साहेबको मन्दिर रहेको ठाउँमा अकबरसिंहले बारूदखानाको निर्माण गरेका थिए । वि.सं. १८४२ मा गोरखाली सेनाले पैयुँ राज्यको शीतकालिन दरबारलाई चारैतिरबाट घेरा हाली अघि बढ्दा शत्रुको हातबाट मर्नुभन्दा आँफै मर्नु वेस ठानी राजा अकवरसिंह सेन रानीसहित दरबार नजिकैको आफैले निर्माण गरेको बारूदखानामा आगो लगाई त्यसैमा जलेर परमधाम भएका थिए । राजाले आत्मदाह गरी मरेको त्यसै ठाउँमा हाल नायब साहेबको मन्दिर निर्माण गरिएको छ । बारूदखानामा गएर आगो लगाई जिउँदै आत्मदाह गर्दा उनको शरीरमा फोकाहरू उठेकाले पैयुँ क्षेत्रका मानिसहरूमा अहिलेपनि शरिरमा आगोले पोलेजस्तै फोकाहरू उठे भने नायबसाहेब लागेको भनेर भन्ने चलन छ । धूप धजा उठाएर नायब साहेबको मन्दिरमा गएर पूजा गरेपछि फोकाहरू हराएर जाने विश्वास यस क्षेत्रमा रहेको छ ।

यस मन्दिरमा एकादशी र औंसीका दिन बाहेक हरेक दिन नियमित रूपमा पूजा आजा हुने गर्दछ । आफ्नो मनले आँटेताकेको पुग्छ भन्ने विश्वासका आधारमा यो मन्दिरमा हरेक दिन मानिसहरू पूजा गर्न आउने गर्दछन् । भक्तजनहरूले नरिवल चढाउने र नारायणको पूजा पनि यस मन्दिरमा आएर गर्ने गर्दछन् । यस मन्दिरमा बोका र परेवाको मात्र बलि चढ्ने गर्दछ (पूजारी, जयवल्लभ रिजालसँग गरिएको कुराकानीमा आधारित) । बारूदखानामा आगो लगाई आत्मदाह गरी मरेको र लामो समयसम्म राजाको काजक्रिया नभएकोले सपनामा बारम्बार आएर मेरो क्रिया भएन भनेर विलाप गरिरहेको र शरीरलाई पाँच छ महिनासम्म नियमित रूपमा हल्लाइरहेकोले सपनाको दीक्षाअनुसार उनले वि.सं. २०५८ तिर यही मन्दिर रहेको ठाउँ नजिकै खाडल खनि माटो निकाली त्यसलाई अस्तु मानेर सतीगति गरी काजक्रियासहित भागवत् पुराण लगाई पितृ तारेको कुरा पैयुँकोटका अध्यक्ष कर्णप्रताप सेन बताउँछन् ।

यस मन्दिरको नाममा गुठी जग्गा रहेको छैन । यो मन्दिर तत्कालीन बारूदखानाको निर्माण गर्दा प्रयोग गरिएका इट्टाहरूबाट निर्माण गरिएको हो । मल्लकालमा बारूदखाना भएको स्थान भएकोले यस मन्दिर रहेको जमिनमुनि उत्खनन् गर्दा अझै पनि थुप्रै इट्टाहरू भेटाउन सकिन्छ । यस दरबार र बारूदखमनामा

प्रयोग भएका इट्टाहरू स्थानीय कुमालहरूले बनाएका थिए भन्ने जनश्रुति पाइन्छ । तत्कालीन समयमा कुमालहरूले बनाएका इट्टा र माटाका घैंटा असाध्यै बलिया हुने गर्दथे । एकपटक कुमालेले बनाएका घैंटा पैयुँकोटको डिलमा लगेर तलतिर गुल्टाउँदा पनि नफुटेकोले अब यस ठाउँमा हामीले बनाएका घैंटा बिक्री हुँदैनन् भनी यहाँका कुमालहरू विहादीतर्फ बसाई सराइ गरी गएका थिए भन्ने भनाई यहाँ रहेको छ ।

२. छतिवन

पैयुँ गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न पर्यटकीय स्थलहरू मध्ये एउटा अर्को प्रमुख स्थान साविकको त्रिवेणी गा.वि.स. वडा नं. ४ र हाल पैयुँ गाउँपालिका वडा नं. २ मा रहेको करिब पाँचसय वर्ष जति पुरानो मानिएको छतिवनको रूख पनि हो । समग्र पैयुँ गाउँपालिका र पैयुँकोट क्षेत्रको समग्र पर्यटन क्षेत्रको विकासका लागि चर्चा गर्न छुटाउन नहुने पक्ष छतिवनको रूख हो । नायबसाहेबको मन्दिर रहेको ठाउँ भन्दा अलिकति तल सेतीखोलाको बायाँपट्टि खेतको फाँटमा रहेको छ । यहाँ केही पहिलेसम्म त्रिवेणी गा.वि.स. को कार्यालय भवन रहेको थियो । गा.वि.स. कार्यालय त्यहाँबाट अन्यत्र सारिएपछि हाल रूख भएको ठाउँ वरिपरि खेतीपाती गर्न थालिएको छ । मगर राजाहरूको पालामा यस छतिवनको रूख रहेको ठाउँमा कचहरी बस्ने गर्दथ्यो । अहिले पनि त्यस क्षेत्रमा कसैले केही बदमासी गऱ्यो भने तँलाई छतिवनको रूखमा लगेर ठड्याउँदा थाहा पाउँछस् भनेर भन्ने गरिन्छ । तसर्थ यो रूख रहेको चौपारी चारपाला पैयुँ राज्यको समयदेखि नै साक्षी बक्ने र न्याय निसाफ गर्ने एउटा कचहरी स्थल थियो भन्ने बुझिन्छ । रूखको वरिपरि पहिला चौतारी रहेकोमा अहिले त्यो भत्किएको छ ।

छतिवनको रूख सदावहार प्रजातिमा पर्दछ । प्रायः आश्विन महिनातिर फुल्ने यो रूख फुल्न थालेपछि वरिपरि गाउँ नै बसाउने गर्दछ । यस रूखको जरामा पहिले पानी ओत्ने ठूलो खोक्रो रहेको थियो तर अहिले त्यो विस्तारै पुरिदै गएको देखिन्छ । जमिनको सतहबाट करिब सात फिटसम्म एउटै काण्ड छ भने त्यसभन्दा माथि तीनवटा ठूला ठूला हाँगामा विभाजन भएको छ । यो रूखका बोक्रा अत्यन्तै तितो हुने भएकोले यस भेगका मानिसहरूले पहिला पहिला बेगार परेमा र गर्भपतन गराउनु पऱ्यो भने औषधीका रूपमा यसलाई प्रयोग गर्ने गर्दथे भन्ने भनाइ यहाँ रहेको छ (स्थानीयबासी ओमकान्त काफ्लेसँगको कुराकानीमा आधारित) ।

३. नेकर्गा

पैयुँ गाउँपालिकामा ऐतिहासिक महत्त्व बोकेको पर्यटकीय स्थल नेकर्गा हो । मगर संस्कृति, परम्परा तथा चालचलनको अवलोकनका लागि र एक ऐतिहासिक स्थल पनि भएकोले यस ठाउँको छुट्टै महत्त्व रहेको छ । तत्कालीन समयमा पैयुँ चारपाला राज्यको इतिहास बोकेको क्षेत्र नेकर्गा थियो । मगर जातिको बाक्लो बसोबास रहेको यस ठाउँमा भूरे टाकुरे राजाका पालामा मगर राजाहरूको मुख्यौली शासन रहेको थियो । लिच्छवी शासनको पतनपश्चात् मगरात प्रदेशमा पैयुँ क्षेत्र मगरहरूको बलढेङ्गी राज्य अन्तर्गत समाहित भएको थियो । अभय राना, रनवीर राना आदि मगर राजाहरूले पैयुँमा राज्य गरेका थिए (अधिकारी, २०७३:३३२) । पाल्पाली राजा मुकुन्द सेन प्रथमले गुल्मी, अर्घा र खाँचीको मद्दतले मगरहरूको बलढेङ्गी राज्यलाई परास्त गरेपछि पैयुँ क्षेत्रमा आले, राना, चितौरे र थापा चारथरी मगरहरूको संयुक्त मुख्यौली शासन चल्न थाल्यो । मगर राज्य रहेको बेला सेतीखोला किनारबाट यिनै चारथरी मगरहरूमा जो पहिला दौडेर पैयुँकोट रहेको स्थानमा पुग्दथ्यो उही नै यहाँको राजा हुन पाउने थिति बसालिएको थियो । राना, आले, चितौरे र थापा गरी चार थरी मगर मुखीयाहरूले पालैपालो शासन गर्ने परम्परा बसालेकोले यस क्षेत्रलाई चारपाला राज्य वा चारपाला पैयुँ पनि भन्ने गरिन्थ्यो । परस्परको विरोधका कारण यिनीहरूको मुख्यौली शासन लामो समयसम्म टिक्न सकेन । तत्कालीन समयमा वरिपरिका राज्यहरूमा राजपूत वंशका राजाहरूको शासनको शुरूवात भइसकेकोले त्यसको प्रभावका कारण हुन सक्दछ यी चारथरी मगरहरूले एकआपसमा सल्लाह गरी पैयुँ चारपाला राज्यमा राजपूत वंशका राजा थाप्ने र उनैको हुकुम शिरोधार्य गर्ने सल्लाह गरेअनुरूप गञ्जु आले, पिउर राना, शेरू चितौरे र बदल थापा गरी चारजना राजा खोज्न हिंडे (शर्मा, २०७१:१७६) । राजा खोज्न हिंडेका यिनीहरूले वनारसको घाँसपानीस्थित राजपूतहरूको गाउँ बाँसी भन्ने ठाउँबाट राजपूत नाइकेका छोरा रामसिंह सेन र उनकी गर्भिणी श्रीमती समेतलाई राजा बनाउनका लागि बोकेर ल्याए ।

रामसिंह पैयुँकोटमा पुगेपछि बडादसैंको अष्टमीका दिन उनलाई पैयुँ राज्यको राजपूत सेनवंशका प्रथम राजा बनाइयो । राजा रामसिंहले रैतीको भारा नलागोस भनेर राजा भएपछि उपहार ल्याइदिनेहरूलाई जमिन उपलब्ध गराई कर माफी गरिदिएका थिए भने आफूलाई वनारसबाट बोकी ल्याई राजा बनाउने चारवटा मगरलाई चारकाजी बनाई चारवटा क्षेत्रको क्षेत्रपाल बनाएका थिए । यी चार क्षेत्रका क्षेत्रपालले पैयुँ राज्यलाई मानेकोले यस क्षेत्रलाई चारपाला पैयुँ भन्ने चलन चलेको हो भन्ने भनाइ पनि रहेको छ । मगरहरूले आफ्नो

शासन यसरी सेनवंशका राजामा सुम्पिएपछि नेकर्गाको महत्त्व विस्तारै ओझेलमा पर्न गयो । मगरहरूको मुख्यौली शासनकालमा छतिवनमा राजधानी रहेको थियो भन्ने विश्वास गरिन्छ ।

सेनवंशका राजा रामसिंह सेनले राज्यारोहण गरेपछि त्यस ठाउँमा दरबार बनाइयो । राज्यका हातहतियार तथा सैन्य सामग्रीहरूको सुरक्षार्थ कोतघरको निर्माण गरियो । त्यही कोतघरलाई नै पछि पैयुँकोट भन्न थालियो ।सेतीखोलाको पूर्वी किनारमा रहेको यस स्थानमा शिवरात्रीमा मेला लाग्ने गर्दछ । गुलेली हान्ने विशेष खालको प्रतियोगिता शिवरात्री मेलाका अवसरमा यहाँ सञ्चालन हुने गर्दछ । एक ऐतिहासिक स्थल नेकर्गा भएकोले छतिवन, भग्नावशेष फूलबारी दरबार, नायब साहेबको मन्दिर, चिन्नेखर्क आदिलाई एकिकृत प्याकेजमा समावेश गरी स्पष्ट गुरूयोजना सहित अघी बढ्न सकेमा यस गाउँपालिकामा पर्यटकीय क्षेत्रका रूपमा नेकर्गाले योगदान पुऱ्याउन सक्ने देखिन्छ ।

४. चिन्नेखर्क

पैयुँ गाउँपालिकाको अर्को एक पर्यटकीय स्थल चिन्नेखर्क पनि हो । मगर जातिका मानिसहरूको बाक्लो बस्ती रहेको चिन्नेखर्क पैयुँ गाउँपालिका वडा नं. २ (साविक त्रिवेणी गा.वि.स.) मा पर्दछ । मगर कला, संस्कृति र परम्पराको अवलोकन गर्न पाइने चिन्नेखर्क यस गाउँपालिकाको एक प्रमुख पर्यटकीय स्थलका रूपमा विकास गर्न सकिने संभाव्य क्षेत्र हो । आफ्ना पुर्खाहरूले मान्दै आएको कला र संस्कृतिलाई थोरै भएपनि बचाइ राखेकोले त्यसको अवलोकनका लागि यो क्षेत्र प्रख्यात रहेको छ । चिन्नेखर्कमा बसोबास गर्ने मगरहरूले देवी, वायुदेवता, झाँक्री तथा कुलायन देवताको पूजाआजा गर्ने गर्दछन् । विभिन्न चाडवाड तथा मेला पर्वहरूमा झाम्रे र सोरठी गीत र नाचको प्रचलन यहाँ रहेको छ । झाम्रे गीत बिबाह, रमाइलो मेला, महिला पुरूष जम्मा हुादा गाइने गरिन्छ भने ठूलो कार्य लगाउँदा, सत्यनारायणको पूजा गर्दा र सप्ताह आदिमा सोरठी गीत गाउने र नाच्ने चलन यहाँका मगरहरूमा रहेको छ । सोरठीमा वोलाइजाने, मादले र मारूनकिो विशेष भूमिका हुने गर्दछ । मादलेले कछाड, अैंठे भाङ्ग्रा, भोटो, स्टकोट र कालो टोपी लगाउाछन् भने मारूनीले छिटको गुन्यु (साडी), पटुका, चोलो लगाउँछन् । यस नाचमा एक जना महिला मारूनी र एक जना पुरूष पुर्थुङ्गेका रूपमा अभिनयसहित नृत्य गर्दछन् ।

यहाँका मगरहरूले स्थानीय देवी देवता तथा भूमेलाई सम्झेर सरस्वती बाँधेको भन्ने गीत गाउँदछन् । यस गीतका केही शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन्ः–

सरस्वती माया हो सारनाथमा, गावै क्यारे सिमे भुमे रक्षा गरिदेउ

सिरै लाउने सिरफूल यसै राजाले बेचीखायो

यसै राजको आशा मलाई छैन चलीजाउँ माइतीको देश

गलै लाउने हमेली यसै राजाले बेची खायो, चली जाउँ माइतीको देश (क्रमशः शरिरका सबै अंगको वर्णनसहित गीतको अन्त्य हुन्छ) ।

सोरठीमा गाइने गीतः

वालै भमरा कहाँ गयो, सन्तौलीको फूलै फुल्यो

मोहरीले रस लिन आयो, वालै भमरा कहाा गयो

बाह्रमासे फूलै फुल्यो मोहरीले रस लिन आयो, वालै भमरा कहाँ गयो (क्रमशः सबै प्रकारका फूलहरूको नामोच्चारणसहित गीतको अन्त्य गरिन्छ) ।

अनुसूची -२

गाउँपालिकाले आँफैले बनाएका ऐन, नियम तथा बिनियमहरूको विवरण :

१) स्थानीय तहको विनियोजन ऐन, २०७४

२) स्थानीय तहको आर्थिक ऐन, २०७४

३) गाउँकार्यपालिका कार्यसम्पादन नियमावली, २०७४

४) गाउँकार्यपालिकाको बैठक सञ्चालन कार्यविधि, २०७४

५) गाउँकार्यपालिका कार्य विभाजन नियमावली, २०७४

६) गाउँसभा सञ्चालन कार्यविधि, २०७४

सन्दर्भसामग्री सूची

केतवि (२०६८), राष्ट्रिय जनगणना वर्ष - २०६८, काठमाडौंः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग ।

जिविस तथा पविस (२०७०), जिल्ला पर्यटन विकास गुरूयोजना, कुश्माः जिल्ला विकास समिति पर्वत तथा पर्वत विकास समाज काठमाडौं ।

पद्ममहापुराण (इ.स. २००९), जवाहरनगर दिल्लीः नाग पब्लिसर्स ।

मल्ल, मोहन बहादुर (२०२८), पर्वतको इतिहास, प्राचिन नेपाल पत्रिका ।

रेग्मी, कपिलमणि, (२०७३), कालञ्जर पर्वत र फुतुङ्गे महाराज, प्रज्ञा सारथि, वर्ष १६, अङ्क १५, २०७३ चैत्र, बागलुङः त्रि. वि. प्राध्यापक संघ इकाइ समिति ।

रेग्मी, हिरालाल र सरोजराज पन्त (२०७४), ऐतिहासिक तथा पौराणिक कालञ्जर हम्पाल पर्वत, कुश्माः जिल्ला समन्वय समिति, पर्वत ।

---------- (२०७४), पर्वत जिल्लाका ऐतिहासिक कोटहरू, कुश्माः जिल्ला समन्वय समिति, पर्वत ।

रेग्मी, जगन्नाथ (२०७०), **धवलागिरि खण्डकाव्य**, पोखराः सिर्जनशील लोकतान्त्रिक प्रतिष्ठान ।

वानियाँ, चन्द्रप्रकाश (२०६६), विलोकन, स्मारिका, मल्लाज माझफाँटः विद्याज्योती मा.वि., पर्वत ।

स्कन्दपुराण (इ.स.२०१२), जवाहरनगर दिल्लीः नाग पब्लिसर्स ।

स्वामी श्रीगोविन्दाचार्य (२०७१), स्वामी श्री श्रीधराचार्य स्मृति-ग्रन्थ, काठमाडौंः अखण्ड ज्योतिबाबा स्वामीश्रीजी च्यारिटेबल ट्रष्ट, नेपाल तीर्थस्थल विकास राष्ट्रिय समिति ।

शर्मा, लक्षु (२०७४), स्थानीय तह निर्वाचन २०७४ एक झलक, कुश्माः जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, पर्वत ।

श्रीमद्भागवत् महापुराण (२०७३), पञ्चमस्कन्ध, गोरखपुरः गीताप्रेस ।

श्रेष्ठ, टेकबहादुर (२०५९), पर्वत राज्यको ऐतिहासिक रूपरेखा, काठमाण्डौः नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र ।

वार्षिक प्रतिवेदन, जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

वार्षिक प्रतिवेदन, कृषि विकास कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।

वार्षिक प्रतिवेदन, डिभिजन सहकारी कार्यालय, बागलुङ, २०७४ ।

वार्षिक प्रतिवेदन, जिल्ला वाल कल्याण समिति, ०७२/०७३ ।

योजना पुस्तिका, जलजला गाउँपालिकाको कार्यालय, पर्वत, २०७४ ।